

50853/24

МИКОЛА ГОЛУБЕЦЬ

ЛЮДЕ І БЛАЗНИ

І

1928

Л Ъ В І В

550853/24

БІБЛІОТЕКА „НОВОГО ЧАСУ“ Ч. 24.

17.1-9
МИКОЛА ГОЛУБЕЦЬ.

Люде і блазни.

I.

Л Ъ В І В 1927.

З друкарні Ставропігійського Інституту під зар. А. Яськова.

I.

Отець Аркадій не мав ще тридцяти літ і був ледве сотрудником парохіяльнї церкви містечка Михайлова, коли йому померла жінка. Така льняноволоса, струнка попадянка, з очима, як небо й манерами провінціональної аристократки. Для неї, для її манер, змінив о. сотрудник своє родове, хлопське назвисько Ланюк на Ляницькій, до якого не підходило вже й хрестне ім'я Івана, що усунулося в тінь перед більш літературним і дистингованим іменем — Аркадія. Не допомгла одначе метаморфоза. По трьох роках пожиття поховав о. Аркадій свою дружину, при якій сам наче став иншим чоловіком, а разом з своїм тестем о. деканом Едвардом, що був шляхтичем і поза церквою говорив тільки по польськи, почав дивитися з гори на своїх „сіряків“ - кондеканальних. Нараз, смерть дружини перервала його зв'язок з „родовою шляхтою“ і в пору заставила подумати над смішністю ситуації, в яку попав о. Аркадій поневолі, наче загіпнотизований красою й манерами своєї дружини. На місцевому кладовищі виросла небаром нова мурована гробниця, де поруч молодій попаді лягло ще двоє її дітей, що померли, раніш від неї, як і вона — на чахотку.

В першому моменті одчаю й безмежної пустки, яка після похоронів запанувала на вікарівці, здавалося молодому сотрудникові, що дочасне життя не матиме вже для нього ні мети, ні принади. До того часу були хоч мрії про коні на виїзд, про дім на панську ногу, про візити й ревізити довколічних дідичів, а тепер? Щастя, що хоч католицька релігія обіщує нам нове життя за гробом; там зустрінуться напевне всі ті, яких земне життя розєднало й скривдило, заставивши кинути всі рожеві

мрії і сподівання. Бо, зрештою, для кого й для чого мав жити о. Аркадій? Смерть дружини розєднала його раз на все з тестем так, наче б то він був у цьому винен. Рідний батько о. Аркадія, якому він помагав у перші роки свого сотрудицтва, вже не жив; мати, що по мимо любови й пошани для сина, дивилася з самопевним і невмолимим критицизмом на „панські витребеньки“ о. Аркадія, померла ще перед батьком, брати всі поженилися й дороблялися на своїх господарствах, у які вийшла і його батьківська частка; дітей не міг доховатися, на решті жінка, що здається самим Богом була для нього призначена, покинула його ще молодим, мало не на порозі життя... Остався о. Аркадій сам, як палець і ні з ким було поділитися своєю самотою.

Отець Аркадій був ще занадто молодим, і не дивлячися на свої „шляхотські конекції“, надто ще близьким здорового, мужицького коліна, щоби розпливатися в сантіментах; але ж бувають у людському житті моменти, в яких сам себе не пізнаєш.

Замешкає тоді в твоєму нутрі хтось другий, що в імени твого серця думає, говорить і творить, а чей же все те діється проти твоєї волі, всупереч твому здоровому розумові. І хоч усі близчі й дальші знайомі о. Аркадія розуміли його й співчували його досмертному сирітству, він сам себе не розумів. Що дня правив заупокійне богослуження за небіжку, що дня з дяком витягав парастас і був би його співав так цілий день, бо скінчивши відправу, не знав за що вхопитися, чим заповнити довгий-предовгий день, чим розвіяти могильну пустку на вікарівці.

Ще будучи в гімназії, насміхався о. Аркадій з своїх товаришів-віршоробів, що то заєдно оставали в колізії з шкільною наукою, бо весь свій вільний час витрачували на „сочиненія“. Вони носили довге волосся, часто задумувалися, й позуючи на Шевченків, говорили від річи. О. Аркадій не раз, не два, будучи в доброму гуморі, оповідав гостям про свого шкільного товариша Ковча, що то носив цілу „біблію“, записану віршами, через які не скінчив гімназії і вмер передчасно... на діурні в „Дністрі“. Той Ковч зримував спис учнів своєї кляси, а раз навіть сварився з професором римами! Добродуш-

ний був хлопець, добрий товариш, але в голові в нього не було все в порядку. Таких, як Ковч було в гімназії більше, пересічно по одному на клясу.

Отець Аркадій насміхався з віршоробів, але тепер сталося з ним щось непередбачене. Вернувши раз з панахиди на свою пусту вікарівку, сам не стямився, як довгий свисток канцелярійного паперу записав... римами. Отямився, прочитавши написане й найшов його зовсім собі „нічого“. Можна б навіть видрукувати, але краще буде, як він ті рими каже викувати на гробниці своєї небіжки. Небіжці буде приємно, а в не одного з тих, що прочитають напис, може здригнеться серце й очі сльозами запорощаться, над гробом його немилосерно скошеної квітки, його розвіяних надій на щастя, якого він так жагуче бажав.

Небаром на камяному педесталі надгробника виблискували до сонця невишукані рими о. Аркадія, які він сотню разів читував, і скандуючи їх, вертав на вікарівку. Тоді о. Аркадій зрозумів, що від римів легчає на душі, що найбуденніші слова набирають у них якогось глибшого значіння, наче шляхотніють. Відкривши цю незбагнуту тайну римованого слова, о. Аркадій зладив собі зовсім показну книгу, оправив, і вималювавши на окладниці ініціали небіжки, втягав туди свої рими, щоби згодом, по літах, коли в ньому життєвий практицизм узяв верх над сентиментом, знову насміхатися, але тепер уже над власними „сочиненнями“...

Поки о. Аркадій прочунював від тяжкого удару долі, його брати-господарі вирішили, що добре було би мати „свійого ксьондза“ в селі; і більша повага в сусідів і танчі треби й нарешті є де в потребі допомогтися. А що тоді парохія у Любінцях вакувала, то не трудно було намовити колятора, щоби той сам запропонував о. Аркадієві презенту. Лист клятора застав о. Аркадія за його римованим журнальчиком. Прочитав, застановився й не міг не признати, що кращого виходу сам би не придумав. Жалко йому було кидати своїх небіжчиків на кладовищі, але брати, що небаром приїхали по о. Аркадія, порадили йому віддати гробницю в опіку якійсь прихильній душі, а що року приїхати на поминки, тим більше, що до Любінець було всього чо-

тири милі дороги. За кілька днів усі формальности були готові, опіка над гробицею доручена місцевому кравцеві Волянському й о. Аркадій їхав до Любінець.

Невибагливий інвентар о. сотрудника, що то недавно ще кумпанувався з дідами, помістився на одній фірчині, за якою дріботіла молода служниця Мариня; ще небіжка-їмосць привезла її з рідного села за няню до дітей. Але як там чорноока няня не припадала коло їмосциних дітей, мерло одно за другим, а вкінці злягла й сама їмосць. Мариня ходила коло пані, не відступаючи її ні в день, ні в ночі. Розчісувала її, усе спітніле, волосся, вмивала, обертала на ліжку, а довгими зимовими вчачами хухала їмосці на ноги, що заєдно були зимні, мов крига. А коли їмосць все ж таки померла, то вірна Мариня відходила від змислів, плакала й товкла головою в домовину, бо їмосць була для неї другою мамою. Рідної Мариня не затирила.

Після похоронів подякувала Мариня єгомосцеві за службу, але ж о. Аркадієві ніяково було з нею розставатися. Таж тільки всього й осталося по небіжці... Мариня згодилася, а коли о. сотрудник переїздив на парохію до Любінець, вона бігла за возом й берегла єгомосцевого добра.

II.

Приїхавши в рідне село, о. Аркадій довго не міг вдомащнитися на старій, заглухлій „плебанії“. Ходив по кімнатах і дивувався, на що вони такі великі та порожні. Брати, які часто забігали на попівство, не могли його розважити. Між ними лягла мов непробита стіна ріжниця освіти й світоглядів, ріжниця заінтересовань, які в братів-мужиків заєдно оберталися довкола землі, з якої і для якої вони були сотворені. Жалю о. Аркадія за небіжкою вони не розуміли; в мужицькій хаті кінчалася жалоба з моментом, як остання грудка землі падала на домовину. Потім треба було вертати до праці й до буденних турбот, бо так хотіло тверде, мужицьке життя. „Вмерла пуга — буде друга“... Правда, мужик поховає одну жінку, але найде собі другу, а єгомосцеві того не можна... Але — Боже мій!

І брати робили тоді таку міну, мовляв і на це можна собі поради́ти.

Все те одна́че не розважувало о. Аркадія. І щойно тоді, коли наближаю́ча весна примусила о. Аркадія подумати про господарку, а з консисторії заповіджено канонічну візитацію парохії, о. Аркадій стрепену́вся. За турботами про засіви та інвентар, за роботою в запу́щеній канцелярії, призабув о. Аркадій по трохи про своє горе й сирі́тство.

На пові́стві поча́вся рух і гармі́дер. Кімнат було багато, але о. Аркадій, що вживав до тепер тільки одної, ріши́в умеблювати й решту; треба ж розгосподаритися та хоча меблями заповнити пустку, що була мов цвинтарище. Що міг, закупив, більшість позичив у дворі, разом з картинами, на яких, правда, не визнавався, але економ у дворі запевняє, що це старі, автентичні „голендри“. До тепер чув о. Аркадій тільки про „літаючого голendra“, малювані позістали й на далі поза скобкою його зацікавлення. Коли ж для комплекту купив о. Аркадій арістон, то глуха й пуста до тепер плебанія виповнилася й ожила, хоч мешканців у ній було все ще двоє: о. Аркадій і Мариня; фірман спав у стайні. Нарешті діждався о. Аркадій митрополичої візитації. Напроти архикнязя церкви виїхала парубоцька бандерія, яка провозжала його до тріумфальних воріт на скраю села. Тут привитали його представники громади хлібом-сіллю, а навіть Жиди, що на привітання католицького достойника, кричали без пам'яті „гіф! гіф“. Вони теж, на власну руку, замовили своїх одновірців - музикантів з поблизького містечка. На цвинтарному подвірю стояла друга тріумфальна брама, в якій о. Аркадій виголосив краснорічиву промову, над якою працював стільки останніх днів і ночей. Усе пішло гладко, а по торжественній відправі, яку celebрував сам митрополит при співучасти доволичнього духовенства та по скороспінному полагодженні візитаційних формальностей, виповнили гості пові́ство. Тепер щойно показалося, яка ця плебанія маленька й запхана меблями. Хоч на покуті засів поважний митрополит, то в міру як продовжався обід, гамір за столом змагався безустанно. Дехто старався бавити митрополита „духовною розмовою“, що то в провін-

ціональному наріччю означало дотепи, більш масні й незручні в своїй двозначности, аніж дотепні. Загально-одначе, всі не могли вийти з подиву, звідки в о. Аркадія взялася така добірна обстановка, а перш за все картини, подібні яким стрічав дехто по музеях, часом у дворах, але ніколи на попівствах, де одинокою окрасою були, в найкращому разі, шаблянові чеські та монахівські олеодруки.

Поза тим дехто з молодших звертав увагу на чорняву Мариню, що збентежена гістьми, раз у раз паленіла й рідко коли до речі відповідала на питання. Виручувала її в тому стара куховарка-спеціалістка, спроваджена з Михайлова спеціально на візитацію. Вона не забувала язика в роті навіть тоді, коли до неї говорили екселенція... А митрополит сидів на покуті, слухав загального гамору, час до часу понюхуючи, з нудів, табаки.

Екселенція такі молоді, а нюхають табаку? — відважилась на запит якась щебетлива попадянка.

— Я прошу вас. — відізався митрополит, — заживаю табаки, але рідко. Найчастіше тоді, коли засвербить язик ляпнути яку дурницю. Тоді понюхаю табаки й змовкну...

Усі довкола зареготалися як коні, що митрополит „пустив“ доброго й рівночасно двозначного „віца“ на адресу говірливої попадянки; дехто старався „віцувати“ на власну руку, але загально всі ждали на момент, коли митрополит піднесеться з поза стола. Чекав того особлино старий декан, який постановив звернути митрополитові увагу, що молодий о. Аркадій має в своїй хаті надто молоду й справді „гідну гріха“ служничку. Це може мати свої небажані наслідки...

Та коли митрополит дав нарешті початок загальному вставанню, то подякувавши о. Аркадієві за гостину, взяв його за руку й пішов по хаті, спиняючися майже перед кожною з картин; він любив мистецтво й визнавався дещо в ньому. Нараз став перед знаменитим флямандським натюр-мортом і, поглядаючи на картину й на о. Аркадія, запитав:

— А це з якої школи?

О. Аркадій спаленів, але, не маючи відваги брехнути, сказав:

— Це, прошу екселенції, не з школи — це з двора...

Перелетний румянець констернації спалахнув на обличчі митрополита, що зараз таки повернув розмову на більш утерті колії. Зрештою, він їхав сюди, щоби поговорити з о. Аркадієм віч на віч. Безсумнівна енергія й інтелігенція цього молодого вдівця, що хоч не визнавався на „школах“, але міг бути не тільки робучим тяглом, але й пробоевим тараном, не повинні б заглухнути в забитій дошками провінції. Використати їх і направити на свій шлях, було гарячим бажанням владики, якого замисли вибігали далеко поза нудьгу консисторських сесій та репрезентаційної помпи. Сам молодий і енергійний, шукав за такими співробітниками. Правда, не міг похвалитися щастям у їх доборі й це було його трагедією...

Тікаючи від безпутнього гамору гостей до останньої кімнатки попівства, потягнув митрополит й о. Аркадія за собою. Кімнатка, що була спальнею господаря, не була обчислена на прийом гостей, а тим менше митрополита. Залізне ліжко, два соснові стільці, невелика шафа з гардеробою, становили всю її обстановку, серед якої, крім маленького кедрового хрестика над ліжком, не було інших девочеоналій. Як на спальню духовника, було це рішучо за мало й це тепер шойно з острахом завважив о. Аркадій. За те на стіні красувався великий портрет покійної Ляницької, а поруч нього, мов реліквія в золотій рямі за шклом, її ж таки вінчалний серпанок, перетиканий мірною.

Окинувши оком кімнатку, сів митрополит на одному з стільців, підсуваючи о. Аркадієві другий.

— Ну, як ви, отче, задоволені з парохії?

— Щиро дякую, екселенціє. Задоволений. Я навіть міг би себе назвати щасливим, якби... тут, одначе, здавило щось о. Аркадія за горло й не дало докінчити речення...

Митрополит поневолі глянув на портрет Ляницької і сказав:

— Розумію вас, розумію, отче, краще, ніж би ви цього від мене ждали, — і в його глибоких, блакитних очах розлилося тепло щирого, невимушеного співчуття.

— Та чи не застановлялися ви, отче, — продовжував митрополит, — що всі наші життєві невдачі й трагедії такі малі й нікчемні в обличчю Вічності й Бога? Ви ж посвятилися станові, який більш, аніж кожен інший повинен це розуміти, що в момент, коли досягає нас Перст Господень, сповняється один з актів Великої Містерії? Чи не є це наглядний знак Волі Божої, що забираючи нам те, що приковувало нас до землі, заставляє наші серця підійматися вище турбот буденщини? Вірте мені, — як не припадковим і людським здається нам усе, що бачимо, чуємо й переживаємо, то нема більшої помилки, як та, що замикає наші очі на строгу законність і невмолиму доцільність усеї тої „припадковости“. Тільки... маючі вуха слухати, хай слухають!

О. Аркадій сидів напроти митрополита, старався не пропустити ні одного його слова, але в парі з тим чув, як глухо, без відгомину, западають вони в його вбогу, приборкану душу. Це, що говорив митрополит, було гарне й величне, але ж він занадто цинив добру волю й наміри владики, щоби хоч на хвилю дозволити йому оставати в блуді. Тому, не ждучи, занім митрополит перерве реторичну павзу, сказав:

— Екселенціє! Не всякому дано підійматися духом понад турботи будня. Є люде, що вросли в землю по шию, є й такі, що не чують її під ногами. Я, мабуть, належу до перших і хоч з подивом дивлюся на других, відірватися від землі не можу. Може я належав до покликаних, але вибранцем я не є. А може, може це була помилка, не так моя, як моїх батьків, що вважали верхом своєї амбіції побачити мене в духовній рясі?

Митрополит наче похмурнів. Він не привик до щирости, з якою цей молодий сільський духовник відслонював перед ним свою душу. Вдивився в о. Аркадія, який, відважившись на найстрашніше, говорив уже далі, напів до митрополита, напів до себе:

— Я знаю, екселенціє, вам бракує рук до праці, чистих, молодих і запальних рук. Велике бо жниво, а женців обмаль. Ви мали багато даних для цього, щоби мене покликати до своєї валки. Але... я не хочу сказати, що ви помилилися. В основі ви заключали слушно.

Тільки ви попали на дуже крихкий, дуже невідпорний матеріал. Але я мушу бути чесним супроти вас і супроти себе: скривдженими життям чи природою каліками, не обтяжуйте своєї валки! Так як справа стоїть тепер, я почуваю себе зломаним і приборканим калікою.

Чоло владики зморщилося від нетерплячки й подразнення.

— Отче парох, що це ви? Хіба ж я пропонував вам що небудь конкретно?

О. Аркадій глянув на митрополита й у цю ж мить спаленів, мов на грані. В самій річі — що уповноважнювало його до того рода заяв, а навіть порад, яких митрополит у нього не просив?

— Вибачайте, екселенці я справді розбалакався непотрібно.

Тут, однак, сталося щось о. Аркадієм непередбачене. Митрополит піднявся з стільця й нім господар отямився, обняв його, притиснув до себе й поцілував. О. Аркадій силувався допасти владичої руки, але даремне. Митрополит узяв о. Аркадія під руку й, повертаючи лицем до дверей, сказав:

— Ідіть, отче парох, до гостей, я й так вас за довго держав біля себе. Ідіть, я тимчасом відпичну, поки зазвонять на вечірню.

О. Аркадій пробував щось відповісти, але ніяковість, яка його опанувала, не дозволила йому найти слова. На відхідному, однак, таки допав руки владики й поцілувавши її з синівською відданістю, опинився серед решти своїх гостей.

— Панство, даруйте, але прошу крихітку спокійніше! Екселенція хотять відпочити.

В тій хвилині гамір утих, мов на команду, гості почали переходити до дальших кімнат, де подали чорну каву.

О. Аркадій покрутився, для форми, поміж гістьми, які зрештою бавилися добре й без нього, та щоби прибрати себе до рук, по розмові з митрополитом, сів за столом в опустілій ідальні. Про те, що митрополит з ним буде говорити, він був попереджений. Дехто навіть з кондеканальних, силуючись на прихильність, гратулював йому

місця при „владичій клямці“ й це якраз було причиною, що занім митрополит успів приступити до річі, о. Аркадій викинув з себе давно приготовану відповідь на пропозицію... якої йому, на ділі, не поставлено. Сам Бог, мабуть, натхнув митрополита виряткуванням з ситуації, якої не можна було назвати приємною. Але що ж далі? Чи справді не забагато щирости виявив він супроти свого ерарха? Таж так поставивши справу, він здисквалікував себе навіть на становище простого, сільського душпастиря! Бо й від такого може вимагати владика, щоби він не признавав свого покликання помилкою й непорозумінням...

Чим далі, тим глибше потапає о. Аркадій у домислах і зіставленнях, поки йому в голові не розгулявся круговорот думок, над якими врешті решт утратив панування. Підпер рукою голову, що здалася тяжка, наче олово. В тім здрігнувся. На його рамени спочила чиясь рука. В парі з тим огорнула його специфічна задуха косметичної скриньки, по якій, не підводячи голови, пізнав, що до нього підійшла пані Люїза, місцева коляторка.

— О, кепський знак, а ще гірший господар, що в той спосіб бавить своїх гостей!

О. Аркадій зірвався на рівні ноги.

— Ах, перепрошую; пані-добродійка зрозуміють і вибачать, що по стільки приготуваннях до візитації, по неспраних ночах і нинішній половині дня, я почув себе перевтомленим.

— Е, соромтеся, отче добродію! Та ж ви ще такі молоді, стільки у вас енергії і темпераменту, що важко повірити, аби ви так скоро перевтомлювалися!

— Ні, я справді перевтомлений, а краще кажучи, я відчуваю якесь прикре й безопірне розпруження нервів. Так наче я збирав усі сили до якоїсь рішальної баталії, а тим часом уся баталія обмежилася до рапорту й дефіляди...

— То все так, панотченьку, з великої хмари малий дощ. Хоч, хто там знає, чи це вже кінець баталії. Перед нами ще вечірня, катехізм, церковна рада, нарешті кінцева конференція — ще може прийти й до баталії!

Ні, пані добродійко, та баталія, до якої я готовився, вже за нами; пройшла вона без ефекту й потонула в ніяковости й тому в мене нерви розпряжені.

— На скільки я знаю, візитація мала вирішити справу вашої дальшої кар'єри.

— Отже в тому й діло, що не вирішила.

— То значить?

— Я мав розмову з митрополитом...

— І...

— Остаю в Любінцях.

— А мені все здавалося, що вам тут за тісно, що ви задихаетесь в нашій загумінковій атмосфері.

— Ні, пані добродійко. Ви помиляєтеся так само, як і митрополит. Був час, коли я думав про кар'єру, багатство, про підвищену стопу життя, про почести й гідности. Короткий був той час, як недовговічним було моє родинне щастя. Але, чи ви хоч на хвилину припускаєте, що всього того, про що я мріяв, я бажав для себе? Ні! Нині все це для мене смішне й пусте; до дечого я навіть сам перед собою не признаюся. Те, що дехто називає „кар'єрою“, для мене нині не існує. Відчув це митрополит, коли говорив мені про пута, які нас приковують до землі. Але, хоч життя само без мене ці пута порвало, все ж таки я ні трохи не став від цього свободнішим і дальшим від землі. Тепер, коли я по припущенням митрополита — ідеаліста, повинен би загорітися від одного його слова, я чую, що я приріс до землі ще дужче, всею моєю душею, всіми моїми мужицькими змислами. Дехто поспішився погратулювати мені „кар'єри“, яку я, скажім переріс, але до саможертви, до якої закликав мене митрополит, я не доріс і, мабуть, не доросту ніколи...

— Правдою і Богом, то я дуже рада, що ви остаете в Любінцях. Знаю вас, отче, від дитини й я власне заставила чоловіка запропонувати вам презенту. Але, чи не занадто дрібязково й строго розбираєте ви все, що довкола вас?

— Не знаю, може.

— Ви мусите погодитися з тим, що ви все таки не вернули ще до рівноваги, з якої вас вихилили занадто brutальні стусани долі. Крайність ваших теперішніх

настроїв не повинна будувати довкола вас муру, в якому завтра чи післязавтра шукатимете фірточок для переходу...

— Ех, коли б я міг бути супроти вас, пані добродійко, ширим, але то так без застережень!

— Я думаю, що до тепер не було між нами нещирости...

— Слухаючи ваших слів, надиханих прихильністю й досвідом, я переходжу думками все те, що я нині сказав до митрополита, до вас. Мені здається, що я говорив багато, за багато, але сказав мало. А тимчасом, все те таке ясне, таке просте. Чи ви бачили мужика, що живе... для абстракту? Мужика, що не має ні жінки, ні дітей, але працює й не запивається до безтями в коршмі? А я власне мужик у попівській рясі. Щоби жити, я мушу жити для когось; жити для... чогось, чого не можна оттак вхопити руками й палко-палко пригорнути до себе, я не вмію, не можу, не хочу, чи просто не маю цього в крові. От і вся моя правда й уся моя трагедія...

Мовчанку, що покрили останні слова о. Аркадія, перебив гомін церковних дзвонів, що скликали народ на вечірню. О. Аркадій встав й наче дякуючи пані Люїзі за хвилину щирої розмови, простягнув до неї руку.

— Вибачте, пані-добродійко, коли сказав щось не до річі. В якусь таку хвилину ви мене застукали..

До їдальні вбігла Мариня спитати, чи підвечірок подати зараз, чи по вечірні.

— Подавай зараз, бо по вечірні багато гостей розїдеться.

Пані Люїза окинула оком Мариню, а відтак о. Аркадія й перейшла до сусідньої кімнати, в якій відходив преферанс.

III.

Час — найкращий лікар, гоїть найглибші рани, найболючіші переживання покриває сєрпанком забуття. Життя нікому не дозволяє вибити себе з колії, а навіть своїм пасинкам не дає за довго туманіти над могилами. Не минуло й року, як о. Аркадій змінився не

до пізнання. Пірнув з головою в господарку, для якої виписав собі пів шафи агрономічних компедій і мало не тузін журналів, яких правда не читав, але заєдно обіцявав собі основно перестудіювати. Заповнилися стайні та возівні, в яких станув навіть прекрасний англійський фаєтон з італійськими шорами; осібно від кількох пар робучих коней, постукували копитами полукровні „фукси“ — на виїзд. Сам о. Аркадій ожив і розрухався; коли не було роботи в полі чи парохіяльній канцелярії, казав запрягати „фуксів“ і за порядком об'їздив сусідів. Так, наче життя відзискало для нього свою давню принадлежність й затратило свою безоглядну безцільність.

З часом одначе змінилася й Мариня. Зразу тиха й несмілива, мов пташка в клітці, згодом щебетлива й співуча, нараз посумніла й замовкла; де далі почала ховатися від людей і поплакувати по кутках. Причини такої переміни не важко було догадатися; одної днини Мариня виїхала з Любінець, а її місце зайняла стара, рутинувана куховарка з Михайлова, що збирала добре заслужені лаври на минулорічній візитації.

— — — — —

Пані Розалія Кондюкова, primo voto Курдидик, добігала вже шістьдесятки, коли її „татунцьо“, емеритований возний архіву мап, захворів і, як здавалося, смертельно. З ним то доробилася пані Янова, бо й так її звали, домику з садком, городом і льокаторами. Перший муж, небіжчик, заєдно хворів і вони побивалися в злиднях. За другим пішло краще. В довавок пані Янова „тримала склепик“, але з нього мала більше клопоту чим прибутку. Добрі люде знали її слабу сторону, вміли підійти й беручи „на книжку“, ніколи не ліквідували своїх боргів. Пані Янова усварювалася з довжниками як могла, але коли вони їй починали малювати свою безвиглядну нужду, добродушна купчиха м'якла й „списувала“ борг. Так велося літами й десятиліттями, поки не блиснула пані Яновій геніяльна думка — „закрити буду“, а довги заінтабулювати на хату. По склепі осталася „ляда“ та два страхітливі „шильди“ з велитенськими головами цукру, якими при найблизчій нагоді заткано вибите в „маглю“ вікно. Одначе

з того часу не могла собі пані Янова найти роботи ані місця.

Ціле життя похилена, мов віл у ярмі, тепер, коли було при чому докоротати віку, а для більшої праці таки не ставало сил, вона дорікала собі, що даром хліб проживає. Коли б хоч старий не хотів умерти! Що вона зробить сама на широкому світі. Льокатори й так не платять, а коли старий замкне очі, то ще її з власної хати виженуть. Бо тепер й люде стали не такі, як давніше. Нарікають на біду, їдять пісну бульбу, але до праці не рвуться. Ждуть змилювання Божого, а печені голубці таки самі до рота не полетять. Давніше люде працювали й за кожний день прожитий Богу дякували, а нині то якісь партії й організації повигадували, на ксьондзів брешуть і Бога образують. Ні, таки з того добра не буде. Або то в нас, у Русинів. Хто коли чув про якихсь москофілів, кацапів та Українців? Усі були однаково з діда й прадіда Русини, свята свої твердо обсервували, але й з Поляками жили, хоч вони не раз сміялися, що в Русинів чорні піднебіння. Бувало, хоч би й у них, випють часом на святах, а потому по ліжку качаються — один другому на піднебіння дивиться — чи може напrawdę чорне. Але то були тільки жарти. А тепер то всі поріжнилися — Поляки з Русинами, а Русини поміж собою жеруться. З того теж добра не буде. Хіба прийде Москаль і зробить „гляйху“, як у 48-ім році. То мусить до того прийти, коли б я тільки того не мусіла на свої очі оглядати.

Пані Янова не раз таки думала й нерідко про те говорила, як було з ким, бо то нині навіть поговорити нема з ким. Але що найбільше журило паню Янову, то — бездітність. Від першого чоловіка мала дитину. Але Бог дав, Бог взяв. За другим дозволив Бог прийти до маєтку, але дітьми не поблагословив. Скільки вони продумали над тим обое. То разом, то нарізно, а ніколи їм ті думки з голови не виходили. Десь у других людей пишцать за пічку й діти й нужда, а вони давно з біди вихрапалися, а дітей не дохрапалися. Нікому в слабости пожалуватися, нікому склянки води подати. Чужому треба за все платити, а той тільки й дивиться, чи ти ще дишеш. Ще добре не застигнеш, а вже роги

з хати розтягатимуть. Бідні були Кондюки — без дітей, разом з своїм дорібком. А тут ще старий занеміг... Пані Янова раз у раз бігала до Василян, помолитися на інтенцію „татунця“, а тимчасом перевертала всю свою домашню аптику, глибоко переконана, що всі лікарі це коли не різники-душогубці, то в найкращому разі — шарлятани.

Старий Кондюк перевертався з боку на бік і нарікав, що його перина парить. Десь давніше на сиру земельку впав, кулак під голову поклав, а рано ледве добулися; не раз, не два сніг, мов шапкою голову накрив, а тепер — і тут гаряче й там боляче, запанів старий.

— Не ті літа, татунцю, не ті! А може, як би не спав був на сирій землі, а вітром не накривався, може б тепер перина не парила...

— Слухай, мамунцю, як там наша поліжниця?

— Мариня? Нічого собі — здорова й дитина побрикує; така з чорними очима, мов терен, а кричить, як шандар!

— А може їй що подати треба? Піди, подивися!

— Ти спав, татунцю, а я була в неї — маму нагодувала, дитину перевинула, бідна дівчина, тай годі.

— І що вона з собою пічне? Яку вона собі раду дасть?

— Не журися, татунцю! Бог ласкав, світ не ліс, а люде не вовки. Зрештою єгомосьць уже два рази приїздив, усього навіз і грошей лишив. Не жалуйте, каже, Бог вам заплатить, тай я не забуду. Він добрий чоловік, не дасть пропасти ні їй, ні дитині.

— Видиш, мамунцю, ти все з ксьондзами та за ксьондзами, а вони — бачиш які святі. На темний нарід гримають з амбони, пеклом та смолою лякають, а самі...

— Ніхто не є без гріха, тільки один Бог! Кінь має чотири ноги та той спотикнеться. А ксьондз — хіба не чоловік? Чоловік як усі — молодий, здоров, а біда по лісі не ходить...

— Але та „біда“, мамунцю, по ксьондзах ходити не повинна. Так я собі, простий, думаю та міркую.

— Татунцю! Як би він мав жінку, а за бабами по селу ганявся, бо я й про таких чула, що жінчині діти в покоях ховають, а куховарчині в кухні, то що іншого. Але так? Нема чим дуже хвалитися, але й криміналу за це таки нема.

— Ну ну, мамунцю, ти б і чорта вибілила, не то ксьондза. Але куди та нещасна Мариня з дитиною вдається? Та хіба назад до Любінець не поїде! Там би її з кістками розклювали.

— Бог ласкав, татунцю.

— А може б так...

— Що, татунцю?

— Ти бачила дитину — гарна, здорова?

— Як різдвяне яблучко на ялинці! Очі, мов вуглики, шкірочка на ньому, мов на ренгльоті, рожевенька, з пушком. Тільки кричить як збудиться, що не приведи Господи!

— Такі діти все такі крикливі. А що воно, бо я й досі не знаю, дівчина чи хлопець?

— Хлопчисько, татунцю, як кат!

— Слухай, мамунцю, а може б так, може б ми, то є, я знаю...

— Що, татунцю?

— А може б так вона... взяла та дарувала нам цю дитину?

— Татунцю, та чи ти, не при нас кажучи, здурів, та що ми зробимо з грудною дитиною?

— А що люде роблять? Вигодуємо, то хай при нас остане — може мене або тебе поховає?...

Пані Янова замовкла, замовк і пан Кондюк. Обоє потонули в мріях, більш різноцвітних, аніж усі райдуги небосклонів. Ще вчора сироти, а нині... Хіба ж ця мама, що вродить? Скільки то „мам“ по криміналах сидить, що дітей своїх по смітниках розкидали, онучею душили, головки об камінь розбивали...

— От — перебив мовчанку пан Кондюк. — Може мені Господь дозволить встати з ліжка, за рік, за два, я візьму цю приبلуду за руку, підемо в двох на Гидлівську гору, я сяду собі де небудь у холодильник, а він бігатиме довкола мене й батогом будяки цьвакати... А як сонце сяде за Інвалідами, вернемо в двох до

дому, ти нам щось спітрашиш — йому кашку, мені кашку...

— Татунцю, перестань, татунцю! І пані Янова ревно заплакала.

— Чого ти плачеш, мамунцю! Я знаю — воно було б куди краще, як би так своє, рідне, кров від крові, кість від кости нашої, але може в тому рука Божого Провидіння, що не дав нам рідної дитини, аби ми цю сироту до себе пригорнули? Нема лиха, щоб на добро не вийшло.

— А що з мамою?

— З мамою? А хіба ми її куди виганяємо? Поки схоче, хай остає при дитині — миска зупи більше, миска менше, хіба це маетки? А зрештою — вона ж млода, здорова, даром хліба їсти не захоче. Може й за-муж вийде. З таких дівчат бувають добрі жінки й матері. Тільки б їм гріх за ногами не тягнувся. Подумай, мамунцю!

IV.

В наріжній „станції“ партерового домику пані Янової, в півсмерку прислоненого віконця, відлежувала своє Мариня. Поруч ліжка на підлозі, в лубяній опалці, що заступала коліску, заснула дитина. Мариня лежала бліда, втомлена й непотішена. Тиша й пустка довкола морочили її бідну голову чорними думами. Тяжким оловом злягали вони їй на повіки, то знову зривалися й, кружляючи над головою, кракали мов ворони.

А що, як би так її мама з гробу піднялася? Щоб вона їй сказала? Пішла її дитина до ксьондзів на службу, а ось якого добра й достатку дослужилася! Як світ світом, як рід родом, а такої ще публіки не було. А були в тому роді не самі мужики немазані. Рід Корпанів — старий рід. Десь прапрадід примандрував до Чорнохів з далекої України, а мужик не був, бо панщини не робив. Прадід був „префектом“ школи в сусідньому містечку, вуйки були попами, правда старої дати, але тоді інших по селах не було. Батько був уже тільки дяко-учителем, але вмер скоро, а рідня маєток роздрапала. Забанувала за маєтком мама й вмерла з жалю, лиша-

ючи двоє сиріт: старшого сина Михайла й п'ятилітню Мариню. Михайло кинув Чорнюхи і, як оповідали люде, десь аж у Босні був капітаном чи ще старшим, а Мариня бавила вуйкам діти, поки не змилувалася над нею Ляницька й не забрала до себе на службу... От і дослужилася.

Чи не краще б їй була дорога під ногами запалася, аніж мала вона власними ногами дійти до того сорому й нещастя? Сором Жидам воду носити й свічки під шабас запалювати, але нема сорому більшого над той, яким вона свою дурну голову покрила. Кругом люде як люде й тільки вона одна між ними, мов прокажена. Буває, хлопець дівчину піддурить, слави наробить, вінок по бистрій воді пустить, але вона свій вінок у тухлій калабані втопила. По вечерницях та музиках не ходила, з хлопцями не вистоювала, ніхто їй не клявся й сватів не обіцював — сама, мов нетля, на лойову свічку налетіла...

Жаль і досада, що хвилями підіймалися з глибин Марининого серця, підступали під горло, душили й вистискали з очей останки сліз, що пекли, мов грань, а серцю полекші не давали. Мариня впялила пальці в подушку, і бючи головою в поручча ліжка, проклинала о. Аркадія, себе, цілий світ і... дитину, що не прочуваючи нічого, всміхалася крізь сон, в лубяній опалці...

Двері тихо відчинилися й до кімнати ввійшла на вспинячках пані Янова. Мариня підняла голову.

— Що ж там мої діти? Спали добре? Не болить нічого? Може Мариня голодна? Може Мариня має на щось апетит?

Але Мариня сховала голову в подушку й хлипала. Вона не хоче нічого їсти; вона бідна й нещаслива — пощо їй їсти?

— Ой Мариню, Мариню! Чи ж то не гріх, чи то не образа божо? Хіба нема людей нещасливіших від Марині? Сталося, як у воду впало. Ніхто вже цього, що сталося, не заверне; та чи Мариня перша чи остання? От, еґомосця щойно не видно. Він теж журиться та побивається, але що робити? Добре, що хоч за Мариню не забуває, серця би свого шматок уділив, як би

можна. То добрий, сердечний чоловік. Такому то Бог найтяжчого гріха не памятає.

— Прощу пані, але що я з собою зроблю? Як я людям на очі покажуся?

— Пізно, дуже пізно прийшло це Марині на гадку. Зрештою, люде як люде. Зразу набалакаються, нарадуються, а там і перестануть. Нова історія набіжить. Люде все так — зле чи добре, аби нове, аби не вчорашнє.

— Боже мій милосерний, матінко моя рідна!—бідкалася Мариня.

— Най Мариня заспокоїться, я хочу Марині щось сказати.

— Що, прощу пані?

— От гарно зробив єгомосць, що Мариню до нас привіз. Ми люде не чужі. Студентом був у нас єгомосць на станції; з кістками була добра дитина — прихильна, послушна, весела, як рідна. Може деінде було б Марині за прикро. Ми люде не нинішні — вже не одно бачили, не одно перебачили — і зле й добре. Єгомосць добре знав, кому доручити Мариню в опіку.

— Я пані цього не передякую.

— Передякуєте тай забудете; Мариня молода й ще не одно Марині в життю трапиться — може ліпше, може гірше, дай Боже, щоб ліпше! Може Пан Біг дозволить а Пан-Біг ласкав, тільки люде не по Божому закону живуть, може ще Марині дорога барвінком замаїться...

— Ой, де там, пані, барвінком! І Мариня поневолі глянула на опалку на землі.

— Не зарікатися, тільки не зарікатися! Ніхто з нас того не знає, що нас за порогом чекає. Та ж Мариня така молода! Боже мій — вісімнадцять літ, таж Мариня ще дитина!

Мариня знову почала хлипати.

— Най Мариня не плаче, най Мариня подумає та скаже, що хоче з собою робити, як Бог дозволить з ліжка встати?

— Або я знаю, прощу пані, або я знаю? Вмерти те може б таки було найкраще...

— Пані Янова перехрестилася з очевидним обуренням.

— Як Марині не гріх — таким словом Бога гнівити!

— Та хіба є в кого більший гріх, як у мене? Мамо, мамо, чого ти мене на людське позорище покинула?

— Ні, хай Мариня заспокоїться. Нема такого гріха, якого б у Господа відмолити не можна. Мадей, який був розбійник та горлоріз, а й той, молитвою й каяттям душу свою вибілів. Але Мариня не дає мені таки сказати свого.

— Прошу, говоріть пані, я слухаю.

— Я собі таке думаю, Мариню, що декому дитина благословенство Боже, а декому — горе безпросвітне. Куди Мариня з дитиною дінеться?

— Або я знаю...

— То може я за Мариню знатиму: лишіть дитину в нас. Поки Мариня в нас, то погодує, а коли Мариня найде собі краще пристановище, то ми вже самі подбаємо про те, щоб дитині кривди не було. Що Мариня на те?

Мариня перестала хлипати й задумалася, вперше від коли повисло над її головою те нещастя. Скорше чи пізніше вона мусить відсіля піти, очевидно не до дому, а на службу, бо з чого житиме. Але тягти за собою дитину? Хто її прийме? Але ж лишати тут, на ласці добрих, але все ж таки чужих людей... Таж вона якась мама; зла чи добра, але мама... І Мариня знову заплакала.

— Марині жаль кидати дитину? Певно, що жаль. Корова, тай та рєве за телятем. Але чи хто Марині заборонить прийти чи приїхати до своєї дитини? Ми Марині не проганяємо й тепер. Але коли Мариня думає про службу, то тягти дитину за собою все одно, що кулю за ногою. Для Марині клопіт та завада, а для нас стільки роздрухи та радості.

Мариня кинула оком на опалку. З імпровізованих, на швидку руку, пеленок рожевіло личко дитини, через яку вона стільки витерпіла, а ще більше витерпить. Почуття інстинктивного материнського привязання змішалось з почуттям тяжкої... кривди, яку заподіяла їй... дитина, той невеликий імпровізований клуночок у лубяній

опалці. Як би не ця дитина... І Мариня, повертаючись до пані Янової, прошептала:

— Най і так буде... Я сама не знаю... Але як пані так говорять...

Пані Янова очевидячки зраділа й нервово заметушилася.

— Ну бачите! А прийде час, дасть Бог — дитина підросте, прийде до свого розуму, то хто матиме право сказати, що вона не ваша? Що Мариня не могла її виховати? Одна мама вродить, а друга виховає. Боже мій, скільки то дітей виховалося без батька, без матері?

Пані Янова говорила, не спускаючи очей з опалки, в якій лежав її найновіший, і, як їй здавалося, найдоржчий добуток. Нарешті не видержала.

— Мариню, я візьму його легенько й покажу старому...

— Візьміть, прошу, тільки щоб його вітер, на порозі, не обвіяв...

Пані Янова підняла дитину з опалки й, несучи перед собою мов скарб, пішла на вспинячках до старого, а Мариню стиснуло щось так страшно під серцем, що вона обімліла на подушках...

— Татунцю! Ану піднесися й поглянь на нашого сина! — кликнула пані Янова, опинившись з своїм скарбом на порозі свого мешкання.

Старий, скільки міг, підірвався на ліжку.

— Тьфу! Тьфу! Ніврочку! Не стогнали, не ридали, а дитина, мов дубина! Дайно його мені, мамунцю, дайно!

— Хіба ти, татунцю, знаєш як таку дитину брати? На, візьми, але обережно, а то переломиш.

З очевидною тремою взяв старий Кондюк дитину й, цілуючи її в чоло, наче запечатав тим старечим поцілунком усю свою тугу, все своє бажання, що оце так неждано й дивно сповнилося... Дитина пробудилася й зверещала. В цюж мить рипнули двері й на порозі став о. Аркадій.

— Слава Ісусу Христу!

— На віки слава, егомосьць! Ого! — І пані Янова, стискаючи гостеві руку, якої він не дав поцілувати, шептала йому до вуха:

— Спізнилися, отче добродію! Ми вже з Маринею сторгували оце добро. Не багато й доплатили...

Гість засміявся з удаваним докором:

— Як же так, без господаря торгу добили?

— Який ви там, отче, господар до цього торгу? От Богу дякуйте, що клопоту спекалися, тільки... І пані Янова погрозила о. Аркадієві пальцем.

— Але, але, — дріботіла пані Янова далі, на радощах. Таки з вами доведеться говорити — в ночі б свій свого пізнав! Говоріть, отче, що вам за дитину дати, але не дорожіть, бож ми люде бідні й на таке купно не приготовані.

— Що вам Бог дав, пані Янова? На що вам бахур на старість! Що ви з ним зробите?

— Що ми зробимо? А ви що — на вівтар поставите?

О. Аркадій скривився від останнього слова.

— Бог з вами, пан Янова!

— Ні ні, таки ви продайте нам дитину.

— Я пані, купець не дуже мудрий до того ж не знаю який тепер курс на діти. Краще, пані Янова, зробім спілку.

— Ну?...

— Коли вже на те пішло, що вам на старість дитячого крику забаглося, хай вам буде. Але... і тут о. Аркадій споважнів. Нахилився до пані Янової і говорив:

— Чи ви, пані Янова, думаете, що для мене цей клунок — ніщо? Чи ви справді запаніли до того, щоб могли мені його оплатити? Ні! Коли б ви мені хотіли заплатити за нього не грішми, але своїм щирим материнським серцем, то й того було б мало. Та коли вже така ваша думка, то затримайте дитину в себе — хай воно (уде) ваше на половину, але на другу половину, позвольте мені покласти руку!... І о. Аркадій поцілував паню Янову в руку щиро, як син.

Тимчасом дитина завередувала на добре й пані Янова мусіла її віднести до матері, также ж обережно й на вспинячках, як принесла.

За довгу хвилю відсутности пані Янової, пан Кондюк не промовив до о. Аркадія ні слова. При всьому зрозумінні, яке він мав для ролі господаря супроти гостя, пан Кондюк був за великим визнацем життєвої дисципліни, щоби, разом з своєю жінкою, потурати промахам в роді того, яким ославив себе, в його очах, о. Аркадій. Чоловік не камінь, то правда, але... духовник! Хіба даремне казав Христос Петрові: ти є петр, то є скала й на тобі збудую мою церков ?

Пан Кондюк призабув у цьому моменті, що той же Петро, що мав бути твердим, як скала — тричі відривався Христа й це не пошкодило йому стати першим з голов церкви Христової. Пан Кондюк бачив перед собою тільки о. Аркадія, й не могучи йому докорити словом, томив своєю демонстративною мовчанкою.

Відчував це о. Аркадій, нетерпляче вижидуючи пані Янової, щоби зараз таки розпрощатися й піти геть. Тікаючи невідомо перед ким і перед чим, не зважився навіть поступити в кімнату, в якій лежала й може дожидала його Мариня.

Виходячи з подвіря пані Янової, яка провозжала його до воріт, о. Аркадій поневолі оглянувся і в ту ж мить побачив у вікні сусіднього домику кілька пар очей, що кинулись на нього мов круки. Ах, ті сусіди з підміської вулиці. Їм не треба ні почти, ні часопису! Вони все знають, все передбачують. Їм не цікаво, як ти звешся й хто ти, але як ти живеш і яке твое відношення до усталених норм життєвих законів, про це вони знають краще, аніж би ти міг собі уявити.

О. Аркадій похнюпився ще більше, і приспішуючи кроку, тікав що сила з того фатального кола „поінформованих“, так наче б поза тим колом не ждали на нього другі, більші й менші кола, що то подібні до тих кругів на воді, коли в неї кинути каменем...

V.

Пані Кондюкова сиділа на порозі хати, по подвір'ю бігав з батіжком Дада. Сукасте поліно, привязане на мотузку, зачепилося йому за браму й він шмагав його батоном, бо не хотіло само ізза брами вискочити. Вулицею передудніла фіра — якісь запізнені селяне вертали з торгу.

— Дада, Дада, диви твоя мама поїхала!

Дада кинув поліно й глянув у слід за зникаючою фірою, і повертаючись до пані Кондюкової, відрізав:

— Е ні, то якась стара баба! Моя мама молода й гарна!

— Та де там твоя мама гарна! Така, як ти!

— І я гарний, але бабуня негарна.

Не було що далі говорити, щоби чого гіршого не дослухатися. Чотиролітній Дада, через міру розвинений і розумний, знався таки на річах. Його мама була гарна й молода. І хоч як рідко до нього навідувалася, він все ж таки тямив її черти й не давався збити з пантелику.

— Ходім Дада до дому, вже холодно.

— Ще трохи бабцю! Я ще того коня з поза брами вижену!

— Виганяй скоро, підемо Богу молитися й спати.

За часок Дада лежав уже в ліжечку, а в головах коло нього сиділа пані Кондюкова й відмовляла чотки. Але Даді чомусь не спалося. Вовтузився на ліжку й не міг собі місця загірті.

— Бабуню, а чому моя мама не мешкає зі мною?

— Бо твоя мама бідна, служить, і не може з тобою мешкати.

— А чому Казікова мама також бідна й служить, а вона мешкає з Казіком?

— Бо вона може, а твоя мама не може. Як виростеш, то візьмеш маму до себе й будете разом мешкати.

— І бабця також.

— Бабця того, дитино, не дочекає. Спи вже, спи!

— А чому бабця не дочекає?

— Бо бабця вже стара й поки ти виростеш буде ще старша й умре.

— Умре? Так, як дідусь?

— Так як дідусь, царство йому небесне...

Дада якийсь час помовчав, а потім знову почав.

— А дідусь був старий, що вмер?

— Так, дідусь був старий і спрацьований. Спрацьовані люде скорше вмирають.

— А бабуня не є спрацьована, правда?

— Бабуня також, дитино, спрацьована.

— Але бабуня не вмере й мама не вмере. Бо я хочу, щоб я виріс і щоби ми всі разом мешкали...

— Ну, ну, спи вже Дада, спи, бо пізно.

— Бабуню, а чому я не маю тата? Мій тато вмер?

— Так... твій тато вмер, спи вже, спи.

— А вуйко то не є мій тато?

— Ні, вуйко не є твій тато.

— А він мене любить і все мені щось привозить. Бабуню, чому мене вуйко любить?

— Бо ти його кривний, а він добрий і любить дітей.

— А як я виросту, то він буде також з нами мешкати?

— Буде, ну спи вже, Дада, спи.

— Бабуню, я не хочу спати, я піду до тебе на коліна.

— Краще спи, Дада.

Але Дада, не ждучи на позволення, виліз з ліжка й всунувся пані Кондюковій на коліна. Обняв її за шию почав тиснути, скільки мав сили.

— Моя, моя кохана, добра бабуня! Бабуня мене найліпше любить, бо ми разом мешкаємо, правда?

— Так, але мама любить тебе ще більше.

— Ні, більше від бабуні ніхто мене не любить і я нікого не люблю. Я люблю маму, вуйка, але не так, а бабуню люблю найбільше!

І Дада знову оплів шию пані Кондюкової, нагинав до себе її голову й цілував в уста, лице, очі, куди попало. А паню Кондюкову тиснуло коло серця й сльози в очах крутилися. Коли б був старий підждав рік-два, най би був своє серце порадував тим коханим щебет-

ливим приймаком. Насилу відірвалася від Дади й занесла його до ліжка.

Щось засіло в дитячу головку й ні руш було того ні вибити, ні промовчати. Пані Кондюкова все нишком поплакувала, як дивилася на Даду. От поки дурне, росте й тішиться сонцем, а прийде до розуму, то що йому скажуть, коли він запитає: для чого він не такий, як інші? Але він уже тепер зачинає щось у своїй голові нишпорити й перевертати. А може, борони Господи, воно довго не пожие? Такі розумні діти рідко коли добре ховаються. І пані Кондюкова цілувала одну чотку за другою й плакала, бо Дада вже спав і не питався, чому бабуна плаче...

Хата пані Янової тулилася до свого садка на глибокому передмісті старого Львова, поблизу старовинного жидівського кладовища, що в княжих часах належало до місцевих Караїтів. Кладовище було обведене високим муром, але на ньому ніяк не могла вдержатися заправа. Передміські вуличники заєдно бігали крутим хребтом муру, який систематично й немилосердно, на злість Жидам, нищили. Жиди погодилися з таким станом річи й такжеж систематично той мур направляли. Кілька разів до року. Берегли свого цвинтарища прадідівського перед профанацією розбещених вуличників, хоча не могли з нього прогнати шумовиння, яке гніздилося й ночувало в затиші середньовічних нагробників усіх Шапір і Конів, що нестертими буквами записалися в історії львівського гета.

Поблизу цвинтаря стояв бровар, а з ним тяглися розлогі дебри й виверти Гицлівської гори. Вулиця, при якій мешкала пані Янова, вся була забудована партеровими домиками, що, окружені садами й городами, викликали вражіння більше села, аніж міста. Було тут свіже сільське повітря, багато простору й зелені, але сама вулиця зовсім не нагадувала сільської. Днями уви́халися тут хмари обідраної батярні, а ночами авантюрилися паниці й вуличниці, як звичайно на міських периферіях.

Пані Янова мала пів Львова знайомих, але найблизчих і найсердечніших відвідувала з питомою собі

систематикою. Мешкали вони в усіх кінцях Львова й до них ходила вона по неділях і святах разом з Дадою. Знайомі ці були ріжного стану й ріжної національності; поруч старої пані Рогожинської, Польки, що мала колись пекарню, а тепер жила з процентів і мешкала з своїм неприборканим сином серед зеленої Погулянки, була найблизча сусідка Йоганова Німкня, що працювала в броварі; поруч бідного столяря Людвика Мазура і його жінки Людвикової Українки, що мешкали під цитаделю, був старий архитектор Оленко „старорусин“, що мешкав у своєму дворику на Замарстиніві. Було ще кілька інших домів, з якими пані Янова не переривала звязків, але всі вони були домами людей виїмково чесних, побожних, і що найважніше, в доброму й злому, випробуваних приятелів. Відносини між ними були щирі й сердечні — типова ще для тих часів патріархальність затирала ріжницю стану, національності, а навіть віри, бо пані Янова мала правдивих приятелів й поміж Жидами. Ворогів пані Янова не мала навіть поміж своїми довжниками. В серці тої жінки „старої дати“, здавалося лежала заедно розкрита біблія, повна вказівок і цитат, якими руководилася в першу чергу вона сама й крізь їх тільки призму дивилася на світ і людей. Помогти ближньому, вибачити йому провину, а при тій і другій нагоді наустити його на праву путь, було для неї самозрозумілою буденщиною християнської душі. І тому вона що п'ятниці давала милостиню коло церкви, кожних свят напікала булок спеціально для прошаків, не поминула ні одного похорону, хоч би й менше знайомої людини, бо була певна, що грішній душі стає легше від свічок і молитов. Для живих, крім теплого серця й все готової до послуг кишені, мала пані Янова цілу, зовсім скомпліковану аптику, і треба признати, що як довго жила вона на своєму передмістю, не доробився в околиці ні один антикарський магістер. І хоч мешкала пані Янова на передмістю, в якого закутинах чаївся гріх і бруд, то паркан її подвіря здавався таким високим і щільним, що крізь нього не просякало до середини нічого, навіть гниле слово. В такій то атмосфері християнського мира й материнської любови, в патріархальности взаємовідносин, плили, мов хрустальна, нічим не скаламучена

вода, дитячі роки Дади. Сад, город і обширне подвір'я з таємничою бочкою по середині, в яку пані Янова лавила зашкірну воду, до підливання городу, оце був цілий Дадин світ. За браму він не виходив, бо там ходив „ганделес“ з мішком і міг його забрати. Впрочім, пощо йому було виходити за браму, коли до них усе хтось приходив, а рідко хто з порожніми руками. Пані Кондюкова дозволяла Даді приймати гостинці, але коли раз-яксь спочутлива знайома втиснула Даді кілька мідяків у жменю, вона рішуче запротестувала. Гроші в руках дитини, все одно, що бруд вулиці на її чистій душі. А щоб Даді не нудилося самому, прибрана бабуня все постаралася звабити якогось чемного сусідського хлопця, Даді до товариства. Але Дада не вмів бавитися з дітьми. Він тиранізував своїх товаришів і примушував робити те, що він хотів. Добре, коли найшовся хлопець тихий і несвоевільний, але коли трапила коса на камінь, тоді Дада робився злісний і нервовий. Така забава кінчилася сепарацією, після чого Дада знову довший час бавився сам. Сам тоді мусів ставити свої хати й стайні й не було кому йому допомогти.

Добре було Даді на своїому подвір'ю і йому здавалося, що так буде завсігди. Але його обчислення були далекі від твердої дійсності, що стояла вже на порозі. Коли одного вечора пані Янова розбирала Даду до спання, взяла його на коліна, поцілувала як звичайно й сказала:

— Ну Дада, від завтра зачнемо вчитися. Ти вже такий великий виріс, що тобі пора до книжки взятися.

Дада дивився на паню Кондюкову й слухав. Може дійсно то ліпша забава в книжку, як всі його дотеперішні забави з патиками, дошками, піском і цеглою?

— Завтра прийде пан студент, ти маеш йому ладно вклонитися й слухати його.

Дада далі не відповідав, тільки старався уявити собі, як то виглядає той „пан студент“ і чому він має його слухати.

— Правда Дада, ти будеш слухати пана студента?

— А студент мені що принесе ?

— Пан студент — поправила пані Янова — так, пан студент принесе тобі книжку.

— З образками? Я люблю книжки з образками.

— Так з образками...

— З малпами?

— Може й з малпами, але з тої книжки ти будеш вчитися читати.

— Читати? А як то вчиться читати?

— Пан студент тобі покаже, тільки ти його слухай.

— Добре, я буду його слухати. Але бабуня буде також читати.

— Добре, добре, бабуня й ти і студент. Ну, спи з Богом.

Пані Янова поклала Даду до ліжка, а сама взялася за чотки. Але Дада довго не міг заснути, роздумуючи, як виглядає той „пан студент“, якого він мусить слухати. Добре, що хоч бабуня буде вчитися разом, не так уже й страшно...

На другий день прийшов „пан студент“, маленький, незугарний „першачок“, мало що більший від Дади, який йому за жадні гроші не хотів казати „пан“. Всеж таки при божій і бабусиній допомі рушила якась наука з місця. Дада запам'ятував собі букви з задивляючою швидкістю й не міг зрозуміти для чого той студент не показує йому всіх букв відразу, а товкмачить одну або дві на день. Дада навіть почав тратити певність — хто з них вчиться — він чи пан студент, так дуже він налягав на кожну букву з осібно. Коли вже прийшло до речень, Дада прочитував їх навипередки студента, який червонів і дивився здивовано на паню Янову.

Студент ходив, а Дада ніби слухав його, але на дні душі підіймався в нього бунт проти того нещасного студента, що чей же міг йому не влізати в забаву. Він все приходив тоді, коли Дада бавився найліпше, коли він за одну хвилину забави подарував би студентові всі його букви, разом з книжкою навіть. Як студент відходив, то Даді вже так забава не смакувала.

Врешті рещт Дада переборов цілий буквар і студент перестав ходити. За те пані Янова давала кожного вечора Даді молитовник і просила читати ту чи другу молитву. Дада читав, а бабуня плакала й цілувала Даду

на radoшax. Це Даді подобалося й він рад був читати бабуні цілий молитовник здовж і попереk.

На жаль Дадина недоля на букварі не закінчилася. Це був щойно початок. Одного ранку приїхав о. Аркадій, привіз Даді гармонію й поцілував його в голову. Дада вигравав на подвірю, а о. Аркадій сидів з панею Яновою в хаті. Говорили щось довго предовго, але Даді не було до того діла. Він ждав чи не прийде хто на подвіря, щоб було перед ким похвалитися гармонією.

Вкінці о. Аркадій наговорився вже з бабунею доволі й спішив на залізницю. Пані Янова відводила його до воріт, а коли обернулася, мала заплакані очі. Ні з того, ні з цього вхопила Даду на руки й понесла до хати. Дада здивувався, але йому було приємно, що бабуня його любить. Але бабуня не переставала плакати й цілувати Даду. Врешті заспокоїлася й почала:

— Дада, ми вже не будемо разом мешкати... Ти підеш до пані на станцію, будеш ходити до школи. Але ти будеш приходити до бабуні, правда Дада?

Дада слухав і дивився на паню Янову, що не могла здержатися від сліз. Він не розумів того, що вона говорить, але йому було забагато того плачу і він сам розревівся.

— Тихо Дада, тихо, так мусить бути, тобі буде ліпше у пані, тихо, не плач.

— Я не хочу до пані! Я не хочу, я не піду від бабуні!

І Даду обняв жах перед якоюсь „панею,“ якої так боялася бабуня, коли плакала. Вчіпився руками й ногами пані Янової й повторював — не хочу, не піду, — поки не заснув на колінах.

З того часу пані Янова зчаста плакала й не таїла свого жалю до о. Аркадія, який докоряв їй за „бабське виховання“ Дади, та рішив з початком першого Дадиного шкільного року віддати Даду „на станцію“, до пані Мороховської. О. Аркадій, який любив Даду якоюсь дивною, вирозумованою любовію, радше совісного опікуна, аніж батька, мав деякі сумніви в доцільности того „бабського цяцькання“ й не вмів навіть зблизитися до того полумя материнського кохання, яким обняла Даду

Його прибрана бабуня. Пані Яновій не дав Бог привести Даду на світ, але дав щастя, якого навіть не прочували його припадкові батьки — день за днем, година за годиною, стежити, як дитина вибивається з колодок, мов метелик з кукли, мов рожа з пелюсток... Тепер прийшов цьому край, так само несподівано, як неждано з'явилася, колись, надія виповнити життя новим, живим змістом.

Пані Янова була непотішена. А зрештою, жарт жартом, але ж колись була в них з о. Аркадієм мова про спілку... Хто в цю спілку вклав більше капіталу, пані Янова не збиралася вирішувати. Вона бачила тільки, що її капітал знехтовано й обезцінено. Та може не все ще втрачено? Може в серці самого Дади прокинеться й зацвіте зерно, такою щирою, такою теплою, такою чистою рукою кинуте?

Минуло літо; в запорошені садочки передмістя завітала золото-багряна осінь. Небо, мов шафірова, морська безодня, а здовж по обрію, мов мережана корона з щирого, дукатового золота.

Дада розробляв якраз пісок з водою, щоби вимурувати собі пивницю на вибракувані бабунею яблука, коли рипнула фіртка й на подвіря ввійшла якась чужа пані, в капелюсі. Пані Янова вийшла їй на зустріч, але Дада завважив без труду, що його бабуня, в перше, відколи він її з'явив, не була така сердечна для гостя, як звичайно.

— Просимо, просимо ближче, — говорила пані Янова, але очі в неї на сяли, як звичайно.

Даді шибнуло щось через голову. чи це не та „пані“, до якої він має йти „на станцію“... Так, це напевно вона.

Перше, що набігло Даді до голови, це думка про втечу; але куди тікати? Може б краще було налякати цю паню чим небудь? Але чим? Ганделеса, то вона напевно не боїться; вона здалася Даді навіть страшнішою від ганделеса, що чейже стільки разів проходив через вулицю й не зробив йому нічого злого.

Дада кинув свою недомуровану пивницю й направився йти до хати, коли це на порозі станула пані Янова. Вона була бліда й на силу здержувала себе від сліз.

— Ходи, Дада, вберешся й підеш з панею.

І нім ще Дада вспів щонебудь відповісти, бабуня вхопила його на руки, й покриваючи від стіп до голови поцілунками, понесла до хати. Тут сиділа незнайома, кидаючи мишачими очима довкола.

— Най пані не дивуються й не гніваються, — промовила пані Янова, — нам таки прикро розставатися, але що робити — і пані Янова натягала на Даду його недільне вбрання.

— Ліпше для нього, пані Янова, ліпше для нього, — торохтіла незнайома, — все одно, на цьому передмістю йому не вікувати. Піде між люде, то може людськості набереться. Нема чого жалувати. О, в мене нема цяцькання, ну пхай руку Дада, нічого доброго з нього б тут не виросло, нічого доброго. Чим горшок накипить, як то кажуть, гни дерево поки молоде, ну рухайся Дада, стоїш, мов пень, в мене не буде тебе кому вбрати, о, не буде!

Пані Янова глянула на свого балакучого гостя й у її добрих очах блиснула ненависть, не до гостя, але до о. Аркадія, що так по солomonівськи вирішив її найінтимнішу справу. Дада тимчасом закусив губи й тільки дивився, коли та пані пічне його бити. По такому привитанню він нічого доброго не надіявся.

— Ну, ходім — сказала незнайома, шарпаючи Даду за руку.

— Може пані дозволять, що я його підпроваджу, хоч на ріг.

— Ми самі трапимо! Пощо цяцькатися? Хіба він на заріз до мене йде?

Пані Янова панувала над собою, скільки могла. Дада давав себе шарпати без слова. Панічний страх перед „панею“ й жаль за бабунею злилися в його серці в почування страшної, незаслуженої кривди. Бухнув би плачем, але бачив, що з „панею“ нема жартів.

Тимчасом пані Янова заметушилася по хаті, й найшовши біленький платочок, завинула в нього шматок хліба й цукру.

— Будь здоров Дада, хай Бог тебе має в своїй опіці, а цього не згуби, щоби тобі ніколи не було ні

гірко, ні голодно — лебеділа пані Янова крізь сльози й обціловувала Даду.

— Ну, вже досить того, досить, поцілуй бабуню в руку й ходім.

Дада кинувся пані Яновій до руки, але не встиг ще її добре торкнутися устами, як незнайома шарпнула його й силою потягла за двері.

— До побачення, пані Янова!

Дада хотів оглянутися, але „пані“ тягла його з усієї сили за собою. За брамою вирвала йому вузлик з хлібом і цукром, і перекидаючи поза мур жидівського кладовища, прошипіла з досадою:

— Також якісь мужицькі забобони!

VI.

Пан Максиміліян Мороховський служив уже 25 літ грошевим листоношем, носив „кайзербарт“ і був зразковим службовцем. За 25 літ тяжкої й відповідальної служби ні разу ще не спізнився на пошту, ні разу не перечекався й тільки раз, єдиний раз, був п'яний. Ходив як годинник, працював як машина; пані Мороховська була в нього другою жінкою й могла на пальцях одної руки почислити всі свої розмови з чоловіком. По вінчанню не говорили, бо власне то був той один-одинокий випадок, коли пан Мороховський упився. Виходив з хати з ударом шестої, приходив на обід в першій, о другій уже був на пошті; вертав о шестій. В семій їв вечеру, дев'ята заставала його в ліжку. В неділю чи свято йшов на пошту у восьмій, з почти вступав до церкви, слухав обидвох служб — тихої і співаної; пообідавши, йшов на вечірню, по вечірні на двогодинний прохід — зима чи літо. До церкви ходив з точністю годинника, що місяця сповідався, але ніколи не поклав нічого на тацу й не мирувався й не причащався.

По першій жінці мав пан Мороховський сина Людвика, який йому зовсім не вдався. Пан Мороховський посилав його до школи, відтак старався його „втрутити“ десь до ремісла, але даремне. В школі раз у раз ложив на дидактрум, у „трміні“ мусів платити за шкоди,

які спричинював Людвик своїм майстрам з розмислу. Кінець кінців пан Мороховський махнув у той бік рукою й вирікся сина. Не хотів його слухати, хай слухає собачої шкіри. Але Людвик не хотів слухати й собачої шкіри, бо здезертирував з війська й ховався по людських пивницях і горищах. Коли ж його зловили, боронився руками й зубами; тоді йому щось відбили й Людвик з того часу майже не виходив з шпиталю. Правда, вийшовши раз, прибіг до пані Мороховської і просив, щоб вона вставилася за ним до батька. Але пан Мороховський тільки виряпився на жінку, плюнув, і гримнувши дверми, пішов на пошту. Тоді Людвик заявив мачусі, що поправиться й переконає батька ділом; і дійсно Людвик взявся до праці, а заощаджений гріш складав у мачухи. Але це було вже за пізно. Горляна чахотка звалила нещасного хлопця з ніг; до двох тижнів відбувся похорон з анатомії. Плакала й побивалася за безталанним пасером пані Мороховська, запевняючи крізь сльози, що він не був з ґрунту злий хлопець, тільки мав дивну, непокірну натуру й не мав щастя. Але пан Мороховський не плакав; на похорон прийшов, поцілував сина в чоло, перехрестив і відступив від домовини, яку почали з глухим стуком забивати. На цвинтарі прикляк на одно коліно, прошептав „Богородице“, вирівняв рахунки за похорон, а жінці втиснув пятку в руку на поминки. Сам пішов на пошту й того дня дуже довго там працював...

З другою жінкою мав пан Максиміліян двоє дітей — старшу дочку Гальку й сина Міська. Галька виходила всі кляси виділівки, скінчила курс жіночих робіт, після чого ходила до „Бояна“, а в дома малювала цвіти. Вона мала вийти за муж, бо пан Мороховський складав для неї віно й задаткував фортеп'ян. Вона була блідолиця бльондинка з веснівками на тупому носі, але це не перешкодило їй відтак „зробити партію“ з скарбовим урядником на провінції. Гірше було з Міськом. Як і його двоюрідний брат, він не рвався ані до книжки, ані до праці. Вилетівши з низчих гімназійних кляс, перепробував усіх фахів, щоби в решті решт сісти матері на карку, бо батько махнув і на нього рукою, як і на Людвика. Не виганяв його з хати, бо не хотів перед людьми соромитися, але не завважував його присутности. Зреш-

тою Місько й не налазив батькові на очі — частіше всього зникав з хати, коли в ній був батько.

Пані Мороховська, Шуманська з роду, походила з містечка Михайлова, в якому що другий міщанин був гончарем, а що третій олійником. Її батько був почитльоном, мав хатку, пів морга городу й семеро дітей — самих доньок. Пані Мороховська одинока забрила до Львова на службу, тут убралася в капелюх, набрала панських манер і вийшла за пана Мороховського. Можливо, що пан Мороховський, сватаючи її, заходив до неї тільки пізними вечорами, по службі, бо, побачивши її в день був би певно з нею не вжився. Врятувало її і те, що пан Мороховський був на весілля п'яний; а може він упився з розпуки, що його друга жінка така відражуюче погана. На всякий випадок можна було дивуватися, відкіля в них взялися діти. Пані Мороховська була не тільки погана, гей ніч, але й злюща, як екекутор; говорила швидко й солодко, але завжди з поза її дряхлих зубів сичало щось, мов гадина. Чоловіка боялася як вогню, сина свого боготворила, а поки не було Дади, всю злість зганяла на дочці, яку нерідко хапала за волосся й товкла головою до муру. Коли ж пані Мороховська привела одного вечера Даду, Галька відітхнула, хоч жаль її було чужої, у нічому неповинної дитини.

Був уже вечір, як пані Мороховська ввійшла з Дадою до своєї хати. Галька сиділа в куті й обгризала нігті, Міська ще десь не було, пан Мороховський не вернув з проходу. Дада стояв коло кухні, з клунком під пахою, й водив довкола заляканими очима. А тимчасом пані Мороховська щebetала:

— Скинь з себе той бурмус, Дада! Десь та бабця як на тріскучі морози тебе обмотала! Що ти маєш у руці? Ріжок? Положи на кухню, завтра зіш на снідання. О-о, в нас буде трохи инакше, як у бабці! Бачиш, як у нас чистенько, як у люстрі. У нас все як в зигарку. Ну, що стоїш як пень, розберися, сядь на стільчику й жди на вечеру.

Але Дада стояв як вкопаний і не роздягався. Як би він знав куди то дорога до пані Янової, він би за-

раз туди побіг. Але вони пройшли стільки вулиць, минули стільки церков і каменниць...

— Не стій як туман, ой не навчила тебе бабця людськості, не навчила!

І пані Мороховська почала Даду роздягати, шарпаючи.

— А той бурмус будеш ось тут завсігди вішати, бачиш — і пані Мороховська показала на кілок, вбитий до „тримудки“.

— Та чи нема в ньому чого, Дада, може той бурмус сам ходить?

Дада хотів заплакати, але боявся, щоб його пані Мороховська не набила. Сів на стільчику й ждав, чи не буде гірше.

Тимчасом вернув з проходу пан Мороховський і глянувши в бік Дади, в перве від непамятних літ заговорив:

— Ну й гарний хлопчик! Ти звешся Дада? Не бійся маленький, тут тобі ніхто кривди не зробить. От панна Галя тобі образочки покаже. Галю, візьми та розговори бідну дитину!

Пані Мороховська тільки здвигнула раменами від здивування.

Галя взяла Даду за руку й завела до свого столика. Там лежало багато книжок і всі були з образками. Дада любив образочки й був би так сидів з панною Галею до півночі над ними, як би, дивлячись на якусь старушку, намальовану в книжці, не пригадав собі пані Янової і не розревівся на всі застави. В справу вмішлася пані Мороховська й Дада поневолі затих.

На другий день завели Даду до школи. Там було безліч дітей і добрячий „пан професор“ Грецьона, якому мусів Дада дуже подобатися, бо посадив його на першу лавку й скільки разів попри нього проходив, стільки разів погладив Даду по головці. Дада витвердив буквар ще в пані Янової з „паном студентом“, тому в школі заедно тільки каліграфував рисіком великі букви, обводячи їх листочками й вінчиками. Дада радо сидів у школі, а коли заскавулів дзвінок, йому робилося ніяково — треба було вертати до пані Мороховської.

Минув піврік і Дада приніс перше свідоцтво. Пані Мороховська вже ждала на порозі.

— Ну, ну, прочитай ті миці!

Дада читав:

— Обичаї похвальні. Пильність тревала, релігія дуже добре, і так далі, аж до долу, дуже добре.

Пані Мороховська взялася попід боки й цідила єхидно крізь зуби.

— Обичаї „похвальні“, пильність „трєвала“, так так — а чому не „дуже добрі“? Або ти всидиш спокійно на годині, або ти пильнуєш книжки? Питаю тебе, чому в тебе пильність і обичаї не дуже добрі?

Дада здурнів. Він же ж мав найкращу ноту в клясі; пан професор казав йому виступити на ступінь і показав його цілій клясі як найкращого, найпильнішого учня, а тут... І Дада в перше усвідомив собі, що та пані Мороховська таки дурна й недобра. Щастя, що хоч не побила його за похвальні обичаї і за трєвалу пильність...

Даду досі ніхто не бив, пані Янова що найвище злякала його часом ганделесом, але пані Мороховська взялася небаром на добре до Дадиної шкіри. Притичина все трапилася.

Одного разу Дада вернув з школи з хрущем у руці. На порозі вже кричав, що має „самця“. Пані Мороховська подивилася на нього з під лоба й запитала:

— Що то значить „самця“?

— Самця, бо самець має чорну мушку на спині, а самичка червону...

Тут же пані Мороховська лягнула Даду в лице, як він відтак довідався за те, що він здеморалізований, бо розрізняє самця від саміці. Най би собі зрештою Дада й був у двоє такий зіпсований, бо чого ж доброго міг навчитися на передмістю, але він міг зіпсувати Міська...

VII.

Гучні були празники в Чорнорудах, ще гучніші в містечку, але не було кращої забави, як іменини в Сорічках. Тоді то на соріцькому попівстві гуло, мов на ярмарку, а бричок та возів не вміщали навіть сусідські

возівні та загороди. Мов циганські валки стояли вони здовж дороги, мов саранча увихалися сторонські фірмани, для яких навіть осібну кухню уладжувано на вікарівці. Бо то не штука напекти та наварити, але штука подати й гостей забавити. Соріцька їмосць знала власне цю велику штуку й тому так гучно-бучно бувало в неї на іменинах.

Отець Мальчицький був господар на всю околицю. Ні в кого не було такого саду, ані пасіки, ніхто не знав таких рецепт на яблочник, що отець Мальчицький Весь рік, мов мурашка припадав коло господарки, сам собі яблочка жалуючи, але ж як прийшли іменини, то здавалося, половина його дорібку йшла за гістьми, що то не тільки на місці напихалася, але й по домах розвозили. А все хвалили отця Мальчицького, що над нього нема господаря тай не скоро буде. Бо то господарем треба вродитися; треба відчувати розкіш творення добробуту, без огляду на його призначення. Мужик працює на податки, дідич на карти, а отець Мальчицький працював для самої праці. Її приспішене, плодотворне темпо вдержувало його при життю тоді, як адміністрацією цього життя і його успіхів кермувала пані Мальчицька.

Мальчицькі не мали дітей, але й не ломали собі голови тою недостатчею. Він жив для саду, пасіки й шпіхлірів, вона для іменин, і обоє були щасливі. На таких, бодай, виглядали.

Бо щож таке — діти? Де воно написано, що без дітей ми не словнили свого призначення?

А зрештою — хіба ми знаємо, яке наше призначення? Являємося на світ ніким не питані, чи маємо для цього добру волю, чи ні. Живемо в оточенню, якого ми собі не добирали, серед умов, яких опанувати ми не в силі, для цілей, кимсь другим для нас придуманих. А коли так, то для чого ми маємо продовжувати своє життя в безконечність, для чого?

На соріцьке попівство заїзджала фіра за фірою, час до часу мигнув новенький, лякерований фаетон. Отець Мальчицький ходив по дворі, витав гостей і заводив лад між фірманами.

— Аа! Аа! Слихом слихати, видом видати! А то файно! Такі близькі сусіди а такі рідкі гості!

— На многая і благая, отче соленізанте!

— Витаємо, витаємо! Пані добродійка, не забули на нас! Іване, потримай седзене, бо гойдаєся, як Жид на шабас!

— Як здоровлячко, отче соленізанте!

— Дякую, дякую — серединкою, пані добродійко! Ну й став ти поперек дороги, мов бовдур, підкинь зад, роззяво!

— Цілую ручки, отче соленізанте!

Аа! Панна Дарця, я вже думав, що хлопці без вас поплачуться.

Отець Мальчицький вимахував руками, бігав від фіри до фіри й тишився, що їх чим раз більше, а всі вони зіхалися ради його, ради соленізанта.

Біля керниці здоровкалися поміж собою фірмани, частували себе вісімкою й, цвиркаючи крізь зуби, обмовляли гостей.

— А диви, як той стромилецького єгомосця дівчур вигнався! Десь ще торік маминої запаски не пускало!

— Ото рученька, мов точена!

— Не такі гралі, як у твоєї Марини!

— Диви, жонца, мов гарбуз котиться!

— Хіба він, як ти, бульбою намагає?

— Та в нього що дня така хапатня, як нині в Мальчицького.

— Ну й піде на цю хапатню парастасів та похоронів!

— А весіль і хрестин ти не рахуєш?

— Все одно хлопська кервавиця.

— Тихо, бо ще який дідько вчує!

— Та най слухає!

Обширне попівство кишило вже від гостей, що при допомозі пані дому, дуже скоро опанували почування конвенціональної ніяковости й попадали в оживлений такт іменинового темпа.

А гості були ріжного віку, пола, а навіть суспільної шерсти. Бо хоч, на загал, були це люде, яких фірмани, на подвірю, звали „панамі“, то в самому товаристві дуже різко зазначувалася гієрархічна степенія.

Переважали й надавали тон реверенди, до яких приміювалися учительські шлюсроки та англези; на їх безнадійно-чорному тлі завітали суконки панночок й просовувалися, в маєстатичному пошумі, сукні добродійок. Отці жартували, професори реготалися, добродійки інформували себе взаємно про деканальні новини, панночки цвірінькали, а гімназисти випинали груди в ергардівських блюзках й поблискували золотими пасками. Тут і там старався встрягти в розмову отців якийсь правник або філософ.

Нарешті прийшов з двора отець Мальчицький і в товаристві заклекотіло від гратуляцій і компліментів, час до часу перериваних грімким „многая літа“, імпровізованого хору професорів і студентів.

Це була інавгурація свята, після чого появилася горілка й перекуска, за якою скорше вже проминув час до обіду. На обід був традиційний борщ з ушками, дика печеня з макараном, дріб з компотом, торт, чорна кава й яблочник. Підчас обіду було дві промови, а за кожною „многая літа“, на що відповідав соленізант, який був помітно зворушений і заєдно виправдувався, що Бог не дав йому краснорічivosti його передбєсідників.

Ще одно „многая літа“, а за ним загальне вставання від стола, взаємні подяки за товариство й організація властивої забави.

Найскорше найшли себе преферансисти, що кількома групами завоювали їдальню, довше трєвала організація молоді, що пєчала забаву від традиційного „пташка“, при чому пані дому зайняла місце при фортеп'яні. Найпізніше обєдналися добродійки, жадні відомостей з близчого й дальшого краю. Вони, одначе, бавилися найкраще. Перед між ними вєла молода сотрудинкова, що не тільки вмєла зайняти своє товариство цікавими ревелєціями з найавтєнтичнєших джерел, але не тратила з уваги й свого чоловіка, який не мав талану до преферанса й з правила програвав. Найбільше попало тут розумєється, отцеві Аркадєві, що не перєставав бути атракцією деканату; він грав тепер у преферанса, але скільки разів прийшла на нього черга роздавати карти, він використовував свобідну хвилю, щоби встрягти

в розбавлену молодь, не минаючи й добродійок у чорному куті сальону.

А там, у тому чорному кутку сичала сотрудникова:

— Та инший на його місці, людям би на очі не показався! Мені дивно, що така закала духовного стану...

Тут, одначе, наблизився отець Аркадій до чорного кутка, вслід за чим сотрудникова перервала промову, й складаючи уста до люкрованого усміху, защебетала:

— Які ж бо ви, отченьку, немилосерні! Прискочили б до нас, бідних, на моментик!

— Пані, бачу, гарно бавляться й без мене.

— Яка там забава в самому бабинці!

— Вибачайте, але за мною карта плаче...

Отець Аркадій побіг до карт, а вслід за ним покотилися слова, мов грудя:

— За багато свідків! Сам на сам краще, хоч би й з кухаркою...

Тимчасом в їдальні відходив преферанс — ніхто не купував низче вісімки, що друга гра не проходила без контри.

Це ні в чому не спиняло молоді забавлятися на свій спосіб. В ронді стояв теолог з третього року, якому розбавлений хорівід приспівував:

Біда тому, щося любить;

Діктум, діктум да,

В ночі не спить, в денься нудить

Діктум, діктум да...

Отець Мальчицький не грав у карти; він до кінця не забував за обовязки господаря. Старався бути всюди, при чому найбільшою його увагою користувалися картярі, що граючи й контруючи раз у раз потягали яблочник. Зрештою, він ждав уже нетерпляче вечері, під час якої ждало його що найменше ще дві промови й стільки ж многолітствій, на які він укладав уже собі коротку й до сліз зворушену відповідь...

VII.

Пан Петро Волянський, кравець мужеський і жіночий, мав щасливу руку до голки, але довго борикався з родинним щастям, яке йому чомусь не сприяло. Пристав до синьоокої Гандзі на Забріддю, але вона не хотіла про нього й чути. Ще сяк так ішло до вінчання, але по вінчанню, мов хто заворожив. Що він не говорив, як не переконував, куди не забігав! Він у хату, а вона з хати; тікала й ховалася по знайомих, а він бив склянку за склянкою, таріль за тарелем, але даремне.

Нарешті пан Петро рішив спитати в теці — нащо вона його в хату приймала, нащо Гандзю силувала йти за нього, як вона за другим очима пасла, нащо обоім світ завязувала; краще б він далі парубочив і деінде собі долі шукав і люде б з нього не наслідилися.

Але теца, як теца, пива наварити то вміла, але випити то мав його пан Петро, кравець мужеський і жіночий, що як треба було, то й реверенду без сорому пошив.

Та прийшов час, що пан Петро найшов вихід. Сів на поїзд й поїхав до Львова, до вуйка Мороховського, на пораду. Хай він, розумний чоловік, їх погодить. Або погодить, або хай чорт те все побере.

Бо де ж таки! Три роки, як вони на біду побралися, а вона бокує від нього, й ні він жонатий, ні парубок.

Мовчаливий пан Мороховський не тратив за багато слів на пусту балачку. Кинув слово-два й пан Петро, радий та велелий, мов на світ народився, вернув до дому. Приїхав, чоботи порядно в сінях витер і ввійшов у хату. Обі баби, стару й молоду, застав у кухні, але ні одна до нього не обізвалася.

— Добрий вечір, Гандзю!

Мовчанка.

— Добрий вечір! — повторив пан Петро, кравець мужеський і жіночий, з помітним притиском.

— Добрий вечір, — глухо, мов з безодні, відповіла теца.

— Е ні, мамо, я з вами потім, я оце, як Бог приказав, наперед з жінкою витаюся. — відповів пан Петро й очі в нього якось дивно заблищали.

Стара щось проміркувала, бо ніби шукаючи за чимсь у печі, шепнула до дочки:

— Та обізвися до чорта лабатого!

Але Гандзя таки не обізвалася, навіть почала собі щось мугикати під носом.

Тепер уже пан Петро став на диби.

— То ти так мене, свого чоловіка шлюбного, з далекої дороги витаєш? — не сказав, але заревів пан Петро, кравець мужеський і жіночий, нагло й несподівано.

Баби поторопіли, але нім одна чи друга вспіла оглянутися, пан Петро допав уже кочерги й з розгоном фуріята кинувся на свою шлюбну жінку. Кочерга була осикова, стара й перепалена, забити нею було трудно, але лоскоту й страху було якраз стільки, скільки треба.

Лоскіт кочерги, медвежий рев пана Петра, кравця мужеського й жіночого, змішався з бабським криком і виском у пекольну симфонію страшного суду. Стара вискочила ізза печі й заслонила собою дочку. Це одначе не змітигувало пана Петра, що цілючи в молоду, оперезав кочергою стару, раз-два, а там забувся й лік, бив на право й ліво. Баби до дверей, але двері замкнені. Стара до вікна, але не вспіла ще кликнути рятунку, як пан Петро потяг її до середини за спідницю, що стара, мов міх гепнула собою на долівку.

Кочерга раз у раз коротчала, але пан Петро не переставав нею вимахувати. Не пожалів навіть поливяного начиння на припічку. Раз козі смерть, сказав собі в душі й бив, поки баби не перестали кричати й на вколішках не попросили пардону.

Зрештою й так осталася йому одна тільки тріска з двометрової кочерги; жбурнув нею в баби, а сам сів, тяжко сопучи на лаву. Був блідий і вичерпаний. Але панував над собою.

— Ну, хіба досить на першу лекцію.

Баби підводилися з землі й з під лоба поглядали, чи це справді вже кінець, чи тільки передишка. А пан Петро розвернувся на лаві й командував:

— Ви, мамуню, вибачте: на другий раз не вилазьте ізза печі й поміж шлюбне малженство не встрявайте! А ти Гандзю, ходи мені тут зараз і поцілуй ту руку за науку. Я тою рукою на святий хліб заробляю, я нею тобі в церкві присягав; ця рука варта того, щоби така, як ти, її поцілувала — і держав простягнуту перед себе руку.

— Ну! І пан Петро зробив рух, наче б хотів сягнути по мітлу, що стояла ще ціла й неужита.

Тоді Гандзю підійшла, похилилася над рукою свого шлюбного чоловіка й поцілувала.

— Кажі: дякую тобі за науку, дякую за те, щось мені, мій чоловіче любий, розуму до голови нагнав. Слово в слово, як у церкві проказуй!

Гандзю хлипала й проказувала. Що мала робити?

— А ви, мамуню, вийдіть на поріг і скажіть людям най собі з Богом до дому йдуть, бо тут не комедія!

Стара підвелася з трудом і вийшла на поріг просити людей, щоби йшли собі з Богом.

— А тепер, Гандзю, дай мені чого доброго повечеряти. Мені, мамі, собі, от так на стільчику, як пан Біг приказав.

Гандзю витягала з печі горшок за горшком, наливала в миски, ставила ложки, хліб, сіль, як Бог приказав. За хвилию всі трое сиділи довкола стільця й як би ніколи нічого, сьорбали борщ з бобом. Час до часу одна чи друга з баб обтирала ще яку запізнену сльозу, але пан Петро, кравець мужеський і жіночий, не тратив ре-зону до останка.

По вечері пан Петро перехрестився, подякував жінці за вечерю й пішов спати, „як Бог приказав“.

На другий день усе пішло на новий лад. Гандзю пробувала навіть усміхатися до пана Петра, що витягав у штанах „кантку“ й безжурно посвистував. Коли ж сіли до обіду, то пан Петро обняв Гандзю за стан, пригорнув до себе й, цілуючи запитав:

— Ну, скажи Гандзю сама, чи так не краще?

Гандзю не відповідала, але й не боронилася перед пестощами чоловіка.

До року скликав пан Петро, кравець мужеський і жіночий, гостей на хрестини.

— — — — —

Надійшли шкільні ферії. Дада ждав їх, як спасення з єгипетської неволі. Йому обіцяли, що на час ферій піде до бабуні. Мрії про сад, про бабусині пестоші, осолоджували Даді гіркі хвили останніх днів шкільного року, що довжився в нескінченність, під „материнським“ оком пані Мороховської. Про те, що після ферій прийдеться сюди назад вернути, Дада не думав. Зрештою, за один благословенний день під бабусиними крильми, Дада готов був подарувати рік муки й знущань, які наче ввійшли в програму його виховання...

Та не так склалося, як ждалося.

На кілька днів перед феріями приїхав до пані Мороховської о. Аркадій, вирівняв рахунки та по довшій розмові вирішив, що Дада поїде на ферії до Михайлова. Дада був розторощений, але протестувати не було його ділом. Він тільки плакав і просив, щоб йому дозволено піти до бабуні показати свідоцтво.

На стільки щастя йому дозволено, все ж таки не без контролі. В відвідини до бабуні повела Даду панна Галля. Більше там було сліз, аніж радощів, але що ж було робити? Дада вернув до пані Мороховської, яка найблищої п'ятниці вивела його на торговицю, де спинювалися гончарські фіри з Михайлова. Зторгувавши фірману й, доручивши йому в опіку Даду, пані Мороховська відійшла заспокоена.

Потонувши серед лахів, якими опаковувано горшки, їхав Дада в перве поза межі Львова...

За рогачками розвернулися довкола шляху поля й зелені сади, яких Дада з роду не бачив. Віз торохтів, фірмани поговкували на коні, час до часу оглядаючись понад себе й перешіптуючись. Був момент, що Дада затрівожився поведінкою фірманів. А може це не гончарі з Михайлова, але якісь чарівники, що везуть його невідомо куди?

Тривога Даді змоглася, коли вони спинилися перед якоюсь великою, одряпаною будою, з якої лунали

крики й бренькіт скла. А може вони везуть його Жидам на мацу?

Справді, з обідраної буди вийшов старий Жид у заплямленому халаті й наблизився до фіри. Дада за-сунувся подальше в кут воза, ховаючися серед брудних, гончарських лахів. На щастя Жид не звертав на нього ніякої уваги.

По хвилі фірмани позіскакували з фіри, завісили перед коні баламут з січкою й позакурювали папіроски. Дада причаївся в своїм берлозі й не рухався.

— Ну злізай, попику, підем погрітися.

Дада злякався, але ще більше здивувався, чому його кличуть „попиком“; зліз, одначе, без протесту й потягся за фірманами. Йому було все одно. Так чи інакше, він був у руках тих чужих, брудних, обідраних і непривітних людей, яким не хотів наражуватися.

Фірмани, а за ними Дада, пішли до коршми. З відчинених дверей вдарив на них сопух дешевого тютюну й спирту. Вся коршма була повна людей з батогами. Вони розмовляли й викрикували; час до часу брудною долівкою покотилася фірманська лайка, брудна й необчімхана, як вони самі.

Даду посадили за стіл і казали подати селедці й горілку. Один з фірманів налив горілки в грубі, скляні „бойдики“, стукнувся з товаришем і, втикаючи Даді „бойдик“ в руку, крикнув:

— Пий!

Дада глянув трівожно на свого „опікуна“.

— Пий, бо не повеземо далі!

Дада простяг руку по „бойдик“, притулив до губ, і зайшовся кашлем.

— Непривичний! Закуси селедцем!

Дада вкусив селедця, але зараз таки виплював. Горілка й селедець пекли йому уста, мов огнем.

— Нічого, звикне! сміялися фірмани, які рішили побавитися нещасним „попиком“. Даді, одначе, не було до забави. Він скинув нишком селедець з хліба й жував сухий хліб, що заносив спиртом і плісню. Ховався за столом, щоб ще хто другий не примусив його пити горілки. Але на нього вже не звертали уваги. Фірмани

випивали бойдик за бойдиком, обличча в них набігали кровю, очі набирали блеску, язика путалися.

Час до часу гримнув один чи другий п'ястуком у стіл, аж бойдики підскакували. Дада ховався за стіл, а ізза шинквасу виглядала розхрістана Жидівка, чи часом гості не захочуть битися.

Щойно під вечір пригадали собі фірмани дальшу дорогу. Розплачуючись з Жидом, вони погрожували йому батогами й казали, що вони його розуму навчуть, бо він кров християнську пе, як воду. Дада здивався на Жида, що не дуже то зворушувався фірманськими напучуваннями і тільки понукував.

Фірмани напоїли коні, позапрягали й, висадивши Даду на фіру, махнули далі. Пізною, зоряною ніччу добилися до Михайлова й віддали Даду пану Волянському до рук.

— А обдивить його, пане майстер, казав один з фірманів, чи цілий, чи йому чого по дорозі не бракло.

Пан Волянський засміявся й повів Даду в хату, в якій уже всі спали. Дада був голодний і надіявся, що його тут привітають, коли вже не теплим серцем, то хоч теплою вечерою. Але то не було в бабуні. Пан Волянський покрутився по хаті й добувши з поза скрині якусь драну верету, дав її Даді й казав іти спати до комори. Даді закрутились сльози в очах і стиснуло під горлом, але взяв верету й потягся до комори.

Тут він довго не міг заснути; голод і тривога, що змішувалися з сопухом складених в коморі мужицьких кожухів, перевертали його з боку на бік. Йому не сходила з думки пані Янова. Чи пустила б вона його голодного до пустої комори спати?

На другий день дали Даді поспідати кусень гливкого хліба й молока та казали „бавитися“. Дада вийшов на подвіря і задивився на дорогу, якою пастухи гнали худобу в поле. Вони ззиралися на нього, а один навіть цвяхнув Даду батогом по босих ногах. Дада хотів розплакатися, але подумавши, що нема перед ким, закусив зуби і уступився з воріт. Постояв хвилинку, але не видержав і побіг за пастухами в поле.

Дорога в поле бігла серед низьких і повалених плотів, з поза яких нахилилися на дорогу здебільша

верби, з поміж яких визирали здичавілі яблуні й груші. Пастухи цвякали по них батогами і зазбиравали зелепуги за пазуху. Вслід за ними нісся лай господарів, але пастухи тільки пустими словами відгонюючись, бігли далі.

За останніми хатками передмістя розвернулися вузькими батогами міщанські нивки, понад які здіймався пологий шовб Лисої Гори. Даду чарувало те все своєю новістю.

На склоні Лисої Гори бовваніла дивної форми саїтня скеля, довкола якої в круг розсипалися менші і зовсім малі. Дада зацікавився скелею; чимсь страхітливо-таємничим віяло від неї. На ділі вона й мала свою сторію-легенду.

Було це на празник святої Покрови. Дзвони грали; малі й великі. Нестримною юрбою плив народ до церкви. Одна тільки Маруся, дяківна з Забріддя, не збиралася до церкви. Узяла кошіль на гриби й вискочила на поріг хати.

— Куди ти, окаяна? — крикнула дячиха.

— На гриби! — засміялася Маруся, в якої у голові застряг чорновусий лісничий.

— Та нині, на святу Покровоньку!

— Нині, на святу Покровоньку!

— Абис, дівко окаяна, до хати не вернула, абис мені каменем камінним скаменіла, нім евангеліє попи дочитають! Абис...

Але Маруся вже не чула. Мов коза поскакала до рогою в ліс, що шумів колись на нинішній Лисій Горі. Бігла від дерева до дерева, від корча до корча, час до часу, про око, гриба з землі підіймаючи. Негриби були їй у голові, ой не гриби! Назбирала їх уже півкошіля, а лісничого не було.

В тім сталося щось страшного. Долиною з Забріддя зірвався страшний, протяжний гомін дзвона. Марусі тьохнуло серце в трівозі. Обернулася в бік, може хотіла вернутися назад, але щось її наче прикувало до землі. Рванулася, кошіль вилетів з рук, кругом довкола нього розсипалося дванайцять призбираних грибів. Хо-

тіла крикнути, але уста її каменем замурувало. Не прогмонів ще дзвін, як серед ліса виросла дивна скала, одна велика, а в круг довкола неї більші й зовсі малі — окаяна Маруся, кошіль і дванайцять грибів, усе з каміння...

З того часу минуло багато-багато літ. Не стало ліса на горі, яку прозвано Лисою, а камяна „баба“ з „кошілем“ і „грибами“ стоїть до нині. І раз тільки на Покрови, коли в церкві евангеліє читають, камяна баба оживає, плаче й рветься до церкви. Тоді худоба тікає з Лисої Гори, а пастухи затикають вуха, бо хто плач „баби“ почує, той сам каменем стане...

Дада з тривогою обходив таємничу скелю і поневолі роздумував над трагедією безбожниць; не міг тільки зрозуміти, що вязало її з тим, також безбожним лісничим, що то замість піти до церкви, блукав по лісі.

Дада навіть відважився спитати в одного з старших пастухів про те, але відповідь пастуха була якась дивна й незрозуміла. Дада рішив, що той пастух таки простий хлоп і нема що з ним заходити в розмову.

Згодом освоївся Дада з „бабою“ настільки, що спинався верхи на „кошіль“, на що з острахом дивилися його принагідні товариші-пастухи.

Та „баба“ не була одинокою атракцією Лисої Гори. Були ще тут, невідомо ким і коли, продовбані дупла й печери, які надили Даду найбільше. Цілі дні проводив він в тих печерах на мріях і фантазіях.

Одної днини він навіть постановив поселитися тут постійно, жити корінцями і стати святим. Він -уже не потребував би вертати до пані Мороховської; коли одначе Дада усвідомив собі, що в парі з світом, мусів би виректися пані Янової, відложив реалізацію свого пляну до хвилі, коли вона помре. Тоді вже ніщо й ніхто не вязатиме його з світом, в якому поза бабунею, були тільки фірмани й неокресані пастухи, що звали Даду „попиком“ і час до часу шмагали його батогами по босих ногах...

Нарешті минули ферії. З жалем за „бабою“ й мріями в камяних печерах Лисої Гори, опускав Дада Михайлів, на тій же ж гончарській фірі, на якій сюди приїхав. По дорозі не минули фірмани коршми, в якій обовязково „попасали“ і як перед тим заставляли Даду пити горілку й закусувати селедцем. Приїхавши до пані Мороховської, Дада завважив, що вся хата якась ніби обновлена, а навіть пані Мороховська не здалась йому такою страшною, а пан Максиміліян таким неприступним. Небаром одначе все вернуло до свого первісного стану, хата посіріла, пан Максиміліян далі до нікого не обзивався, а пані Мороховська з давнюю заїдістю, але з більшою систематикою побивала Даду що суботи. Причина усе найшлася, а коли ні то пані Мороховська товкла Даду на те, щоби або здох або був чоловіком.

Врешті рещт Дада був рішений здохнути, бо на „чоловіка“ в розумінні пані Мароховської ні руш не закрапував.

Важко одначе сказати, щоби виховання пані Мороховської пройшло для Дади безуспішно. За чотири роки, в яких ні один день не ріжнився від свого сусіда, Дада уподібнився до свого другого, по пані Мороховській, „вчителя“, її ж таки сина Міська. Переходючи з „нормальної“ школи в гімназію, а в парі з тим з станції до хлопячого інституту, Дада не був уже дитиною.

VIII.

По трьох роках інститутської „едукації“, Дада рішуче перейшов до того гурту хлопців, що то раз найшовши в шкільній книжці волос, збридили її собі на все. Тому на фамілійній нараді рішено відібрати Даду з інституту, в якому траплялося йому сто нагод до повної деморалізації і віддати „на станцію“ до пана Ровсовського, що хоч був тільки декретовим возним скарбової дирекції, то походив з самбірської шляхти гербу „Побуг“, час до часу впевняв, що він „Русин“, любив порядок у хаті і мав „тверду руку“. А власне „твердої руки“ треба було Даді, який став типовим легководухом і ніколи не мав часу подумати над тим, що з ним ста-

неться, коли не стане о. Аркадія і пані Янової, які чей же вічно жити не будуть...

Заміна многолюдного, гамірного інституту на станцію, в якій Дада мусітиме вчитися хоч би з одних тільки нудів, зовсім не припала йому до вподоби і думка про пана Росовського з „твердою рукою“ затьмарила Даді не один день літніх ферій, що то, в противенстві до шкільного року так пізно починалися, а так скоро кінчилися.

Все ж таки, коли ферії минули, „мов з батога тріс“,

Дада опамятався у пана Росовського, ніщо не здавалося віщувати, що побут Дади на новому помешканні скінчиться так скоро й неприємно. Перш за все подобалася Даді кухня пані Росовської, що варила добре і смачно, а в неділю подавала крухий пляцок з конфітурою. Не бувало цього в інституті і це був плюс „станції“. Крім того пан Росовський, якому доручено „не спускати Дади з ока“, виходив до бюро разом з Дадою і поки були сливки, купував їх собі і Даді по пів фунта. Так мандрували вони кожного ранку, вступаючи на молитву до Бернадинів. Дада відважився раз запитати пана Росовського, чому вони не вступають до Волозької церкви, але пан Росовський заявив, що то нема ріжниць між костелом і церквою, раз є тільки один Бог і одна правдива, католицька віра. Впрочім Даді було все одно, куди вони ходили; він і так підчас „молитви“, як слушно відтак заобсервував пан Росовський, продумував про „небеске мігдалкі“. На ділі то Дада, хоч мав ледве п'ятнадцять літ і був у четвертій клясі, використовував побут в костелі на роздумування над кожною стрічею з кузинкою пана Росовського, панною Манею. Вона теж мешкала у пана Росовського, але в окремому покою, мала стільки ж літ, що Дада, мала сиві очі і льняне волосся. Правда, в порівнанні з дрібним і непосидючим Дадою, вона була диспропорціонально тяжка і груба, а в парі з тим непововотна й флегматична. Все це одначе не перешкодило Даді вирішити одної днини, що панна Маня, це його „перша любов“, самозрозуміло, що й остання, бо Дада рішив з нею оженитися. Правда Даді було далеко до матури, а ще дальше до „хліба“, але хто б то звертав увагу на такі прозаїчні пустяки

там, де до голосу прийшло серце? З того часу Дада, який мав у гімназії славу „поета“, як автор кількох римованих памфлетів, почав писати оди й сонети до сивих очий панни Мані; очевидно, по польськи, бо панна Маня не любила „руского“ і тільки з тим предметом, якого вчив її у школі зненавиджений „гайдамака“ Максимчук, мала безупинний клопіт. Крім цього, з канцелярійного паперу, якого цілі пуди приносив пан Росовський з бюро, зішив собі Дада „памятник“, куди втягав кожне приємніше слово, вимовлене панною Манею під його адресою; а все те обводив гірляндами з квіток і рубіново-червоних серць. Панна Маня, що зразу трактувала Даду „пер смаркач“, згодом далася переконати і вирішила що він зовсім симпатичний, а до того виїмково розумний і прочитаний хлопчик. Навіть занотувала це в своєму „памятнику“, який несподівано попав Даді в руки й посадив на семеро коний.

Поза панною Манею, бо школою і шкільною книжкою не цікавився, Дада і під „твердою рукою“ пана Росовського так само, як і в інституті, мав Дада ще одно заняття. Він був основником і головою кружка самоосвіти в своїй класі, провадив його касу, бібліотеку та хроніку, а що суботи „давав“ кружковцям відчити про українську літературу, на основі живцем відвалюваних з Барвінського, Огоновського й Онишкевича біографій українських письменників. Хоч це були теж книжки і наука, але раз вона не входила в програму обовязкових предметів, то викликала зацікавлення в Даді, який любив усе, що не було обовязком.

На сходини кружка ходив Дада крадьком, викручуючись перед паном Росовським, буцім то йде „на спів“, з чого пан Росовський набрав переконання, що Дада скорше буде оперовим співаком, аніж „чоловіком“, так дуже він прикладався до того „свіву“. Сходини кружка відбувалися зимою в котрогось з кружковців, а літом в проваллях Кайзервальду, що надавало їм принади таємничости й конспірації. Одно й друге імпонувало так Даді, як і його кружковцям, яким як і йому нагододала школа з ноторичною „кровожадністю“ бельферів, які з такою сатисфакцією „сипали двійки“.

Довго мав Дада право думати, що „тверда рука“ пана Росовського, це ніщо іншого як фікція. Бо коли пан Росовський, вернувши з бюро і пообідавши, лягав на канапу, а Даді казав у своїй приязності вчитися „на голос“, то хитрий Дада зразу витягав „Гайдамаки“ Шевченка і з патосом деклямував уступ про уманську різню, впевняючи, що це має „завдано“. Тоді пан Росовський, що хоч „Русин“, але більше як поміркованих переконань, перевертався з боку на бік, не могучи вийти з дива, що в тій „руській“ гімназії панує такий гайдамацький дух. Кінець кінців пан Росовський мав досить такої науки, казав Даді вчитися по тихо, вслід за чим Дада ховав „Гайдамаки“, витягав свій „пам'ятник“ і вкаліграфовував у нього „золоті слова“ панни Мані.

Так тяглася ця іділля кілька перших місяців шкільного року і не затьмарили її навіть невеселі висліди конференції, що грозили Даді двійкою з кількох предметів на свідоцтві. І була б вона тяглася в нескінченне, як би не випадок, який переконав пана Росовського, що Дада „скінчений батьр“, з якого ніколи нічого путнього не вийде...

А було це в одну з зимових неділь, по обіді. Пан Росовський поклався, як звичайно, на своїй канапі, пані Росовська читала газету, а Дада туманів у кухні біля свого „нахкаслика“, ждучи, поки з кімнати пана Росовського не пронесеться самовдоволене храпіння наїдженного сибарита. Нарешті Дада діждався цього благословенного моменту і навспинячки, мов дух гіпотечного банку, всунувся до кімнати панни Мані.

Панна Маня гризла палену каву і читала „Повінь“ Сенкевича, але не мала нічого проти непрошеного гостя. Дада сів по той бік стола і точно після приписів романтичної поезії, старався глянути в бездонні, як йому здавалося, очі панни Мані. Одначе панна Маня була дуже зачитана, що приводило Даду до чорного одчаю. Нараз ні з того, ні з цього, Дада опинився за спиною свого першого кохання і припав до його товстенької шиї, порослої блідо-золотим мошком. Та не встиг іще прогомоніти ляскіт украденого, не знати пощо поцілуя, Дада не вспів підняти голови, коли з зловіщою тишиною отворились добре намащені двері, а в них, мов

привид гамлетового батька станула корпулентна постать пана Росовського.

Панна Маня застигла на кріслі, Дада не могучи придумати чогось кращого, кинувся прожогом в двері. Зігнувся, мов кіт, застуканий в коморі і сило-міцю старався попри пана Росовського прослизнутися крізь двері.

Пан Росовський відступився на пів кроку, але в момент, коли Дада вже був певний спасення, з окликом найбільшого обурення в роді „ти батяру!“ свиснув Даду так недвозначно позауш, що в очах нещасного Донжуана блиснуло сто електричних жарівок, в ухах задзвеніла зловіща симфонія Затопленого Дзвону, а в серці всилилось незбите переконання, що „тверда рука“ пана Росовського не є ніякою фікцією.

Не вважаючи ні нащо, Дада вспів іще вхопити з кілка шапку і в одній десятій моменту найшовся на вулиці, постановивши біля брами більше уже, за ніщо в світі до хати не вернути.

Усе те, почавши від трагічного поцілуя аж до моменту, коли Дада, випадаючи з брами, стукнув собою до уличної ліхтарні, сталося так скоро, а ще більше неждано, що Дада, стративши всяку орієнтацію, станув посеред вулиці і стояв там, мов поражений громом.

А тимчасом пан Росовський вичитив своїй кузинці „припісовий патерностер“, на що вона з відвагою подразненої львиці заявила доволі резонно, що Дада тепер у четвертій клясі, але за девять літ буде „ксьондзем“ і тоді вони поженяться. На таке „діктум“ засвербіла „тверда рука“ пана Росовського, але згодом опала в ніяковости, при чому правний її власник, промимривши під носом щось в роді „яке їхало таке здибало“, тріснув з пересердя дверми і вевнув на свою канапу. І знову зацарила в домі пана возного скарбової дирекції традиційна недільна тиша, тільки пані Росовська, обертаючи газету, зітхала на тему деморалізації, якої в „її“ часах не бувало.

ІХ.

На місто падала ніч, якої не розяснював змішаний з болотом сніг, такий ясний і пречистий поза рогачками.

Ліхтарник бігав з одного боку вулиці на другий і з вправою довголітнього фаховця, розсівав світляні плями здовж вулиці. В поблизькому ресторані почали музиканти строїти свої переносені інструменти, а Дада, переступаючи з ноги на ногу, стояв посеред вулиці і не спускав ока з вікна панни Мані. „Оттут мое щастя — так близько, так близько, а якжеж далеко на віки“... мимрив собі під носом цитат з „Зівялого Листя“. Стояв, пригадував найвідповідніші, до своєї ситуації, цитати з української і польської літератури, а в парі з тим, мов мартовий сніг, танула в ньому постанова — не вертати. Не вертати — снував свої невеселі думи Дада — значить піти кудись в невідоме, зірвати з усім і з усіми, визвати проти себе обурення. О. Аркадія і сльози пані Янкової, бути примушеним самому заробляти собі на прожиток, а перш за все відійти раз на все від Неї, що може тепер плаче й терпить через його нерозум? І Дада бачив уже себе десь на передміському піддаші, серед паперових фоліялів, як голодний закостенілий пише „для хліба“ і мріє про Неї... Так — пише, бо він не уявляв собі свого майбутнього без пера й паперу. Це була непоборна ідеє-фікс його найраньшої молодости! Ні! Зрештою могло би бути й так; він міг би без жалю кинути гімназію, бо що ж йому може дати школа, в якій усі без виїмку професори — природники, фізьологи, історики, германісти — всі без виїмку потапають з насолодою в повені двійок, трійок, з негодуванням записуючи добру ноту? Що може навчити його такий Дачовський, який не вміє як слід прочитати Шевченка? А позатим на що йому здалася латина, грека, математика? Шевченко був геній, а до гімназії не ходив. А Франкові докторат тільки пошкодив. Так! Дада міг би почати свою літературну карієру від нині, але ж не в тих умовах. Піти з хати й „пуститися на літерати“ тільки тому, що дісталосся позауш і то за любов? Ні, це треба відробити, треба затерти вражіння поневільної пародії, а перш за все треба переконати панну Маню, що він не штубак навіть тоді, коли хтось, що неспосібний його зрозуміти, дасть йому позауш. І Дада рішив вернути. Підождав, поки в хаті все поклялося до сну й певний, що пані Росовська лишила двері від ганку

незамкненими, Дада тихо, мов кіт, всунувся до кухні й, не роздягаючись, на всякий випадок, поклався на ліжку. У сні побачив себе ще раз, але чомусь в ролі мандрівного гітариста, який, ходючи з подвіря на подвіря, виспівував пісні кохання, а очима шукав поміж своїми слухачами за панною Манею. Усі кидали йому завинуті в папір дрібняки, але він не підіймав їх, ждучи, щоб з якогось вікна випала йому під ноги рожа, яку повинна кинути панна Маня. Але рожа не падала, Дада був сумний аж до пробудження.

На другий день, усе в хаті, на око, ніби вернуло до старого, тільки пан Росовський не відзивався до Дади ані до панни Мані, а своїй жінці заповів доволі урочисто, що так далі бути не може; непевність що до форми, в якій вилетіть, порішена паном Росовським, санація, наповнила серце Дади тривогою. Бо в того чоловіка з „твердою рукою“ було все можливе, тим більше, що він на поезії не розумівся.

Нагода трапилася одначе швидше, аніж Дада обчислював. На найближчій конференції виказано Даду з трьох предметів і хоч як він старався переконати пана Росовського, що йому математика, латина й грека „чомусь не лізуть в голову“, то невмолимий самбірський шляхтич гербу „Побуг“ рішив таки нагнати Даді ті предмети в голову й, поклавши початкуючого поета на крісло, в присутності пані Росовської і... панни Мані вліпив йому девять буків, рахуючи по три за кожний предмет.

Тоді Дада прийшов до незломного переконання, що така профанація його гідности, dokonана з ехидною премедитацією, при свідках, на очах панни Мані, це вже зовсім недвозначне „або-або“. Або Дада вибе собі з голови поезію, панну Маню, мрії про літературну славу і т. п. і „візьметься до книжки“, або цього не буде й Дада „підє на пси“, вилетівши перед тим з дому пана Росовського. Третього виходу не було й Дада рішився на другий. Як не бажав Дада покинути дім пана Росовського з гідністю й повагою, а все таки не довелося; ждати на нагоду, щоб направити те, що зайшло, не було ні часу ні змислу. Ануж за той час надбійжить чер-

гова конференція й історія повториться з усею стереотипністю прецеденсу й системи?

На око, ніби погодившись з долею й офіційно подякувавши пану Росовському за дев'ять буків, Дада нішком став обмірковувати плян свого визволення. Про вихід з помешкання пана Росовського на власну руку, не могло бути, хвилево, мови. Треба було це зробити в порозумінні з о. Аркадієм і п. Яновою. Правда, о. Аркадій міг не зрозуміти Дади й опертися, але всю надію покладав Дада на п. Янову, цю ангельськи добру старушку, яка бачила сонце в Даді, за що не раз почула від о. Аркадія докір на тему „бабського виховання“. Дада довго заходився коло свого пляну й коли врешті решт переконав своїх опікунів, що йому „не треба сильної руки“, що він настільки має розуму, щоб самому кермувати своїм вихованням, що буки понижують його гідність і вбивають в ньому амбіцію, що він має нахил до літератури й коли йому будуть перепиняти, то він на власну руку кине все й віддасться своєму покликанню, о. Аркадій змяк, а може з одчаю махнув рукою, досить, що Даді полишено вільну руку найти собі відповідніше помешкання.

Даді не треба було говорити цього двічі! Того ж таки дня він витягав свій набитий белетристикою куфер з під ліжка пана Росовського й, не розпрощавшись ні з ким, навіть з панною Манею, покинув непривітні пороги пана Росовського.

Правда згодом, коли Даді довелося стати вічно з твердим і невмолимим життям, не раз йому доводилося жалувати свого „визвольного“ кроку, який повів його химерними закрутасами скороспілої, діточої фантазії, але це вже було доволі пізно на жалі, а ще пізніше на „поправу“ в дусі всесильного міщанства, в якого круговороті згубив Дада все, що було в ньому гарне, чисте й високе.

Хвилево Дада був п'яний побідою й волею укладення собі життя після формул тогочасної блетристики. Школа й „хліб“ усунулися тоді ще дальше в тінь, а на першому пляні стала його літературна кар'єра...

X.

Товариш Гриць Лучечко був уже зовсім дорослим парібком, коли найшовся на одній шкільній лавці з, понад свій вік розвиненим, Дадою. Дада писав Лучекові українські задачі, яких доставляв ще кільком більш тумануватим товаришам. Сам собі писав Дада задачі короткі, на коліні, але для товаришів завжди находив час і терпеливість. На цьому користали обі сторони: протекціонери Дади діставали відзначаючі ноти, а Дада, крім вдячності, пожинав ще славу поета й письменника. Це для нього було непомірно більше аніж така чи инакша нота від Дачовського, що то читаючи Шевченка поправляв поетові інтерпункцію, але не розумів прочитаного.

Лучечко, помимо свого віку, не перевисшав своїх грубо молодших товаришів інтелігенцією, але імпонував їм своєю фізичною силою. Коли ж в Дади виринула проблема нового помешкання, то Лучечко запропонував йому паню Антонюкову, якої чоловік був здекларованим сухітником і нездарою... Того ж таки дня добито торгу.

Дада виступив тут уже як самостійний чоловік, який сам „заключив умову“, власноручно заплатив гроші, в парі з чим йому уже „викано“, замість дотеперішнього „тикання“. У пані Антонюкової мешкала ціла чередка більших і менших гімназистів, але Дада був найдорожчим платником; йому теж уставлено осібний стіл біля вікна, шафку на книжки й окреме ліжко з нахткасликом. Це був комфорт, про який його співльокатори не сміли й мріяти. Зрештою, вони були щасливі, коли Дада посилав їх куди небудь за орудками. Лучечко мешкав у тій самій кімнаті, що пані Антонюкова, з приводу чого поміж смаркатими гімназистами не перепинювалися перешіптування, а відважніші з поміж них заглядали не раз крізь дірку від ключа, щоби відтак оповідати собі неймовірні історії. Бруд і нехлюйність великоміської вегетації дуже рано втискалися в чисті душі-примітиви дітей українського села.

Дада одначе, зайнятий своїми мріями й плянами про майбутній підбій світа, не звертав на все це уваги. Яке йому-було діло до Лучечка й пані Антонюкової?

Правда, дотеперішня його „літературна діяльність“ обмежувалася єдино до принагідних памфлетів на найбільш тумануватих і незносних професорів, до од, які адресував до сивих очий панни Мані, ну, і шкільних задач, які, правду кажучи, не проходили без уваги. Тепер рішив Дада впровади в свою „творчість“ певну систему, а перш за все поспробувати своїх сил в усіх ділянках белетристики. На перший огонь пішла лірика, в смаку тої, якою тоді наркотизувала публику „Зелена Муза“. Збірка лірик, в якій обовязково що друга стрічка скапувала слізьми й кровю, а кожен рефрем був одним великим криком одчаю й безнадії, була Дадою сфабрикована дуже скоро. На прозу якось в Дади не підіймалася рука, тому він кинувся з запалом на драму й то, очевидно, римовану. „Анатема“ звалася п'ятиактова, перша з драм дебютуючого Дади. Але що ж? Не штука писати, штука бути „друковуним“ поетом. І тут пощастило Даді, хочай не цілковито.

З поміж своїх молодих співльокаторів вибрав собі Дада одного грубенького „першачка“ Титара й при помочі його все готових до послуг ніг, навязав контакт з редактором „літературно-наукового“ журналу „Бжілка“. Йому то послав перший транспорт своїх поезій, „Анатему“ і ждав на вислід.

Редактор „Бжілки“ Безкорований був щойно по магурі, але, взявши в батька більшу суму на впис до університету, заклав собі журнал. Здеклярований графоман вже на шкільній лавці, редактор Безкорований тепер уже з досвідом ішов на зустріч своїм молодшим товаришам, які за всяку ціну хотіли бути „друкованими“. В розмовах і переписці з ними дуже часто кидав громи на „суспільність“ і „патріотів“.

До Дади поставився він з помітною дозою доброчливости, але в першу чергу зобовязав його допомогти видавничому фондові „Бжілки“. Даді не треба було цього двічі говорити. Помогти, так допомогти. Суспільність ані патріоти не допоможуть!

З того часу увихався він по цілому гімназійному будинку й кольпортував видання Безкорованого, а коли прийшов Йордан, зібрав своїх кружковців і пішов по місті колядувати на видавничий фонд „Бжілки“. Це мало

свої добрі наслідки. Безкоровайний інкасував гроші, а Дада не тямив себе з радости, прочитавши чорне на білому свій вірш в першому числі „Бжілки“. Мрія його сповнилася — він був уже „друкований“ і за 25 літ має право на ювілей з концертами, промовама й комерсом, на якому він, у своїй скромности, мусітиме заперечувати промовцям, які підійматимуть його велитенські заслуги для української літератури...

Правда, найблизча дійсність не була такою рожевою. Охоловши з першого пориву, не розщибався вже Дада за видавничим фондом „Бжілки“, в слід за чим на шпальтах цього журналу вже не появилася ні одна з його поезій; його пятиактова римована драма пішла до коша, а гімназійний директор Цератка загрозив Даді релекцією з гімназії, як що він на далі, всупереч шкільним приписам, буде друкувати свої „бздури“...

Нарешті прийшов піврік і Дада пригадав собі, що він ще гімназійний ученик, держучи в руках свідоцтво з пяти двійками й поновною загрозою релекції, як що він до першої конференції не доповнить своїх занедбань...

І знову станула перед Дадою дилема — чи дійсно дати себе знасилувати, кинути хоч би на якийсь час літературу й мрії про ювілей та „присісти фалди“, чи нарешті припинити комедію й кинути раз на все гімназію. Дада одначе був за амбітний, щоб обіцювати хоч би собі поправу, бракло в нього й відваги на цілковите зірвання з школою, тому вибрав „золоту середину“ і рішив змінити гімназію на иншу, так само, як недавно змінив помешкання...

До о. Аркадія не звертався, але п. Янову переконав, що львівські професори на нього „завзялися“, самі не знають, чого хочуть, що в иншій гімназії піде йому наука як по маслі і т. д.

Пані Янова промовила своє слово в о. Аркадія, а той, ще раз махнувши одчаяно рукою, не запротестував. Два дні по „малих феріях“ найшовся Дада в Перемишлі над Сяном...

Ідучи до нового, незнамого міста, минаючи незнані села та стації, Дада дещо спохмурнів. Перш за все поневолі сам себе запитував, чому він не зважився за-

явити всім і вся, що з його „школи“ так чи інакше нічого не вийде; ради чого він підсичував у своїх опікунів віру в те, що він поправиться, коли його думки були такі далекі від всякої поправи? А позатим було йому жаль і о. Аркадія й п. Янової, особливо останньої, що приймала його кожне слово за найкращу монету, що так дуже хотіла його бачити „чоловіком“, а тут ніщо не ворожило, що її мрії здійсняться. Дада не хоче бути чоловіком — він хоче бути поетом, Шевченком або Хмельницьким, в кожному випадку безсмертним, а не „чоловіком“; „людьми“ будуть усі його товариші, яким він писав українські задачі...

Найстарший з городів Галицької Волости — Перемишль Володаревичів, зворушив Даду могутніми замковими мурами, Баштовою вулицею й Владичем, що так дуже невідповідали жидівсько-польській поволоці сучасності. Якось не думаючи про ціль свого приїзду Дада залишив свої манатки на дворці, а сам подався на замок. З замкової гори глянув на місто, в якому, як здавалося, не мав ні одної знайомої душі, до якого приїхав не знати чого й за чим. Вписатись до гімназії? Хіба ж він думав коли про це поважно? Ні, він утік сюди перед контролею своїх найблизчих, утік; а хіба він мусів тікати? Хмари сумнівів і докорів налягли Дадине серце, що наче втілення помилки чи якогось життєвого непорозуміння товклося в дрібньому тілі вого біловолосого хлопчика. Ласне тому він неца йому казали „вчитися“, хотів вчитися, йому промовляли дімобіції, якої він не мав, йому хотіли дати до рук „хліб“, а він про нього не думав, хотіли вивести його на „чоловіка“, а це було таке далеке від його мрій. Чому його не вчили на поета, може б тоді він зноровився проти обв'язку і вивчився на „чоловіка“? А так? Він бачив, що „сходить на пси“, але завернути з дороги він не мав змоги...

Щойно коло полудня, коли Дада почув голод, пригадав собі, що треба кудись піти, когось поінформуватися, знайти гімназію, помешкання і т. д. На мить блиснула йому ідея, чи б не вернути до Львова й поставити справу свого майбутнього, щиро й отверто, але зараз таки закинув цю думку. Бо може справді йому поталанить вийти з перемиської гімназії хоч „пів-чоловіком“?

Таж його товариші Базьо, Лемко й другі, які у Львові нічим не блищали, змінивши підсоня, поробилися „форцугами“ і певно будуть „людьми“. Прагадавши собі Базя й Лемка, що мешкали в інституті, Дада, наче піднявся на душі і повернув свої кроки до міста, щоб найти інститут.

В інститутській розмовниці побачився з товаришами, які сказали йому, що по обіді будуть у Шпарбера..

— У Шпарбера? Хто це такий?

— Ти не знаєш? Ми маємо свій шинок, там грає „щафа“, а ми граємо в білярд і пемо чай і крупник.

Студентський шинок? Того у Львові не було; видно все таки в Перемишлі краще, ліберальніше. Дада не довго шукав Шпарбера, в якого чорніло від студентських блюзок і йому дуже подобалася така установа; по розмові з Базьом і Лемком, за чаркою крупнику, вступив у Даду дух. Ще того дня найшлося для Дади помешкання при Баштовій вулиці, але... з приняттям до гімназії пішло гірше. Раз що Дада приїхав за пізно, друге, що для того треба було дозволу шкільної ради, а третє і то найважніше, що Дадина „табуля“, обтяжена пяти двійками з головних предметів, була зовсім непривабливою референцією. Впрочім, гімназійний директор заявив Даді без обиняків, що має уже досить своїх багтярів...

На таке діктум не було апеляції і Дада ні в цих ні в тих завис у порожні. Кожного ранку дивився, як вулицями бігли учні до шкіл, кожного полудня з меншим болем дивився на гурми школярів, що з криком і реготом сипалися з шкільних брам. Тільки він найшовся поза скобкою тої школярської суспільности, він і може ще таких кілька як він.

Поки були ще гроші, Дада скуповував белетристику, переважно дешеві книжки, які, мандруючи „на масло“ спиналися, на всякий випадок, у антикварів. Часом заходив до Шпарбера, а більше всього пролежував на ліжку і або читав, або писав — тим разом... історичну драму з часів Хмельниччини. Ах, як йому хотілося видати драму, добитись з нею до театральних дощок, щоб після пятого акту, бути викликаним на сцену

опіяняючим, чарівним словом: „Автор! Автор!“. З якою насолодою глядів би він по залитій електричним світлом й ентузіазмом салі, на якій певно найшовся би не один з його професорів, а може й сама панна Маня, зваблена його прізвиськом на афіші, що починався би від слів: „Премієра!“... Драма, найшлася б, очевидно, в шкільних бібліотеках, Барвінський втягнув би її у свої „Вітмки“, а Дачовський прів би в школі над інтерпретацією її „неясних місць“. Тоді може й о. Аркадій переконався би, що Дада не був тільки негодеєм, але чоловіком з іскрою божою, якому, очевидно, не треба гімназії... ¶

Поки що, одначе, справа з драмою йшла пиняво; сіра дійсність, яка не признавала римів, задоволена своїм буденним ритмом двацять чотирьох годин на добу, чимраз нагальніше втискалася в світ Дадиних мрій та фантазій. Чимраз частіше приходили на Дадю хвилі сумнівів і зневіри, що огортали його пустою й безвиглядністю брехні собі самому.

Раз навіть побіг Дада над Сян, але ріка була покрита грубою верствою льоду, на якому кількох підприємців уладило ховзанку. Покинувши, тимчасово, думку про самогубство, Дада купив білет, убрав лижви й пустився в круговорот по леді. Алеж, набігавшись по леді до перевтоми, Дада все таки вернув думками до одинокого виходу, яким в даній ситуації здалося йому самогубство.

Впрочім самогубство мало й свою привабливу сторону. Про самогубців пишуть газети, деякі навіть дуже широко й дрібязково. Дада уявляв собі ситуацію, в якій, день після його смерти, найшлася би панна Маня, держучи в руках часопис з статтею про його трагічну смерть. Але коли вже так, краще для цього вернути до Львова, щоб панні Мані було ближче до його гробу, на якому б вона в кожні роковини клала цвіти й плакала. Вона б з того приводу одягла жалобу, і не скинула б її до смерти; очевидно, ніколи б вона вже не виходила замож...

Згодом стала для Дади думка про самогубство чимсь в роді наркотику, яким заспокоює себе нуждар, що, держучи в руках льотерійний білет, вірить, що

тільки на нього впаде головна виграна. Дада не розумів життя, не пізнав ще його приваб, але до смерти відносився з панічним страхом дитини. Все ж таки він вірив, що в момент безвихідної скрути його рука підійметься на, оповитий романтикою, подвиг Вертера...

Занім, одначе, Дада придумав спосіб повороту до Львова, щоб там остаточно таки поліквідувати всі помилки й недотягнення, трісла над його головою бомба, а в її блеску не одно стало йому ясним і до нікчемности смішним.

Одного гарного, зимового передполудня отворилися в Дадиній кімнаті двері й на порозі станув увесь свій, зовсім не малий, ріст о. Аркадій. Станув, мов викид Дадиної совісти, приспаної мріями про драму з часів Хмельниччини, думкою про самогубство й жалібний серпанок панни Мані...

Дада лежав у ліжку, весь обложений книжками свистками паперу. Глянув на о. Аркадія й весь задер ревів. Утворилася ситуація, подібна до тої, в яку загнав Даду пан Росовський, застукавши його за спиною панни Мані...

— То таак?! — видусив зі себе, приглушеним обурення голосом, о. Аркадій.

— То я думав, що він у школі, що він врешті решт опам'ятався, а він гние в ліжку! Що з тебе буде, що з тебе буде?

Дада не відповідав. Розкрив широко очі й тупо вдивився в порожню. Але в голові в нього почався рух приспішений, нервовий. В один момент вилетіла відтіля думка про драму, самогубство й панну Маню. Віч навіть життя, твердого й невимомлимого, якого представник, в особі о. Аркадія, станув оде перед Дадою, відчув він усю нікчемність свого морального роздвоєння. З одного боку мрії про славу, а з другого — водження за ніс найблищих, комедія коштом їхніх почувань, надуживання їхньої обовязковости, міщанської правда, але чесної й прямолінійної. Тут не було місця на вагання. Дада скочив з ліжка і зломаний та розторощений припав до о. Аркадія. Силувався зловити його руку, але о. Аркадій ховав руки поза себе.

— Вуйцю, вуйцуню, вибачте мені ще цей раз! Я вже поправлюся!

Отець Аркадій переступив поріг, і тяжко відсапу-ючи, сів на Дадине ліжко.

— Ти і „поправлюся“! Скільки разів ти мені вже обіщовав поправу! Скільки разів ти мене підвів! Ні, ти не маєш серця...

— Вуйцю! Я знаю, я винен; ніхто не винен тільки я, але я хочу поправитись, я хочу це зробити для вас і для бабуні, я... і Дада, припавши до руки о. Аркадія, спазматично заплакав.

— Ти поправишся для мене й для бабуні. А для себе? Для себе то ти не хочеш поправитися?

— Для себе? І Дада знову вдивився в порожню.

— Чому ж ти не в школі? — спитав о. Аркадій по хвилі.

— Бо я, бо мене не прийняли, я не записаний до гімназії...

— Не записаний!! А чогож ти сидиш тут і вилігуєшся в ліжку? Чому ти не вернув до Львова? А якби я так не приїхав, ти був би так сидів тут роками і крутив мені, що ти ходиш до школи, вчишся? Що ти собі думаєш? Що ти собі думаєш?

Дада знову замовк. Що він мав говорити, коли вуйко мав рацію?

— Ні Дада — промовив о. Аркадій по хвилі — говори що хочеш, але з тебе нічого не буде, ти пропащий! Ну, а гроші маєш?

— Ні, не маю... я купив книжки...

— Які книжки? Ті о? — і о. Аркадій узяв кілька книжок, що лежали розсипані по ліжку.

— Якісь божевільні поезії, романси, порнографія — то в тебе книжки? Та ж то сміття! Воно тобі в голові перевернуло!

Дада пробував протестувати, бо річ пішла про літературу, але якось не находив слів. Тимчасом о. Аркадій встав і перейшов до кімнати господині. За хвилю знову станув в дверях і кинув Даді сухо:

— Збирайся! Поїдемо до Львова.

А коли поїзд, сопучи, викочувався з перемиського двірця, Дада ще раз глянув на замок, що своїми сірими

бастіонами домінував над містом. Задивлений в сіре марево минулого, Дада відлетів думками від того, що зайшло, а потонув в мріях про те, як то він, вибившись з колодок, закупить замкові руїни, понаправляє виломи в стінах, а в стрільницях поставить, повернуті на захід, армати. Першим стрілом розірве міст на Сяні, після чого проголосить себе королем самостійної Галичини...

XI.

До Львова приїхали пізнім вечером й закватирували в пані Янової, яка не могла вийти з дива — що сталося. Коли довідалася, заломила руки й ревно заплакала.

Вона, що заєдно ішла в огонь за Даду, що всі його вибрики приписувала впливам „товаришів“ і тому була за виїздом Дади до Перемишля, не знала вже тепер на яку ступити.

— Дада, Дада, хто це тобі в ухо таке нашіптує? Хто тебе на лихо підмовляє? Чого ти не слухаєш тих, хто тобі добра зичить? — лебеділа пані Янова, все ж таки не находючи вини в самому Даді.

— Та ж ти така добра дитина була! Та ж я тебе ангелом пречистим до пані Мороховської віддала, та ж я на тебе мов на образ дивилася!

Плач пані Янової болів Даду найбільше! Докори о. Аркадія були для нього болючим посвистом дисципліни, але сльози бабуні падали в його серце мов грань й пекли, пекли. Він мовчав, бо що мав говорити? Але на дні серця то він так дуже хотів поправитися, хоч знав як це трудно, як мало це залежить від нього самого.

Кінець кінців рішено, що Дада мешкатиме, поки що, в пані Янової, після чого о. Аркадій пішов просити, щоб Даду прийняли до гімназії.

Дада сидів у кутку кімнати й потонув у споминах. Якось так дивно, пошарпано пройшло його життя від хвилі, коли закінчилася його діточа іділля під опікунчими крилами пані Янової. Нині він знову тут, але давно уже не той сам, наче заломилося в ньому щось

з хвилиною, як переступав цей поріг, щоб піти до пані Мороховської на станцію і стати „чоловіком“.

З гімназії вернув о. Аркадій дещо підбадьорений. З підслуханої розмови о. Аркадія з панею Яновою Дада довідався, що так добрячий директор Цератка, як і вчителі не були його ворогами. Вони запевняли, що Дада прекрасний хлопець, з ґрунту добрий, амбітний, а перш за все понад пересічну міру талановитий, тільки легкодух і зманірований передвчасним контактом з „літературою“.

Директор погодився прийняти Даду назад до гімназії, але під умовою, що він до першої конференції доповнить свої занедбаня. Лишалось о. Аркадієві „поговорити з Дадою на розум“, решту доручивши пані Яновій...

Отець Аркадій поїхав, а пані Янова взяла Даду на коліна, як колись перед роками і старалася перелити в нього увесь свій досвід, усю свою життєву філософію.

Дада рішив поправу, але ж перший його крок у школі не віщував нічого доброго.

Першим, кого зустрів на порозі „нового життя“ був товариш Данилович, його невмолимий противник, тепер уже голова кружка самоосвіти, яким до тепер неподільно володів Дада.

Ах той Данилович! Він був зовсім з іншого тіста, чим Дада. Малий, чорнявий, з перекривленою в бік головою, мало не горбатий, флегматик. Був „форцугом“ і першим математиком не тільки в класі, але в цілій гімназії. Дада говорив запально, поетично, з вервою і фантазією. Данилович побивав його спокоем, флегмою і систематикою. Дада імponував класі своїми українськими задачами, часом опозицією проти вчителя, нерідко якимсь розторощуючим питанням по адресі катехита, що не находючи відповіді, виганяв Даду за двері, але Данилович підбивав собі серце класи методами, які стояли в бігуновій протилежності до метод Дади. Еміґрація Дади до Перемишля вирішила побіду Даниловича над Дадою остаточно. Дада, одначе, не дав за виграну. Як би нічого не зайшло, Дада як православний голова, заповів сходуни кружка на одну з чергових

субот. Це заставило Даниловича до протесту проти неформальности й заповідження сходин на неділю, з рівночасним поминенням Дади.

Пусткою світило місце сходин кружка в намічену Дадою суботу. Зароїлося за те в неділю, на яку назначив сходини Данилович... Дада зрозумів у чому діло. Закусив з досади зуби, але на сходини прийшов з постановою — зміритися з Даниловичем.

А тимчасом Данилович не дармував у кружку. Протягом двох місяців Дадиної неприсутности, зреформував кружкову бібліотеку, з якої повикидав майже всю модерну белетристику, а завів природничий і суспільно-агітаційний відділ, в якому переважали радикально-соціалістичні летючки та брошури, але було й кілька зовсім поважних книжок. Позатим, коштом складкових грошей завів Данилович шапірограф і, писана до тепер в кількох примірниках, „Зірка“, почала виходити в кількадесяти гектографованих примірниках. Позатим сам устрій кружка пересунув Данилович помітно на „ліво“, чого не було за режиму, Дади що був уродженим автократом. Усіх тих інновацій і реформ було доволі на те, щоби не тільки прихилити симпатії кружковців в бік Даниловича, але й поширити сам кружок, що до тепер складався з самих тільки поклонників Дади.

Переміни ці надто були для Дади несподівані й далекосяглі і хоч він, в основі, не мав їм що закинути, то з титулу свого ображеного самолюбства, рішив їм протиставитися. Прийшовши на сходини, він зразу хотів опанувати ситуацію: виступив з відповідною „філіпікою“ проти інновацій. Говорив довго, палко, але, з нервування, недоладно; переконував, що кружкові з радикалами і соціалістами не по дорозі, що агітаційні брошури та летючки не в силі заступити того, що дає позбавлена суспільно-політичних тенденцій белетристика, що переміна „Зірки“ з писанного-льокального журнальчика на гектографований-загальний смішна, бо до цього могла б мати претенсії кожна з кляс, а цього не робить і т. д. Не забув також підчеркнути, що надто широко зрозумілий демократизм в устрою кружка, вводить анархію внутр і недостачу ціпкости на зверх.

Дада говорив, горячився й гестикулював, але був певний побіди. Він знав своїх кружковців і мав час звикнути до їх признань і потакувань. Він мав над тими дітьми заедно перевагу своєї скороспілої інтелігенції. Тому, кінчаючи промову, він з легковаженням глянув на Даниловича і сів. Виходило, що слово за Даниловичем, але Данилович заявив, що не хоче говорити. Тоді Дада встав і поставив пропозицію, щоб зміни, які зайшли в кружку вважати неіснуючими, перевибрати виділ, а він уже займеться „Зіркою“, бібліотекою і ліквідацією інновацій, введених Даниловичем.

Тоді піднявся Данилович і сказав:

— Товариші! Хто за пропозицією Дади, хай підійме руку!

Дада глянув довкола — не піднялася ні одна рука. Данилович кинув оком в бік Дади і сказав:

— Значить остає по старому. Хто за тим? ●

— Усі! загуло з кутів і скільки було в хаті рук, стільки їх піднялося...

Дада збовнав. Такої невдачі, такої соромної поразки він не передбачував. Якто? Усі ті дурники, яким він так довго імпонував своєю начитанністю, своїм потетичним таланом і вимовністю, усі ті недотепи, які до тепер з набоженством слухали його кожного слова, усі вони зрадили його й перейшли на бік Даниловича? Про те, щоб ті „недотепи“ дійсно перейшли якусь еволюцію, якої викладником була акція Даниловича, про те, щоб ті „дурники“ справді щось думали на власну руку, про це Дада не думав. Від засновин кружка до нині, кружок істнував тільки на те, щоб Дада мав перед ким пописуватись, кружок був для нього і тільки для нього. Момент особистої сатисфакції прислонив перед очима Дади усі інші, які мали і мусіли виникнути хоч би тільки тому, що кружок творило кільканайцять хлопчаків, майже дітий, але ж дітий, що росли тілом і духово теж не стояли на місці. Задивлений в себе, Дада не бачив нічого й нікого довкола тебе.

І тепер, коли на нього, розторошеного й прибитого дивилося кільканайцять пар насмішкуватих очей, коли один кружковець до другого шепотіли щось на ухо, Дада спалахнув безсильним гнівом; натиснув шапку на

голову й кинувся до дверей. Вслід за ним понісся сміх розбавлених ситуацією кружковців. Що він був для них? Ніщо!

Дада не отямився, як збіг з третього поверха вниз, як перебіг кілька улиць і станув перед своєю хатою. Двері були замкнені. Найшов ключ під рогожею, впав до хати і важко дихаючи сів на канапу,

— Такий Данилович! — клекотіло в Даниній голіві. — Така покрака, і він! Ні! Так не може бути! І серце Дади зайнялося страшною жадобою пімсти, відплати. Пімститись! Але як? Що він зробить Даниловичеві, який тепер опанував їх всіх, усіх його вчорашних іще учнів і поклонників? Але він найде на них спосіб! Кинувся до стола, вхопив за перо і на свистку зошитового паперу писав... донос на Даниловича й кружковців до директора гімназії.

Офіційно всякі кружки серед гімназійної молоді були не дозволені і як такі — тайні. Одначе так директор як і гімназійні вчителі дуже добре знали про них і не перешкаждали дітям бавитися річами, такими далекими від розпусти і згіршення. Але ж про цю поінформованість влади не знала молодь і тому зберігали тайну, в якій рямцях кристалізувалися нераз характери, але нерідко кошлявіли амбітні й жадні дешевих успіхів одиниці. Дада написав донос про кружок, а в першу чергу про його голову Даниловича, певний того, що завтра усі „вилетять“ з гімназії. Що найменше його ворог — Данилович.

Загорнув письмо в коверту і з розмахом, з яким влетів у хату, вибіг до найближчої поштової скриньки. Глянув на годину винимання листів і жбурнув лист у скриньку. Був надто схвильований, щоби вертати до хати і завернув на Гицлівську гору. Тут забіг в найглухійший кут чагарника і поклався горілиць на мураві.

Була весна. На тлі вечірнього небосклону увихалися ластівки. Вітер, що усилювався під вечір, шумів чагарником, якого зелень закривала розбиті горшки, поржавлені бляхи і румовище, яке Львовяне вивозили на Гицлівську гору. В дворі гицля лаяли собаки, столітні дерева шуміли на старому жидівському кладовищі. Дада пригадав собі, що якраз рік тому підчас одної з весня-

них негод, звалилося одно з тих дерев, роздавило великий шмат цвинтарного муру, попри який проходив кільканайцятилітній гімназіст з сусідства. Припадком найшовся й Дада поблизу, місця катастрофи й, прочувнявши з першого переляку, дивився, як зпід румовища витягали нещасного хлопця, з розторощеною й обезображеною головою. Він був білий, мов крейда, а кров, що бухнула в нього з уст, носа й страхітливих розколин черепа, здавалася ще страшнішою, ще більш кривавою, на тлі мертвецьки блідо-синього обличчя...

Дада хотів думати про що інше, але страхітлива примара нещасної жертви припадку не сходила йому з думки.

На силу відвернувся Дада від прикрого спомину; з черги пригадав собі недавню польську маніфестацію в честь революціонерів Вісньовського й Капусціньського, яких повішено на Гицлівській горі, й тут же поховано. Поблизу чагарника, в якому зашився Дада, серед невеликого гайку, темніла могила повішених, а кілька кроків від неї здіймався невибагливої форми мраморний обеліск, з вірлом на шпилі. Бронзовий орел розняв свої крила до лету, але сидів неповоротно далі. Підчас маніфестації повсталала паніка серед учасників. Підчас співання одної з патріотичних пісень, крикнув хтось: поліція! Хоробрі нащадки Капусціньського кинулися до панічної втечі. В суматосі повалено якогось старика в чамарі й конфедератці й поломано йому ребра. Стогін нещасного пригадався Даді тепер, з якоюсь неблаганною виразистістю...

Дада старався прогнати й цей спомин; старався думати про щось байдуже, а перш за все боронився від роздумування над тим, що зайшло перед тим, занім він опинився на Гицлівській горі...

Пригадав собі, що він, вибігаючи прожогом з хати, не замкнув за собою дверей на ключ й не поклав ключа під рогожу, як це було звичаєм пані Янової. Міг би хтось зайти й винести що небудь з хати. Дада підірвався з землі, щоби побігти й замкнути хату, але в цю ж мить опав назад на землю.

Мов горячковий привид станула перед його очима жовта, чорним штрихована. поштова скринька з розче-

піреним, двоголовим вірлом на фронті й... свистком зшитового паперу в блакитній коверті.

Така непоказна жовто-чорна скринька, а в ній змістилося таке велике, таке страшне свинство... Він її добре бачить з гори. Прибита, неповорушно жовтіє на червоному тлі цвинтарного муру, повна листів туги, кохання, родинних й купецьких інтересів, разом з листом, в якому зясувався не тільки його характер, не тільки вся його моральна вартість, але все його майбутнє... Віднині, до гробової дошки... Ні! Далеко, далеко поза гробову дошку!

Дада Корпан — донощик, зрадник, Ефіяльт. Мріяв про безсмертність, про славу героя, поета, писав любовні вірші, патріотичні оди, драму з часів Хмельницького і написав донос. Нікчемний, нічим неоправданий, подлий донос на своїх товаришів і приятелів...

Донос, який найдалі завтра вижене їх усіх поза брами гімназії, зломить їм життя, позбавить надії стати... людьми. А його? Його вижене поза скобку самого життя, поза ярміці товариства, в якому один другому подає руку, любить чи ненавидить, але шанує, цинить характер навіть в противнику.

І це все зробив він — Дада Корпан, бо його прогнали з кружка як паршиву вівцю, як непотріба, що задивлений в себе, не бачив нікого й нічого довкола.

Ні! Хіба ж хто знатиме, що на цей нікчемний подвиг здобувся Дада Корпан? Той сам, що з гідною справи повагою й помпою, відбирав від „новиків“ торжественну присягу про карність, солідарність, а перш за все про береження тайни, якою оповито кружкову конспірацію? Той сам Корпан, що мав стільки грімких і досадних слів у запасі для нап'ятування кожної слабости, тіни прогріху проти усвячених традицією кружкових установ, проти неписаних, але не менше твердих і шанованих законів? Хто ж би посмів кинути на нього таке підозріння? Все інше, але не те!

На хвилю Дада ніби заспокоївся. Справді, можливо й те, що донос взагалі не дійде до своєї мети. Стільки ж листів пропадає на поchtі; а коли дійде, то хіба з приводу безіменного доносу, можна виганяти когось з гімназії, раз нема реальних доказів? Що найвище

вся справа спалить на допитах, з яких не вийде на яву ані кружок, ані... автор доносу на нього.

Не вийде? Вийде одно і друге! Донос був подлий, але дані його не були виссані з пальця. Перший липший кружковець, притиснутий до муру, потвердить його в цілій основі. Автор? Що з того, що він не підписався? Таж він в розпалі божевільного гніву, навіть не подумав про те, щоб змінити характер свого письма так само, як не змінив характеру своєї малої, нікчемної душі бастарда!

І він хотів бути поетом, він хотів бути національним гереом! Завтра дійде його лист до рук директора Цератки. Завтра цей добрячий чоловік завважить з острахом, що почерк доносу... ідентичний з почерком задач Корпана, які він переховував у себе й прочитував професорам, як зразки виїмкової талановитости й небуденного орудування пером. Завтра ж таки пічнетесья слідство. Один за другим виходитимуть з кляси кружковці, викликувані до канцелярії директора. Ні! Перший з них, вернувши від директора, не вгамує свого найсвятішого обурення, а плюне йому в вічі й, повертаючись до кляси, крикне:

— Корпан — зрадник, донощик, Ефіяльт!

І тоді кількадесят пар молодих очей кинеться на нього, шарпаючи йому лице кіхтями призириства й бездонної погорди. Кількадесят пальців повернуться в його сторону і вже не самі кружковці, але ціла кляса, ціла гімназія тікатиме від нього як від зараженого!

Так! Завтра Данилович і товариші стануть героями дня, а коли й пострадають від його доносу, то ніхто не відбере їхнім головам ореолі мучеників за ідею; а він?

Дада закрив лице руками. В голові його завирувало. Довкола нього знявся шум і щось, мов зловіще крякання гайвороння.

Потапаючий хапає й за бритву. Дада зірвався з землі й прожогом кинувся в низ улицею в напрямі поштової скриньки. Глянув на годину винимання листів — та сама, що була. Його свисток зошитового паперу в синій коверті, ще не розпочав свої фатальної мандрівки.

А що як би так розбити скриньку, добути з неї листа і... Дада кинувся за каменем. Найшов поблизу половину цегли й з розмахом вдарив нею по скриньці.

Скринька гукнула, мов хто випалив з рушниць, але не подалася. Ударити по ній ще раз, значило скликати пів улиці до скриньки, а перш за все затрівожити поліцая, що стояв на недалекому перехресті.

Дада жбурнув цеглою геть від себе й закусив уста від одчаю. Є ще рятунок! Можна б кинути в скриньку сірничку, згоріли б, правда, всі листи, але чим вони були проти того одного свистка зошитового паперу в синій коверті?

— Ах, сірнички, сірнички!

Дада полапався по кишенях. У нього сірничок не було. Попросити в кого з прохожих? Побігти купити? Вернути до дому? Немоżliве! За хвилику приїде поштовий візок й випакують скриньку! Боже, Боже!

Можна поспробувати — і Дада кинувся в напрямі найближчого склепику. Тут йому одначе ноги обімліли — проти нього торохтів поштовий візок, що їхав випорожнювати скриньку...

Дада вернув назад до скриньки.

Візок станув, з нього зіскочив поштар з мішком на листи.

— Прошу пана — залебедів до нього Дада по польськи.

— Чого?

— Я кинув, через помилку, не той лист... я...

— Чого хочеш?

— Я... чи не можна вийняти мого листа? Прошу пана?

— Пропало! Видиш, що це автоматичний замок. Пропало!

Поштар посміхнувся, вскочив на візок й поторохтів до чергової скриньки. Пропало...

Дада дивився в слід за візком. В очах йому усе засуятилося, завирувало й почорніло. Оперся об мур кладовища, щоби не впасти. Потім поволи, нога за ногою поплівся Дада до дому.

Пані Янова була вже дома. Хотіла спитати, чому він, виходючи, не замкнув хати, але зразу побачила, що з Дадою щось не добре.

— Дитиночко, а це що з тобою?

— Нічого, бабуню, мені щось недобре...

— Болить що, синочку?

— Голова, я положуся — і Дада, не ждучи, занім бабуня розложить ліжку, поклався на канапу. Відвернувся плечима до хати, наклав лице рукою і вдавав, що засипляє.

А тимчасом страшна думка сверлувала йому мозок:

— От хоч би бабуня. Чи вона в своїй ангельській доброті припускає, яка то дрян, той її Дада?..

XII.

До ранку пролежав Дада, не роздягаючись. Ніч пройшла, повна змор, томлюча. Здебільша Дада прикидався, що спить, щоб не вийти в розмову з панею Яною, що раз від разу наслухувала, сторожучи його сну. Дада дивився на неї крізь пальці й бачив, як вона раз у раз хрестючись, перебирала чотки, осяяна таємним світлом жертвної лампочки перед іконою Богородиці.

— Бідна бабуня, хиба вона прочуває, що зайшло? А впрочім, чи в силі вона зрозуміти безмір упадку, в якому потонула кучерява голова її Дади?

На силу діждався Дада ранку, що був сірий і слотний, наперекір вчорашній ясній, весняній днині.

— А може б ти нині не вставав? — поспішилася зупинити його пані Янова.

— Ні, бабуню, мені вже пройшло.

— Ти такий блідонький...

— Нічого, бабуню, мені вже добре, я мушу йти до школи... Дада старався оминати погляду пані Янової, що подавала давно вже готове снідання.

Дада не хотів їсти, ковтав каву з трудом, але їв на силу, щоби пані Янова далі не спинювала його, мовляв він на правду хорий і потребує полежати.

Було ще рано, далеко до восьмої години, як Дада опинився перед гімназійним будинком. З усіх усюдів збігалися учні, старші й молодші, дехто з них навіть здоровкався з Дадою, але він оминав їхні погляди, так наче б усі знали про вчорашній його подвиг. Все ж таки, входячи в класу, старався Дада прибрати вигляд, коли вже не веселий, то хоч рівнодушний. Вся його надія була тепер на почту, на якій... пропадає стільки листів.

Заскигнів дзвінок, в класу ввійшов учитель історії Олешівський, найсимпатичніший з учителів. Сам історик-дослідник, кандидат на університетську катедру, трактував учнів мало що не як товаришів-співробітників, зацікавлених у вирішенні тої чи иншої історичної проблеми. При викладах не користувався приписаним підручником, майже імпровізував; очевидно питав, сам відповідаючи на поставлені питання і не мав при собі записника, який у інших професорів був альфою й омегою їхньої педагогії.

Дада сидів понурившись і потерпав.

— Коби хоч не на годині Олешівського трісла бомба!

Але бомба таки трісла. Не вспів ще Олешівський увійти поміж лавки, що робив заєдно, коли викладав, як рипнули двері, а в них показався терціян з... картокою від директора.

Дада сплотнів...

Олешівський взяв карточку в руки, а на голову Дади впало страшне слово:

— Данилович, до пана директора!

Данилович встав, як завжди з провола й флегматично, узяв карточку, й усміхаючись до Олешівського, сказав:

— Вже знов щось нового!

— Ти все маєш якись любі розмови з директором,
— сказав Олешівський до Даниловича й теж посміхнувся.

— Трудно, махнув рукою Данилович й вийшов за терціяном.

Олешівський ввійшов поміж лавки й почав виклад:

— В бою під Термопіями вирішилася доля Греції. Триста жовнів під проводом Леоніда, пішло свідомо на ніж перських ватаг, що обійшли горстку героїв гірським просмиком, що їм його показав Ефіяльт...

Дада не знав, що з ним діється. Олешівський говорив про нього й до нього. Пропало, все пропало! Зірвався з лавки, щоб вибігти з кляси і може... кинутись з третього поверха в низ, коли це знову рипнули двері, а в них показався терціян з карткою.

Подав її Олешівському, який прочитав, похитав значуче головою і сказав:

— Корпан, до канцелярії!

Дада вирвав картку з рук Олешівського й мов божевільний кинувся з кляси. По дорозі вдарив собою в двері, що ті мало не вискочили з завіс, на коридорі пошпотався на кіш з деревом, до канцелярії директора впав ледве дихаючи.

Отворив двері й переступив поріг, мов не своїми ногами.

За бюрком сидів директор Цератка, з його листом в руках, перед ним стояв, випрямившись на скільки міг, Данилович.

— Корпан!

— Прошу... ледве процідив Дада.

— Що це має значити? — і директор протяг руку з листом в бік Дади.

— Хто це писав?

— Я..

— Для чого, пощо, до кого?

Дада мовчав.

— Правда це, що ти тут написав?

— Неправда.

— Значить, ніякого кружка нема, Данилович не є його головою?

— Нема, не є...

— Корпан, Корпан, що ти зробив? — продовжав директор Цератка з виразом жалю й огірчення.

— Чого ж ти, Данилович, говориш, що в вас є тайний кружок та що ти є його головою?

— Раз Корпан так написав, то він знає, він цей кружок засновував.

— Данилович! — крикнув тепер уже директор. Ніякого кружка в вас нема, ти не є ніякою його головою, кружки в школах не існують, не сміють існувати, зрозумів?

— Зрозумів — відповів флегматично, як все, Данилович.

— Прошу пана директора! — здобувся на відвагу Дада.

— ?

— Я хочу пану директорови сказати все, по правді.

— Слухаю!

— Я мав жаль до Даниловича, неоправданий жаль, але мав. Я хотів йому допекти...

— Пошкодити!

— Так, я хотів йому пошкодити, я видумав історію з тайним кружком і написав до пана директора.

— Данилович! — перервав директор. Цей протокол, що ти його зложив — не існує. Бачиш, я його дру; іди до кляси, Корпан останеться.

— Прошу пана директора, хай Данилович останеться — просив Дада.

— Непотрібно! Іди, Данилович.

Данилович вийшов, Дада остав сам на сам з директором Цераткою.

— Що ти зробив, Корпан, що ти зробив? — почав директор інтимно, по батьківськи...

Дада мовчав.

— Найкращим учнем ти не був, то правда. Ти був, можна сказати, найгіршим учеником. Наука тобі смерділа; ти мав якісь свої химери й уроення. Але ж ти бачив, як ми йшли тобі на руку, бо ми прочували в тобі талан, що скорше чи пізніше оформиться, найде собі русло й вийде на пожиток суспільности. Ми дивилися на твої вибрики крізь пальці, ми робили все, що могли: ми їх толерували. Але тепер?

Дада почав плакати.

— Не плач, Корпан, плач не допоможе. Колиб я тобі сказав застановитися, то й це булоб за пізно, після того, що ти зробив. Ти сам стягнув на себе пятно, якого ніщо, навіть час і забуття не змиє. А може тебе хто до цього намовив, примусив?

— Ні!

— Корпан, я говорю з тобою, як з дорослим чоловіком. Ти понад свій вік розвинений і ти мене повинен зрозуміти.

— Я розумію пана директора, але...

— Але, я не бачу, хвилево, виходу з ситуації. Ти мусиш опустити гімназію; коли я тобі цього не пораджу, то примусять тебе до того твої товариші... Вони не схочуть сидіти на одній лавці з тобою...

— Пане директоре, змилюйтеся, пане директоре!

Директор Цератка спохмурнів; неочікувано закинув свій інтимний, батьківський тон й ударив у строгий, караючий:

— „Змилюйтеся?“ А ти хиба милувався над своїми товаришами, які нині могли опинитися поза мурами гімназії? Ти в якомусь дикому засліпленні віддавав їх на мою ласку й неласку. Хиба ти припускав, що я так потрактую цілу справу, як я потрактував? А впрочім... спинився директор і прошив Даду допитливим зором — хиба я певен того, що я добре роблю, що говорю з тобою в той спосіб? А може ти схочеш й на мене ще написати донос до шкільної ради?

— Пане директоре, що ви говорите?!

— Те, що думаю. По тобі можна вже всього сподіватися.

— Ні, пане директоре, ні!

Директор опять злагіднів. Встав з крісла, підійшов до Дади й поклав йому руку на плече.

— Я знаю, що ні, я знаю. Якась дивна сумішка доброго й злого заварена в твоїй душі. Якесь незрозуміло близьке сусідство скрайностей, проблема одним словом.

Дада мовчав, дивуючись, яку глибоку рацію має той старий, досвідчений педагог.

— Слухай, Корпан. Нема двох слів; гімназію покинути мусиш, але з одною твердою постановою: доказати ділом, що твій фатальний крок був вислідом хвилевої слабости, засліплення, а не викладником твого характеру! Іди!

Дада поклонився мовчки й вийшов.

Корпан вийшов з канцелярії директора, ступив кілька кроків і став. Двох доріг, що колись стояли отвором перед Гераклем, він не бачив. Після того, що сталося, то під його ногами западався кожен шлях, на якому він не станув...

Алеж... треба таки піти в класу, хочби по плащ і шапку.

В цюж мить заскиглив дзвінок, в слід за чим по пустих коридорах рознісся лоскіт нагально отвіраних дверей і тупіт кількох сотень ніг дівтори, що крикливими роями висипала з душних реторт, в яких, по давнім правилам і нормам препаровано „людей“.

З одної тільки IV В. класи не посипалися за професором Олешівським спрагнені віддиху учні.

Двері класи були замкнені — в класі відбувався суд над... Корпаном.

Коли Корпан відхилив двері, на підвисшенні стояв Данилович і твердими, уриваними фразами реферував подію. На таблиці, біля катедри, білівся страшний напис:

— Хто в класі падлец?!

Корпан увійшов у класу.

Данилович перервав реферат і глянув у бік Корпана. Сорок кілька пар очей зробило теж саме. Проти них йшов блідий, зломаний, розторощений... „падлец“. Дивився прямо перед себе, але не бачив нікого з присутніх. Тільки той напис на таблиці, той напис!

Увійшов у лавку, взяв книжки, плащ і шапку й рушив в напрямі катедри, довкола якої стовпилися його... вчорашні товариші й поклонники. Якась незрозуміла, страхітлива тиша зависла над класою. Коли він йшов, усі йому без гомону давали дорогу; він ішов з очима, вліпленими в напис на таблиці.

Станув на підвисшенні. Здавалося що хоче щось сказати класі. Чому ні, можнаб послухати й того, що скаже обвинувачений. Але він не сказав нічого. Підій-

шов до таблиці, узяв крайду в руки й під фразою: „Хто в клясі падлец“ підписав великими, товстими буквами: „Корпан“.

Хотів ще „закрутити“, як це звичайно робив підписуючися, але крайда зломалася й випала йому з рук..

Тоді ще раз глянув своїми, до божевілля тупими очима, на клясу й поволі, шпотаючись, пустився в напрямі дверей.

Тут одначе сталося щось, чого, можна сказати, не було в програмі. З безмовної юрби дезорентованих хлопчаків вискочив Гриць Лучечко, й підбігши до Корпана, вдарив його з розмахом в лице. Корпан хитнувся. Удар був сильний і болючий. Наче лискавка мигнула в голові Корпана думка — віддати. Але в цюж таки мить опала в нього рука, а на лиці з'явилася якась бездонно одчаяна усмішка.

Глянув на Лучечка, що стояв перед ним гордий і щасливий своїм подвигом, глянув на клясу, на Даниловича, на страшну чорну таблицю з його самогубним підписом, ще раз одчаяно посміхнувся і наче реконвалесцент після обложної недуги, подався ногою за ногою до виходу.

Відчинив двері, ще раз глянув на клясу і вийшов. Вже був за дверми, як в клясі знявся шум і гамір, але він не чув і не хотів слухати криків, що з них кожен один понад другого рвався.

XIII.

— Пропало, Дада, нічого не поробиш, — говорила пані Янова. Я була раз на такій страшній параді, як на сінній торговиці деградували офіціра. Що він там зробив, не знаю. Але мусіли це бути не шутки, коли його zdeградували. Казали, що він любився з якоюсь жидівкою з Росії, що вкрала йому якісь важні, військові папері. І за те його zdeградували. Простий жовнір, якийсь найгірший offerма в полку, відрізував йому штерна...

— А потім, що сталося з тим офіціром?

— Не знаю. Одні казали, що він потайки втік до Росії, другі, що застрівся. Бог його знає. Все одно, пропав, мов у воду потонув.

— Пропав, мов у воду потонув.

— Що ти говориш, Дада?

— Нічого, мені здається, що я бачу того офіцера, бачу, як йому найподлійший оферма обрізує відзнаки і в парі з тим бачу його десь на мураві під лісом з простріленою головою...

— Бог з тобою, Дада! Ти маєш горячу голову, може ти положишся, успокоїшся, прийдеш до себе...

— Ні, бабуню, я вже до себе не прийду... Я пропав, як той старшина, що йому штерни обрізали...

— Ні, Дада! Сталося, мов у воду впало. Що затягнеш пером, не витягнеш волом. Алеж — кінь має чотири ноги та й той спотикнеться. Я не знаю, що там між вами зайшло, але чую, що ти зробив це не при своїому розумі. Буває, що до чоловіка щось приступить і доти його не відійде, поки на біду не підмовить. З тобою було теж саме. А тепер тебе відступило, ти бачиш, що зробив зле, тільки не знаєш, як це зло направити.

— Такого лиха не можна направити.

— Все можна, Дада, все можна!

— Все можна, а того не можна...

— Дада! Хиба ти Бога в серці не маєш, коли так говориш!

— Або я знаю?

Пані Янова урочисто перехрестилася.

— Зле з тобою, Дада, дуже зле. А яб тобі таки радила — піди до Василіян й висповідайся. Що я тобі, дурна баба, буду торочити про річі, яких я не розумію. Піди, прошу тебе, висповідайся.

... Дада болоче скривився.

— Ні, бабуню, яб мусів приготувитись до цього. Зараз не можу.

— Подумай, приготовся, а підеш висповідатися, облегчиш душу і від завтра пічнеш нове життя...

... Дада побачив, що дальша опозиція неможлива. Щоб заспокоїти нещасну бабуню, він погодився на все так, ніби це була його власна ідея. Але в суті річі його

думки були далекі від богоугодних шляхів, якими хотіла його повести пані Янова.

Так! Він зачне нове життя! Нове, цілком не похоже до цьогочасного.

Корпан зібрався, заявив пані Яновій, що йде на прохід, і взявши „Підземну Росію“ під паху, вийшов в напрямі Гицлівської Гори.

Там зашився у відомий собі чагарник і потонув в думках.

Його zdeградували. Прилюдно обрізали йому відзнаки, а відрізав їх ніхто інший, але найдурніший дурних... Гриць Лучечко. Він не запротестував. Той полковий offerма був майстром церемонії, виконавцем тихого, але не менше рішучого присуду цілої громади. Оставалося піти слідом цього zdeградованого старшини й пустити собі кулю в лоб. Але Корпан вже над тим думав. Це було першою його думкою. Але згодом прийшла рефлексія. Ні! Він згине, він мусить згинутися, але не сам. Славою і блеском свого передсмертного подвигу, він покрие сором свого нікчемного доносу.

Узяв у руки Степняка. Він знав його цілого на ізуст, але прочитував листок за листком ще раз, наче набираючи нових сил, скріплюючи свою постанову, рішучу, безкомпромісову, остаточну.

Вернув до хати пізним вечером. Пані Янова молилася на чотках, а йому чогось так дуже забажалося втаємничити її в свою постанову. Вона, що його все розуміла, вичувала його найтайніші думки, зрозуміє його й тепер. Тільки вона і ніхто інший!

— Бабуню!

— Що сину?

— Я ходив на Гицлівську Гору, полежав там у чагарнику й роздумував. Я рішив почати нове життя!

Пані Янова підняла очі на ікону Богородиці і з безмежною вдячністю за вислухувані молитви, перехрестилася.

— Поможі, тобі матінко Божа!

— Віднині я вже інший чоловік. Я думав над собою довго й вирішив, пожертвував себе за народ, за його болі й кривди!

Пані Янова отворила широко очі.

— Я рішив стати местником тих кривд!

Пані Янова отворила очі ще ширше, але не перебивала.

— Ви чули, бабуню, що діялося по селах при останніх виборах? Ви чули, що жандарми кололи наших селян як баранів на заріз? Ви знаєте, скільки селянських трупів упало від жандармських куль і багнетів? Чи ви знаєте, що нікому з тих розбійників волос не впав з голови? Жандарми дістали вищі шаржі, а ті, що їм казали мордувати людей, нові почести й відзначення? А на сільських кладовищах чорніють свіжі мужицькі могили, нещасні вдови й сироти з голоду примирають. Чиж дійсно не підійметься нічия рука, щоб пімстити ці кривди, відміряти кров за кров?

Пані Янова не видержала.

— Сину мій, сину, що тобі в голову впало? Перехрестися, візви Бога на поміч, бо до тебе нечистий приступив! Таж тебе слухати лячно!

Корпан збовванів. Такого відзиву він не ждав. Він був певен, що пані Янова, яка так щиро спочувала усьому людському горю, а в першу чергу гіркій долі народу, з яким нерозривними нитками, звязала її церква, найде на його постанову тільки слова похвали й благословення. Алеж він перечислився. Спочувати терпінню, простягти помічну руку нещастю, зітхнути щиро до Бога, а навіть взяти на себе терпіння других, все це згоджувалося з її природою, все це було в ідеальній гармонії з її життєвою програмою. Все це згоджувалося з її природою, все це було в ідеальній гармонії з науками Христової церкви. І тому тепер стало в неї волосся на голові дубом від того, що говорив Корпан.

— Дада! Та чи ти, не при нас кажучи, з глуздів зіхав, чи тобі ще мало тої грижі й клопотів, що ти досі стягнув на свою голову? Скажи це вуйкови, а напевне завтра побачиш його на марах! Опамятайся, Дада, опамятайся!

Корпан зрозумів, що на дальшу сповідь в тім дусі, шкода тут кожного слова. Тим краще! Не зрозуміла його душа, на яку він числив найбільше, але це ні в чому не сміє захитати його постанови.

Він докаже усьому світові, а перш за все Даниловичеві й товаришам, що вони зле зробили, коли роздратували його й визвали в його душі найнищий з інстинктів. Коли вони вчують про його вчинок, вслід за чим дійде їх вістка про його смерть, тоді уся справа буде зліквідована. Вони простять йому так само, як він їм уже нині прощає.

Минали дні і тижні. Корпан не кидав своїх думок. Збирав революційну літературу, розшукував матеріал з обсягу техніки препарування бомб і пекольних машин. Час до часу заходив на „лавочки“ й там серед старого, поржавленого заліза, винаходив пригожі для себе штуки. Були це переважно фальшовані фунти й кільограми — порожні в середині, кулісті тягарці до ламп, залізни пушки й скриньки. Рівночасно скуповував порох й розпитував за нітрогліцериную. Все те магазинував у деревляній комірці, в якій уладив собі лябораторію. Тим часом в голові у нього назрів плян — страшний, пекольний!

Це мусить статися в якесь велике латинське свято. В означений день і годину має вилетіти в повітря будинок губернії разом з будинками староств, в яких обсягу полилася мужицька кров.. Так, але при тому потерплять й невинуваті. Трудно! Хибаж ті, що впали від жандармських куль і багнетів мали яку вину на своїй совісті? Хиба само бажання добра і волі для свого народу є вже такою провиною, за яку можна застрілити людину як собаку, або проколоти, як безрогу? Ні! Тричі ні! Дивно тільки, що досі не найшовся хтось, хто б прийняв народню кривду за власну й помстив її з такоюж ехидною злобою й премедитацією, з якою цю кривду заподіяно.

Була гарна весняна днина. В латиників була квітня неділя. Вони виходили з костелів і наче раділи, що в них за тиждень буде Великдень. На ділі, то вони раділи сонцем і ніжною зеленю каштанів на міських бульварах.

Корпан йшов вірменською вулицею з пачкою піротехнічної літератури під пахою. Йшов нога за ногою й роздумував над виконанням свого пляну. Нема сум-

ніву — без притягнення двох трьох людей до діла, справа не піде. Так, але кого тут притягти? Хто зважиться на це очевидно самогубство?

Переходив думками усіх своїх найбільш загорілих, до безпам'яті завзятих товаришів.

Так, але хиба він нині має товаришів?

В тім зірвалася й блискавкою пролетіла місто паника. Люди, що до тепер йшли нога за ногою, погідним, недільним темном, приспішили кроку, почали один на одного зиратися, питати один в одного очима, устами, руками, що сталося. Поруч Корпана брязнула поліцейська шабля, стукнуло кінське копито, аж камінь огнем віддав і Корпан тільки й побачив як широкий кінський зад понісся в сторону губернаторських валів...

— Що сталося?

— Губернатора вбили!

— Хто?

— Українець, академик...

— Як, що, коли?

Корпан ще не змінив кроку, як попри нього пролетіло кільканайцять людей, а всі в напрямі губернаторських валів.

— Убили губернатора. Український студент. На послуханні. Зловили. Не тікав. Сам простяг руки, щоб його скували. Кричав, що то за вибори, за мужицьку кров...

Улиця шуміла, переливалася від берега до берега й поривала усе за собою

Корпан не стямився, як разом з рознервованою улицею опинився під палатою губернатора.

Все те, що передавала собі улица з уст до уст, як dokonаний факт, було для нього чимсь до неможливості несподіваним, неймовірним, страшним, а в парі з тим божеським у своїй смертельній, невмолимій грозі.

Убито губернатора! Того самого, так того самого, що викресав з традиції своїх антенатів криваве марево Берестечка...

Цить! Цить! Виводять убійника! Блідий, чорнявий молодик. З блискучими очима й ледви засіяним усиком. То він?

— То він! То він! — передає собі розколисана, рознервована вулиця з уст до уст.

Корпан добився до перших рядів, став на вспинячки й вліпив очі в каретку, в яку всаджено його, того молодого чорнявого академіка, з ледви засіяним усиком. Вже сів. Хитнувся, вступаючи до повозки — в нього руки сковані. Два панки підхопили його, чемно, ввічливо. Оглянувся позад себе. Усміхнувся. Наче щось хотів промовити, але візник затяв коні й повозка покотилася, а за нею поскакали кінні поліціанти.

А товпа стоїть, не рухається з місця. Поліціанти розганяють товпу, що впялила очі в повозку, в якій поїхав того, що заворушив тишу й погоду соняшної неділі. Нараз товпа стрепенулася. Десь з поза її плечий рознісся крик:

— *Vivat sequens!* Хай живе Запоріжський!

Запоріжський називався молодий, чорнявий студент з ледви засіяним усиком...

Поліціанти кинулися в бік, відкіля знявся крик. Даремнє. Того, що крикнув, не було. Тепер поліціанти кинулися на товпу, що розступалася під напором їхнього кордону.

А там, у великій, прийомній салі губернаторського будинку лежить той, що мріяв про Берестечко... Може над його передвчасним трупом похилилася вдова-губернаторша; може вона рве на собі волосся як проста мужичка, припадає до тіла й голосить? Може там обступили батькового трупа діти-сироти й цілують його по мертвецьки холодних руках? По руках, з яких права ще перед хвилею здавалася залізною, незломною, неугнutoю.

Тепер вона лежить без руху, відразливо бліда й холодна.

XIV.

Vivat sequens! Хто це відважився крикнути в момент, коли хололо тіло губернатора? Злочинець, божевільний, чи може друг-приятель Запоріжського, що разом з ним йшов на страшне діло, що клявся йому під-

няти руку на випадок, коли задрожить рука Запоріжського?

Корпан вертав до дому твердим, міровим кроком. Так, ніхто инший, тільки він мусить бути тим *sequens-om!* Він, тільки він.

Прийшов до дому пізнім вечором. Пані Янова привикла уже до цього й не розпитувала. Вона бачила, вона прочувала своїм ніжним, материнським серцем, що з її Дадою коїться щось недобре, але зарадити цьому не мала спромоги. Впрочім, від останньої розмови, Корпан уже не звірювався перед нею. Вона навіть не мала відваги запитати, на що йому здалося те залізя, якого вже стільки нагромаджено в комірці. Про порох, то Корпан сам говорив, що це на Великдень. Нащо йому стільки пороху?

А тимчасом Корпан працював над своїм пляном. Творив компльот. По довшому ваганню рішив завізвати до нього тих же своїх кружковців, як! ще так недавно прогналі його з поміж себе. Перш за все придумав шифровану азбуку, й зладивши п'ять її відбиток, розіслав п'ятьом, найзавзятійшим з поміж кружковців. В слід за тим розіслав до тих же кружковців п'ять ідентичних, шифрованих листів:

— Вельми Шановний Пане Товаришу! Здивуєшся, коли прочитаєш підпис на цьому листі. Не дивуйся! Я, що зрадив кружкову тайну, рішив направити заподіяне лихо саможертвою. Подвиг Запоріжського мусить найти наслідувачів, коли його саможертви не має піти на марне. Я хочу перший піти його слідами. Хочу згинути, але за Справу. Від тебе й чотирьох твоїх товаришів, яким пишу листи, прошу прийти мені з моральною допомогою. Як що ви признаєте мій замір благородним і доцільним, ви повинні простити мені мою вину й так, як давніше бувало, піти зі мною на життя і смерть. Я перший, а за мною найблищий по азбуці! *Vivat sequens!* Хай живе Запоріжський!

Богдан Корпан.

P. S. Відповідь зложи під „каменем Собіського“ на Високому Замку, до трьох днів найдалі.

Кинув листи до скриньки й пішов у свій чагарник на Гицлівській Горі.

— Кістка кинута! Пять його непримиримих ворогів дістане завтра його шифроване письмо. Здивуються! Ох як вони здивуються, розшифрувавши його підпис! Вони, що викнули його вже поза скобку життя. Корпан! Ні! То неможливе! Корпан хоче згинати за Справу, як чесний чоловік, як герой! Хочє змити з себе п'ятно Ефіяльта! Так, так, в нього все можливе! То необчислимий чоловік!

Нараз пройняв Корпана мороз, від стіп до голови.

— А що, як вони його не зрозуміють? А що, як вони приймуть його щирю заяву як нікчемну, безсоромну провокацію? Ні! Вониж його знають! Вони знають, скільки разів він жертвував собою, щоб оборонити товариша, вони знають, що на його один нікчемний вчинок можна поставити сотню гарних, благородних! Вони знають.

Корпан заспокоївся й пішов з піднятою в гору головою до дому.

— — — — —

Тої ночі, довго не міг Корпан заснути. Перевертався з боку на бік, голова в нього горіла, від неї розгрівалася подушка, яку Корпан, невідомо скільки разів перевертав з горячого боку на холодний. Заснув щойно над раном. Розпалений мозок працював далі, в нервозному, прискішеному темпі.

Корпанови приснилося повстання. Богато, багато молодих людей, а всі в блакитних жупанах, в баранячих кучмах з різнобарвними шликами, з поясами набоїв через плече, кривими шаблями й срібними пістолями. Усі, наче повірізувані з старих портретів, наче зняті з театральних дощок. Він був теж між ними. Дивно було тільки, що хоч бій з якимсь неозначеним блище ворогом кипів, хоч з обох боків стріляли, не було чути ні згуку; якомсь так мовчки, безголосно й вяло проходив бій. Повстанці отаборилися в Успенській церкві, здебільша обсадили вікна, держучись залізних крат, щоб не впасти. В горі над Корпаном сидів один з ворогів з націленою в його голову пістолею. Корпан цілив до нього теж. Але чомусь не мав змоги натиснути на ку-

рок; він подавався під натиском пальця й не давав огню. А тимчасом ворог в горі цілився і кожної хвили міг упасти стріл. Корпан викручував голову й ховав її за залізну крату, але так, щоб не тратити ворога з ока. Ситуація ставала тяжка, безвихідна, невиносима. Він не міг стрілити, а разом з тим його голова могла в любий мент розскочитись від ворожого стрілу. Подібна, безгласна суматоха, дужання з ворогом, наче з якоюсь невловимою, томлючою зморою, проходило в цілій залозі.

Нечайно запанувало в церкві замішання. Хтось відчинив бокові двері й крикнув: „поліція“, при чому назвав імя якогось поліційного достойника. Корпан не вспі оглянутися, як довкола нього не стало ні живого духа. Усі повстанці опинилися на церковному подвірі. Корпан ледви відчепився від крати й зіскочив на церковну долівку. В один момент уявив собі грізне положення. Отворив бокові двері церкви й глянув на подвіря.

Тут у два ряди, парами, наче діти, що йдуть до школи, усталилися його товариші. Але на них уже не було ні жупанів, ні баранячих шапок з шликами. Шаблі, пістолі й пояси з набоями покинули вони ще перед тим у церкві. Всі були повбирані по цивільному, дехто мав на собі частини жіночої гардероби; один капелюх, другий шаль, третій, невідомо для чого, муфку на руках.

Корпан зрозумів у чому діло — повстанча команда зліквідувала себе, обезброїла й трансформувала в невинні два ряди школярів.

Йому не лишалося нічого іншого, як піти слідами товаришів. Кинувся в бокове крило парохіяльних будинків, до помешкання знайомого священника. Тут одяг він реверенду й колпак. Узяв хрест і повагом, не оглядаючись на товаришів, які за той час кудись ділися з подвіря, пішов до церкви.

Ситуація була врятована. Повстання зліквідоване, повстанці провалилися під землю, треба хоч зібрати й заховати покинуту в церкві зброю. Корпан увійшов у церкву. Тут уже господарила церковна прислуга з мітлами і щітками.

Корпан старався задержати вид зацікавленого в церковному порядку священника й час до часу схилявся, щоби підняти ту чи іншу частину покинутої зброї.

На дивне диво, що він не підняв, усе те були якісь шматки, розмтовані частини рушниць, пістолів, ні до чого не придатні. Він рішив за всяку ціну найти хочби одну тільки пістоло, на всякий випадок, але це йому так не вдавалося.

Нараз ні з того ні з цього, десь зникла з перед його очий церква з її обстановою і Корпан опинився в якійсь заставленій столами кімнаті. Щойно тепер почувся крик і гамір. Незнані йому особисто люде пили горілку й закусували величезними куснями вудженого мяса. До нього підійшов „майстер церемонії“ з кухарською шапкою на голові, а за ним ще кількох незнаних людей. Усі мали чарки з горілкою й шматки вудженого мяса в руках. Котрийсь з них крикнув:

— Пий, брате! Пий! — і в тойже момент Корпан почув, як йому притикають до уст чарки з горілкою й шматки мяса. Корпан почав пручатися. Кинувся десь в бік, ударився об стіну й збудився...

Над собою побачив паню Янову, яка прикладала йому холодні компреси до голови.

Корпан злякався, сам не знав чого. Зірвавсь на рівні ноги і почав терти чоло.

Не вставай, Дада, не вставай! Ти маеш горячку.

Корпан кинув очима по хаті. Пробував ступити кілька кроків, але захитався і впав на руки пані Янової, що з трудом підвела його до ліжка.

Був ясний, соняшний весняний ранок. Корпан лежав на ліжку, а сонце клалося горячими, золотими платами на його чоло, обличча й руки, схрещені на грудях. Він почував себе так добре. Горячка минула, тільки в усьому тілі відчував якусь таку страшну перевтому, наче в нього руки й ноги обложені пудовими тягарями. Біля ліжка сиділа пані Янова й, як звичайно, молилася на чотках. Корпан повернувся обличчам до бабуні.

— Ну як тобі, — спитала вона пошепки.

— Нічого, добре, але скажіть, бабуню, що це зі мною сталося?

— Зле було, дуже эле. Ти все ходиш на цю Гицлівську Гору, кладешся там де небудь на мураві. А тепер весна, сира земля парує, нічого легчого, як біди на-

бавитися! Нічого легчого як перестудитися. Але Богу дякувати, вже найгірше минулося.

— Минулося...

— Тут приходив до тебе терціян з гімназії. Лишив картку. Казав, що як подужаєш, щобись прийшов до директора.

— Приходив терціян?

— Приходив й залишив картку. — І пані Янова кинулася шукати картки. Найшла, й подала її Корпанови.

— Ось вона.

Корпан читав: Богдан Корпан, явиться сейчас в директора гімназії. Підписано — Цератка.

Корпан задумався. Щось нового. А може його хочуть назад прийняти в гімназію? Може Данилович й товариші, побачивши його щире розкаяння, просили за ним у директора? Можливо. Таж вони його знають, вони знають, що він з ґрунту не злий, товариський; вони...

— Бабуно, може я зараз встану й побіжу до гімназії?

— Або я знаю? Може вижди до завтра, набереш більше сил. Ти ще нині дуже слабенький...

— Ні, бабуно, хто його знає, чого там директор хоче від мене. Може щось доброго, а може й злого. Краще я піду й не буду непокоїтися.

— Як думаєш.

При допомозі пані Янової Корпан встав, обмився й одягся. Кілька разів пройшов по хаті, щоб „розходитися“. За кожним разом сідав перевтомлений на крісло. Одначе надія на добру новину, яку він почує з уст директора, додавала йому сили.

— А може ти візьмеш собі дідову паличку, ти так непевно ходиш.

— Де мені там з палицею ходити. Ще подумає директор, що я „франта граю“ з паличкою. Поволи якось воно піде й без палочки.

До канцелярії добився Корпан з немалим трудом. Приставав, мало що не кожному сходи. Увійшов у канцелярію блідий, вичерпаний. Станув перед столиком директора й кланяючись, хитнувся.

— Що тобі Корпан?

— Я був хорий, нині шойно в перве піднявся ліжка.

— Сядь і зажди.

Директор подзвонив на терціяна і дав йому картку. За хвилю увійшов до канцелярії Гриць Лучечко з картою в руках.

Директор почав нишпорити в шуфляді, час до часу поглядаючи на Корпана. Вкінці добув свисток паперу й підніс його високо в гору.

— Корпан, що це є?

Лучечко глянув на Корпана, ехидно посміхаючись. Корпан встав й наблизився до бюрка. Глянув на картку й застиг, з переляку, на місці. Це був один з п'яти його шифрованих листів ..

— Що це є?! — повторив директор ще раз з притиском, вляливши очі в Корпана.

Корпан опанував себе. Глянув на Лучечка, на директора, й набравши віддиху в груди, сказав твердо:

— Це є шифрований лист.

— Хто його писав?

— Я.

— До кого?

— До кількох моїх товаришів.

Лучечко знову глянув на Корпана і ще ехидніше посміхнувся.

— Я тобі не товариш, а дістав такого листа.

— Мовчи, Лучечко! Тебе не питають. Корпан! Чи ти знаєш чим це пахне?

Корпан мовчав.

— Чи ти знаєш чим це пахне? Чи ти знаєш, що я зараз таки можу зателефонувати по поліцію і казати тебе арештувати? Може в криміналі ти б врешті рещт прийшов до розуму й опам'ятання.

— Знаю, прошу так зробити.

Директорові було вже цього за багато.

— Корпан! Та чи ти на правду напосівся на мою голову? Та ти передімною хочеш вдавати героя?

— Я не вдаю героя.

— Вдаєш, ти з глуздів зіхав! Ти видумав якусь революцію! Ти не то що сам на себе шнурок крутиш, ти ще моїх учнів хочеш у нього затягти. Ти!

— Я не хочу нікого втягти в біду, хто цього не хоче й не розуміє...

— А ти хіба розумієш?

— Розумію.

Корпан рішився на неуступчивість. Директор розгорячився.

— Як ти міг так зробити? Чому ти не подумаєш ніколи над тим, що робиш. Тиж необчислимий, ти просто хорий, божевільний! Революція! Бомби, нітрогліцерина, ха, ха! Ти бачив коли бомбу? Ти нюхав порох? Таж тебе, як би хто палкою по коліні потягнув, тиб розплакався з болю!

— Ні, мене вже били.

— Били, в інституті, після припису, щоб, Боже бо- рони, штанів не ушкодити. Я б хотів тебе бачити з бомбою в руці! Ха! ха! ха!

Корпан спаленів. Подразнено його революційну гідність й амбіцію. Рішив її боронити.

— Пане директоре! Ви знаєте, що я зробив. Я рішив це направити, ви мені навіть самі радили це зробити. Я довго думав, занім зважився, але..

— Але ти дурак, дурак і ще раз дурак.

— Пане директоре! — обіззався, в свою чергу, Гриць Лучечко.

Директор глянув з нехотя на Лучечка.

— Пан директор йому вірять? Таж ті листи, то була чиста провокація. Він нас хотів втягнути в біду так, як тоді, коли доніс про кружок.

— Що?! — ревнув з усеї груди Корпан — Ти мені смієш це в очі закидати? Ти!

— Смію й закидую, — відповів Лучечко, подаючись дещо в зад.

— Тихо! Лучечко забирайся!

Лучечко поклонився й вийшов. Директор остав сам на сам з Корпаном. Станув у дверях і спитав:

— Корпан, ти чув? А може вони, ті твої товариші, всеж таки мають рацію? Вониж тебе краще знають.

Корпан не видержав. Опав на крісло, й закривши лице руками, заплакав. Директор не спинював. Через

яку хвилину, Корпан піднявся, обтер сльози, й випрямившись, на скільки міг, промовив глухо, але в парі з тим твердо й непохитно:

— Пане директоре!

Директор Цератка підійшов до нього й вдивився йому в вічі з усмішкою, яка здалася Корпанові жорстокою й безсердечною.

— Пане директоре! Так як мене тут бачите, так вам з усього серця заявляю, що це була моя остання спроба. Виж мені самі радили очистися з плями, яку я стяг на себе...

— Чого доброго, ти скажеш, що я тобі казав організувати якусь революційну мафію...

— Ні, я цього не скажу! Як директор державного заведення, як відповідальна людина, ви мені цього не могли казати. Але як Українець, як патрійот, ви можете, ви мусите мене зрозуміти.

— Ні, я тебе не розумію Твої думки, скачуть мов заці, ти ніколи не вчився здисципліновано думати.

— Я не вчився так думати, як думають „люди“, алеж ви знаєте, пане директоре, що я ніколи не хотів бути „чоловіком“ у розумінні, в якому виховує „людий“, от хочби школа.

— В тому ціле твое нещастя...

— Ви кепкуєте з мене, пане директоре. Ви вже не кричите на мене, не лаєте, ви просто кепкуєте.

— Таж я з тобою разом на голову не падав...

— Це правда, пане директоре, правда й це, що ви не маєте на своїй совісти подібно ганебного вчинку, що я. І тому ви весь час, все своє життя могли думати „дисципліновано“...

— Спокійно, консеквентно, просто розумно.

— Так, ви могли, а я не міг й не можу. В мене горіла голова надовго перед тим, занім я написав цей фатальний лист, а по ньому, то я... просто...

— Хочеш сказати „не відповідаю за свої вчинки“.

— Ні, відповідаю — самим собою, своїм життям...

— Тобі так здається, Корпан, тобі лиш так здається. На ділі, то ти справді невідповідальний; ти не здаєш собі справи з того, що робиш, а ціле нещастя в тому,

що своєю поведінкою втягаєш в біду других, ні в чому непричасних.

— Хай вам буде, пане директоре! Але прийміть до відома одно. Католицька церква впевняє, що сповідь, щире й сердечне розкаяння освячує найбільшого грішника. Я позволю собі сказати, що для мене цього мало. Я зробив зле й розкаявся мало не в туж мінуту, як мій злочин став дійсністю. Розкаявся, признав усім і все. Але цього за мало. Я хотів себе очистити подвигом, який був би такий білий, такий чистий і ясний, як чорною була пляма на мойому чолі. Я рішив покарати себе смертю, але смертю за Справу! Може я справді зробив дурницю, коли втягав до цього людей, яким ані до моєї смерті, ані до Справи не було ніякого діла. Алеж я це зробив щиро, так мені Боже допоможи!

І Корпан підняв два пальці в гору, наче присягаючи. Директор дивився на нього широко розкритими очима.

— Алеж ту мою святу волю прийнято за провокацію!

— Корпан, вибач, що перебиваю, але хіба ти, після цього, що зайшло, міг сподіватися чогось інакшого? Я вже мовчу про те, що сам твій замісл був божевільний! Ти, нині, я думаю, хоч те собі усвідомив.

— Значить, мене признано провокатором! І щоб я не робив, щоб я не думав, на всьому повисне прокляті мого вчинку...

— На жаль, але що найменше якийсь час, скажім кілька літ, це совсім природно...

— Кілька літ? А за кілька літ, що буде?

— То вже залежить від тебе.

Корпан протер чоло долонею.

— Коли так, пане директоре, то хай! Дякую вам за ваше щире, батьківське серце до мене, дякую вам за те, що ви говорили зі мною тоді, коли навіть такий Гриць Лу чко мав для мене тільки ехидну усмішку... дякую і... Корпан станув на порозі канцелярії, а заріскуюч за собою єх идвері, крикнув, мов з серця видер:

— Прощавайте!

XIV.

В гімназійному будинку шуміла мертвецька тиша. Побілені склепіння коридорів, що обігали будинок довкола, здавалися якимись старозавітними катакомбами, в яких вікна й двері були наче ніші для саркофагів. Час до часу з поза дверей вилетів відгомін якоїсь фрази, що тутже під склепінням завмирала й стигла. Наче голос роспуки людини, яку через недогляд, поховано живцем...

Лоскіт затріснутих Корпаном дверей директорської канцелярії, покотився громовим рокотом по цілому будинку. Вслід за тим заторохтіли нервові кроки Корпана. Пробигаючи крізь ганок, глянув в трьохповерху безодню.

— Ні! Ні! Ні!

А за Корпаном побіг страхітливий привид нещасного хлопця з роздавленою головою. Кров на його блідому обличчю й ті страхітливі розколини черепа. Тільки, що в чертах цього обличчя він пізнавав себе самого на брудних й засмічених плитах гімназійного подвіря...

Побіг сходами в низ, щоб скорше станути на твердий ґрунт, бо чого доброго, могли захитатися ті побілені склепіння й поховати його під собою.

Біг улицею. Час до часу трутив трутив когось з прохожих, але біг далі, наче тікав сам перед собою.

Нагло спинився. Кудиж він, правду кажучи, так спішився? До дому? Та чого до дому? Щоб знову зустрітися з поглядом бабуні, яка все знала, все розуміла, а не в силі була його зрозуміти? Ні! В нього є вже своя думка, є постанова тверда й невідклична; бабуня могла її захитати — від її слів таяла крига. Ні, він не покажеться їй на очі! Він вже її не побачить... І вона вже його не побачить... живим.

Корпан завернув з половини дороги й пустився в безцільну мандрівку по місті.

— Випадок! Ціле життя то одна велика суматоха припадків й непорозумінь. Ну що булоб, якби так той фатальний лист пропав був на почті? Пропадає стільки цінних, стільки важних посилок. Але його лист мусів прийти на час. Наче якась нелюдська злобна сила перла

той лист по його лінії й нічим більше не турбувалася, як тим, щоб він прийшов на час й до своїх рук.

А не будь цього листа, як инакше виглядавби цілий світ! Перш за все Корпан не був би примушеним до самогубства, а колиб і гинув за Справу, то нічим й ніким непримушений — чистий і великий в своїй святій сможертві. А це ріжниця!

Корпан блукав по місті й ждав поки звечоріє, щоб ніким небаченим дібратись до свого муніційного магазину в комірці. Нарешті дждався, скрадаючись по під стіни, втягнувши голову в рамена, добився врешті Корпан до комірки.

Нишпорячи поміж своїм залізям, розбив якусь пляшку; якийсь сильний гризучий запах рознісся по комірці. Корпан скалічив собі руку, але нишпорив далі. Шукав за великим фальшивим кільограмом, над яким мучився мало не цілий тиждень, загострюючи пильником його грані. Найшов з трудом. Взяв мішочок з порохом, запальник, і не замикаючи комірки, щоб не скрипнути дверми, вийшов на світ божий.

Станув на улиці, на якій уже позапалювано газові ліхтарні.

До рана було ще далеко. Ціла довга й безпросвітна, холодна ніч. Корпан пригадав собі щось й рушив упевненим кроком в противну дільницю міста, де мешкав його дру-приятель Галавин. Пізналися в Перемишлі, відкіля Галавин приїхав до Львова мало що не в слід за Корпаном.

І коли в якому випадку то на приятні Корпана з Галавином справджувалася латинська приказка, мовляв „*extrema se tangunt*“.

Бо Галавин був зовсім не похожим на Корпана — ні з вигляду, ні з характеру. Наче з іншої глини виліплений. Типово-мужицьке, гранчасте обличча з тупим носом, сірими очима й вистаючими вилицями, надавали Галавинови вигляд строгий і мало удуховлений. Спокійний і аж до сухости вирахований, мав Галавин все таки свою слабість. Він малював і мріяв про мистецьку академію. В парі з тим співав, хоч не мав ні голосу, ні слуху. На ділі, то щойно Корпанови вдалося його переконати, що кар'єра Галавина всеж таки поблище ма-

лярської палітри, аніж концертної естради. І може ця чародійна малярська палітра, на яку стільки уже людей поклало свої надії й сподівання, зблизила їх обох. Бо й Корпанови, в час його бурі й напору теж не вистарчало письменницьке перо. Не раз, не двічі хапав і він за рисунковий олівець та за більш податливу, м'яку й обіцяючу кистку.

Галавин був першим, що довідався про трагічну помилку Корпана, але й самотнім з товаришів, який його зрозумів. Може тому, що до кружка не належав і взагалі на „кружкову політику“ звик дивитися з гори.

Правда, він вилаяв Корпана не гірш директора Церапки, але це й було те, чого Корпан хотів у цю пору, він, що мов собака готов був лизати чоботи того, хто його карав.

І тому тепер повернув Корпан свої кроки до помешкання Галавина на Байках.

Галавин мешкав у вуйка-сторожа в сутеренах. Стіни задушливої кімнатки були обвішані деволюціями й шкідцями Галавина. Вуйко, тета, усі їх ближчі й дальші знайомі були тут спортретовані з вірністю і фінезією, на яку стати було початкуючого маляря, що крім цього малював дівочі головки з широко розкритими очима, й ніжними, мініатюрними устами. Не обійшлося й без затійливих, алеторичних композицій в дусі всевладної сецесії, що в межах своєї „стилізації“ допускала анатомічні дивотвори й рисункові промахи.

Побачивши Корпана в так пізню пору, Галавин поневолі здивувався. Алеж Корпан зразу таки випросив його на двір на розмову. Вечір був холодний, але тихий. Галавин завів свого гостя в стару, повалену бєсідку, що ховалася в тіні розложистих лип. Було темно і тільки час до часу, коли вулицею проторохтіла повозка, обличча обох виринало з п'тьми, освічене скупим світлом ліхтарень, що згідно з поліційними приписами, тряслися по обох боках повозки.

— Щож тебе привело, Дада?

Я хотів з тобою попрощатися..

— Що? Ти хіба куди їдеш?

— Ні, нікуди не їду, але я прийшов попрощатися.

— Ти знов якусь комедію придумав?

— Може й комедію, а те завтра, на всякий випадок, завтра в тій порі мені вже не буде між живими.

— Найвищий час!

— Слухай, Іванку! Ти можеш сміятися або ні, мене це мало обходить, але я мушу тобі признатися, що я належу до одної тайної організації, яка вирішила безоглядну боротьбу за наші права — терором. Я належу до організації, на якій приказ Запоріжський виконав атентат на губернатора...

Галавин мовчав і в пітьмі не було видно, як він ставиться до того, що оповідав Корпан.

— Отже я маю подібний приказ тої організації і мушу його виконати завтра. Неминуче й невідклично. І тому я прийшов до тебе, попрощатися.

— Алеж ти брешеш, Дада, темно, а я бачу, як тобі з носа куриться.

— Вір не вір, завтра побачиш, що я не брешу. Я знав, що ти мені не повіриш. Ні ти, ні всі ви, але те, що має статися переконає вас всіх.

Галавин занепокоївся. А може й справді така організація, що вважала вказаним втягти до себе Корпана і може дійсно все те правда, що він говорить.

— Ну, приймим, Дада, що ти не брешеш. Але скажи мені, який ти маєш приказ. Може він такий дурний, як усі твої помисли і вибрики?

— Це тайна і я цього тобі не скажу. Раз, що не можу, а друге, що я не сам — разом зі мною дістало такий приказ кількох членів організації. Мені тільки дивно, що ти до організації не належиш.

— Бо я б ніколи до такої організації не пристав. На мою думку терористична організація ні до чого не доведе. От Запоріжський. Що з того, що він убив губернатора? Його повісять, а нашого мужика як били, так і далі битимуть і слухатимуть чи дихає. Що іншого, як би можна зробити революцію, але знаєш таку, як французька. Не якась таке заворушення, але велику, народню революцію. Тоді що іншого. Гинути на барикадах, то не все одно, що десь на шибениці баламкатися. Шкода, що ти не знаєш про французьку революцію. Я можу тобі позичити книжку.

— Позич, я з охотою прочитаю...

Так, а колиж ти прочитаеш, раз твоє життя тільки до завтра?

— Дійсно, я забувся, так, мого життя не довше, як двадцять чотири години. Ти говориш про революція, я слухаю й забуваюся.

— А мені все таки здається, що ти брешеш Дада. Чи не придумав ти тої історії з тайною організацією, з наказами й террором по дорозі до мене?

— Не придумав. Впрочім, не пізніше, як завтра переконаєшся. Але я мушу йти.

— Куди.

— Я мушу приготувитися.

— Ти ще не приготувився?

— Ще ні. Я мушу ще написати прощальний лист.

— Краще ти не пиши, бо знаєш...

— Смійся, смійся, але завтра побачиш. Будь здоров!

Корпан повернувся й вийшов з подвіря сбражений.

На амвоні катедрального костела стояв молодий проповідник. Сильний і дзвінкий його голос лунав по костелі. Раз, наче окрилений підіймався під містерні в'язання готицького склепіння, то знов важкий і подавляючий падав на голови вірних, що в той час хилилися, мов спіле колосся.

Корпан найшов собі місце під амвоном. Тяжка, не проспана ніч витиснула на його обличчю пятно перевтоми й вичерпання. Ніби то заслуханий в слова проповідника, старався не спускати з нього очей, але сили йому не дописували. Бачив тільки білий стихар проповідника, що час до часу наче надувався, то знов двоївся й троївся. Чув його голос, але в момент, коли йому здавалося, що на амвоні стоїть двох, трьох проповідників, десь діявся його голос, а в ухах Корпана здіймався якийсь глухий, неочеркнений шум, мов придавлений гомін дзвонів. За хвилину знову бачив тільки одного проповідника на амвоні і чув його голос, хоча слів не розбирав. Корпан зрозумів, що з ним щось не в порядку. Ступив кілька кроків й оперся о лавку. Тоді завважив, що очі всіх повернуті до нього. Нервовим рухом полапався за кишеню в плащі. Є! Нараз застиг на місці. Він побачив, що до нього

підбігло кілька жінок та муштин, підхопили на руки і кудись понесли. Чув, як їм дають дорогу, бачив, як на них ззираються, але не мав сили опертися тим, що його несли. В голові тільки ворушилася свідомість того, що його пізнали, вичитали з очей його заміри й тепер він безповоротно, а в парі з тим й безуспішно погребаний. Його несуть на поліцію. Очевидно, його посадять в тюрму і хто знає, може повісять. Він навіть укладав собі фрази, якими він буде відповідати на питання.

— Так, він хотів висадити в повітря костел. Разом з вірними. Так, неминуче з вірними. Вони невинні? А хіба ті мужики, що їх, мов заяців стріляють, винні? Так, його ніхто до цього не намовляв. Він це сам задумав. Не мав помічників, ні спільників. Це покута, яку він сам на себе наложив за вчинок, який поліцію нічого не обходить. Що, вони хочуть довідатися в нього правди? Те що він каже є правда і тільки правда. Прошу, можете брати на муки він нічого більше не скаже. Ані одного слова. Смерть? Він смерті не боїться, власне він її хоче, дуже хоче! Хай живе Запоріжський! *Vivat sequent!* Так, другий з черги по ньому! О, це ще далеко до кінця! Йшли діди на муки — підуть і правнуки!..

Але що це? Чоло йому обвіяв теплий, весняний легіт. Його вже не несуть, він стоїть сам о власних силах, в руках у нього якийсь глечик з водою. Якась пані тисне йому щось в руку. Що? Гроші?

— Може ти, синку, з голоду зімлів, ти такий блідий і вичерпаний... і погладила його по голові..

Корпан протер очі. Його ніхто не тримав. Він був сам і вільний. Він просто обімлів у костелі, його винесли, а тепер милувалися над ним. Він почув на собі кілька сот спочутливих очей.

— Бідний хлопець, з голоду зімлів..

Ах, вирватись з цього спочутливого кола! Вирватись, поки вони не пізнають хто він і чого тут прийшов! З голоду! Так з голоду, але не того голоду, не того!

— — — — —
Корпан прокинувся в ліжку у пані Янової. Хотів повернути голову, але не міг. Уся вона була окутана бандажами. Лице і руки набреніли, попухли. Глянув на

свою руку — уся чорна. Цятка при цяточці, більші й менші; одні чорні, другі червоні й напухлі. Порох грубого калібру засів у руках під шкірою, яка пекла й пашіла.

На силу повернув голову на бік. Десь над ухом прорвалася перевязка і тут же запекло його, мов огнем. Закусив зуби з болю й глянув на хату.

Проти нього висів на стіні старозавітній годинник з розмахом і тягарцями на довгих-предовгих ланцюжках. На цифровому щиті були розмальовані рожі по бокам; в середині стрілець цілвся до серни. Годинник тикав спровола, повагом, а скільки разів мав продзвонити годину, щось у його нутрі починало шипіти, крехкати. Години видзвонював глухо й нерішуче, наче вагався перед кожним ударом. Старий, старосвітський антик, якого спинювано завсігди, коли в хаті був мерлець. Корпан тямив, з якою повагою застановила його бабуня, коли померла її сестра Ганя, тямив, як пускала його в рух з моментом, коли винесли Ганю з хати. То мало якийсь глибоко-утаений, символічний зміст і мало свій чар. Усе життя тихе й скромне, але окутане цілим серпанком церемоній, підняте до вершин нерозгаданої містерії...

Чого доброго, а тільки випадок не призвів до того, щоб саме той старий годинник стояв тепер мовчки, щоб по хаті нісся задушливий запах свічок й дешевого кадила. Тільки припадок, той сам, що з такою упрямістю путав шляхи його нервого життя.

Корпан силувався думати. В хаті не було нікого. Годинник чикав повагом, з провола, на печі простягалася ліниво кітка.

Це дочка тої „босої“, що їй Дада обіцював купити черевички, як виросте. Але вона не брала, мабуть, його обіцянок поважно. Драпала його заєдно й грізно пчихала, скільки разів підсувався до неї Дада. Головно, коли в неї були котята.

„Боса“ врешті рещт здохла, полишаючи пані Яновій свою дочку, теж „босу“, що теж постарілася, а хоч Дада виріс, то вже про черевички не було мови. Впрочім, вона мала свій погляд на людей і навіть супроти пані Янової не була нядто ласкавою. Ця пані Янова, яку

люди вважали святою, ніколи не дозволяла їй доховатися потомства — топила одну партію котят за другою. Має то поневірятися, мають де жиди на шнурку мучити, хай краще гине, занім на світ гляне. Це було становище пані Янової, якого „боса“ ніяк не могла зрозуміти. І тому вона не погоджувалася з людьми, які вважали паню Янову святою... Добро і зло — це поняття чисто людські, до тогож зведені інтересами людської користолюбивости до меж життєвої вигоди, наживи й ужиття. Таж навіть у взаєминах з Паном Богом люди не перестають бути собою — коли вони з боєм серця всеж таки час до часу зроблять щось доброго, то з чистого вирахування... На рівні з страхом перед криміналом і прокуратором вселився в їхню кров і нерви страх над Страшним Судом і чортом. Як инакше виглядав би світ, як би не було ні прокуратора ні чорта!

В годиннику почало шипіти й крехкати. Здавалося пройшла вічність, занім старий антик простукотів п'яту.

Стара машина. Була б тепер відпочивала й не крехкала, як би не припадок.

Так, це було вчора. Корпан пішов у свій чагарник на Гицлівській Горі, з наміром — не вернути уже назад. Наповнив свій порожній кільограм, забив отвір бучковою тріскою, запалив льонт, припорпав землею й поклався на все те грудьми. Минула вічність — вибуху не було. Певно загас льонт. Хотів перевірити і піднявся з землі. Дійсно, шматок льонту вже згорів, з решти тільки дим смужкою розснувався. Розпорпав землю, нахилився над своєю „бомбою“. В томуж моменті підскочив кільограм, мов живий, вдарив його в ліве рамя, а весь його набій, наче ракета шугнув Корпанови в обличча. Дивним дивом Корпан не відчув болю. Глянув на руки — чорні, денедє виступила кров. Полапався за лице — мов кора дубова — шорстке й страшно болюче. Смертельний переляк зірвав його з місця. Побіг просто себе.

По дорозі спиняли його люди. Усі запитували—що сталося. Але Корпан біг, не спинюючись. Обличча, руки пашіли, Корпан чув, що не добіжить до хати. Добував останки сил. Нарешті добіг, вхопив за клямку і в парі

з тим, як над ним злопотів чийсь божевільний крик, втратив притомність...

І тепер він лежить весь в перев'язках, лежить живий і думає. Припадок. Один з випадків, які наче стали панамі його життя...

Двері тихо скрипнули, в хату увійшла пані Янова.

Вечоріло. Годинник тикав повагом, перед іконою чимраз душе розпаловалася багрова лямпадка. Вона заедно яснішала, коли на дворі вечоріло. У день її не помічано. Час до часу її полум'я захиталося і поперек стіни пробігали видовжені тіні квітів, що ними уся була замаєна ікона. Дешевих, паперових троянд і лілей, що року, на Матки Божої, змінюваних.

Корпан лежав без руху, в головах у нього сіла пані Янова й говорила тихо, спокійно:

— Слухай, Дада! Колиб мені так Бог допоміг, перелити мій старий розум в твою мол дуголову! Правда, ти маєш свій книжковий розум, але я все таки думаю, що мойому ближче до правди. Може я тим грішу перед Богом, але так собі думаю, що коли хтось стільки прожив, що я і стільки бачив, то в нього є свій розум, свій досвід, з яким трудно рівнятися хочби якій розумній книжці. Давніше було менше книжок і було краще; а може це мені тільки так здається. Ми люди „старої дати“ не знали книжки поза молитвословом; наші батьки і діди кінчали свою науку на Псалтирі, мало хто доходив до Апостола. Може тому ми краще один одного розуміли, діла свого пильнували й менше Бога гнівили. Старі часи, добрі часи, коли не було ще ні колії, ні трамваїв, люде більше всього ходили пішки і не спішилися, волами їдучи... Людей тоді було менше, але вони були ліпші. Не так дуже один другому на п'яти наступали. Бувало чоловік сотню літ проживе внуків і правнуків підховає, а поза рідне село ногою не стане, думкою не сягне. Де тоді кому була в голові якась Америка, Канада чи Бразилія? Крутився чоловік цілий божий тиждень по своєму обістю, по своїй нивці та сіножаті, а в неділю тільки й було дороги, що з дому до церкви. Правда, й тоді люди коршми не минали, вечор-

ниць не опускали, але того, що тепер діється не було; ні, таки того не було!

Може мені це лише так здається — не знаю. Може я ті давні часи тому з таким теплом згадую, що разом з ними моя молодість минула, разом з тим, як молоді літа від мене віддалювалися, рідло моє волосся й множилися зморщки на чолі, що нині, мов та доспіла помаранча, усе в бороздах та розколинах. Може...

Дай тобі Боже, мого віку дожити й нинішній день так любо згадувати, як я свою молодість згадую. Але мені здається, що цього не буде. Ти згадуватимеш свою молодість гірко-прегірко, ти все від неї будеш відвертатися. Дай Боже, щоб я помилялася, але мені чогось здається, що так буде...

Ти вже в такий нещасний день і під такою звіздою народився! Слухай, Дада!

— Що, бабуню?

— Ти вже нині маєш той розум, що я з тобою можу говорити про річі, про які до тепер мовчала...

Корпан насторожився. Пані Янова набирала віддиху.

— От ти лежиш на ліжку хорий та покалічений. За день, за два ти встанеш здоров, як був і може забудеш все, а я б хотіла, щоб ти цього не забув.

— Ой не забуду, бабуню, не забуду!

— Забудеш, молодість тому молода, що все забуває.

— Не забуду.

— Отже я хочу, щоб ти не забув...

— Я вас не розумію, бабуню.

— Зрозумієш, тільки послухай.

Пані Янова знову набрала віддиху. Корпан завважив, як вона нишком перехрестилася.

— Ти слухай, а я говоритиму з кінця; не з початку, а з кінця. Коли Бог кого хоче покарати, то йому розум відбере. В хвилину, коли ти на своє життя наважив, тоді тебе Бог відступив, але на часок тільки. Він хотів тебе досвідчити й навчити. Раз на все навчити, що життя Божий дар й ніхто, крім Бога, не має до нього права. Він дозволив, щоб ти глянув смерті в вічі, щоб ти зля-

кався смерті й зрозумів, що життя це не іграшка, не забава і не... книжка.

Ти станув на межі життя і смерті. А тепер, коли Бог тебе вирвав з обіймів смерті, тебе проймає й усе пройматиме морозом на одну тільки думку, що тиб міг втратити це, що для нас найдорожче — життя. Ніколи не будемо за досить дякувати ласці Божій, ніколи в міру не зможемо нахвалитися Божої премудрости.

Пані Янова зняла очі в гору й небожно перехрестилася.

— Тому нема на світі зла, якогоб ласка Господня на добро не перемінила. Ти може своїм книжковим розумом думаєш, що я стара, неосвічена жінка не розумію, що тебе на цю Гицлівську гору перло? Ти думаєш може, що я не стежила за тобою думками, не підглядала тебе трівогою в тому твою чагарнику? Лихий тебе туди тягнув, той сам, що лихе тобі на ухо нашіптував. Скільки я не напросилася — Дада висповідайся, Дада зітхни щиро до Бога, а Він все тобі, мов рукою відійме...

Ти не слухав. Ти мізкував далі своїм розумом і, загрузши одною ногою, пхав туди другу.

Стара приказка каже, що не за те батько сина бив, що грав у карти, але за те, що відбивався.

Ти грав у карти й програв. Треба було махнути в той бік рукою — ні, ти хотів ідби тися хотів направити те, чого направити не можна. І тому тебе поперло в той триклятий чагарник на Гицлівській Горі. Тепер може й ти зрозумів, що не треба відбиватися, але краще дороблятися з нового.

Корпан простяг з під покривала руку й, вхопивши руку пані Янової, притиснув її до свого чорного й наболілого обличчя.

— Бабуно, бабуню, який я вам сердечно вдячний!

— Ні, ти слухай, що я тобі далі скажу.

— Слухаю, бабуню.

— Богом а правдою, то я не знаю, як це тобі сказати, знаю тільки, що скорше чи пізніше сказати мушу.

— А мені здається, бабуню, що ви з тим трохи спізналися...

— Спізналася ?

— Так, мені здається... я прочуваю.

— Що саме ?

— Ви хочете мені сказати, що та нещаслива зоря, під якою я народився, це той фатальний випадок, що наблизивши мого батька з моєю матір'ю, витиснув на мойому чолі й на мойй метриці п'ятно людини, з поза... закону. Правда, ви мені хотіли це сказати.

— Так.

— Так, бо ви забули, що я вже всім років ходжу до школи і вісім років несучи на собі призиство людей, які мали щастя вродитися в межах закону, щасливців, які не потребують соромитись своїх метрик!

— Дійсно, Дада, я про це чомусь не подумала... І ти знаєш хто є твій батько ?

— Знаю, ні, я прочуваю — „вуйко“...

— Так... вуйко. Але ти кривдиш його, коли зле про нього думаєш.

— Я про нього зле не думаю, але, правду кажучи, ми собі оба не вдалися... Ні я йому, ні він мені...

— Я тебе не розумію, Дада.

— Проста річ, я не мав змоги вибрати собі батька. Можеб вибрав був онучаря, але в межах закону. Яб не соромився його, а він мене — позатим ми могли себе й ненавидіти. Чи ви про те думали, коли говорили про речі, які не дадуться направити ?

— Ні, я про це не думала...

— Але ви казали мені не відбиватися, але дороблятися на ново...

XV.

Був май. Високий замок потапав у зелені, що хвилястими ріками-струями розливалася по схилах гори, заповнюючи собою усі прогалини поміж мійськими мурами.

Корпан сидів на лавочці замкової алеї й ширяв зором по золочених сонцем кришах домів та вежах церков. В місті гуло мов в улю, дзвонили трамваї, торохтіли фіри, час до часу обізвався котрийсь з вежевих

годинників або заскигліла фабрична сирена. Корпан знав їх всіх; знав як повагом й вагаючись дзвонив Бернадин, як металічно-сухо оповіщав час ратуш, як дівочим альтом обзивався семинар. Кожен з них мав свою історію і свою душу. Частку душі старого, вчорашнього Львова.

Старий Львів, учорашній Львів, такий інший, такий відмінний від нинішнього.

Думки Корпана зірвалися, щоб відлетіти в чарівне, напів мітичне, напів історичне минуле.

Ось тут, де він сидить, вилася колись палісада княжого двора, на онтій площі внизу стояв колись княжий терем, з якого вели криті ганки на комари надвірної св. миколаївської церкви. Над ним у горі здіймалася будильниця, з якої раз у раз збігала в низ тривога про наступ ворога, що мов степовий хижак усе чаївся, усе сон проганяв з очий молодой княжої столиці.

Вінком у стіп гори розсипалися копулісті церкви й золотOVERХІ монастирі, що були прибіжищами предківської богомільности, але, як було треба, насторожувалися гостроверхими шеломами, червоніми щитами, наїжувалися списами й свистіли стрілами каленими...

Корпан піднявся з лавочки, наче спомини минулого повіяли на нього пусткою нечаяно розкритої гробниці.

Опускався вниз, в жидівське гето старого Львова, на якому тут і там, наче заскочені буревієм мандрівкики принишкли останні спомини світлого минулого — св. миколаївська церква, св. онуфривський монастир... А все те серед ярмарочного гамору розхрістаних жидків, які не мали вчорашнього й не журилися майбутнім, тисячголової язви, що перевалювалася з криком улицями, якими колись дзвонили срібні підкови княжої дружини.

Горі сходами вийшов на рундук монастирської вежі, з якої ніш виглядали закаптурені постаті основоположників чина св. Василя Великого. На монастирському подвір'ю було мов на кладовищі — тихо й пусто. Час до часу перейшов подвір'ям похилений чернець, перед яким тікали воробці, що все одно цвірінькали весело й безтурботно як перед століттям.

Корпан потягнув за дзвінок, що наче переляканий наповнив тривогою глухий монастирський коридор.

За хвилю почулися приспішені кроки, відхилилося маленьке віконце. Біля дверей, мов з під землі вірвався глухий голос:

— До кого?

— До монастиря.

— Але до кого?

— Я хочу вступити в монастир.

За дверми щось мов засміялося.

— Прошу заждати в розмовниці,

Корпан перейшов у розмовницю, на якій стінах, поруч портрету Венямина Рутського, висів портрет князя Льва Даниловича.

Через хвилину задудніли в довгому, монастирському коридорі тяжкі, старечі кроки, отворилися двері й в розмовницю увійшов о. ігумен.

— Що скажеш, синку?

Корпан піднявся з крісла й поклонився:

— Слава Ісусу Христу!

— Слава на віки.

— Я прийшов постригтися в черці...

— Постригтися в черці, — повторив ігумен, й глянув посмішкувато на Корпана.

— А можна знати, синку, що тебе до цього привело?

— Я не в силі знайти собі мети, для якої варто було жити на світі.

— А ти ти її найдеш? Сумніваюся.

— Я певен того, що найду, зрештою попробую.

— Маєш пробувати, краще покинь. Бачили ми вже таких, що пробували. Нічого з цього не вийшло. Дістав кавалер двійку в школі, випарив батько, чи що там, він бух до монастиря. Монастир, синку, це не прибіжище для невдачників. Хто для цього не родився, кому життя здавалося за твердим на світі, тому тут нема чого шукати.

— Я з малку мріяв про монастир.

— Брешеш, синку, вибач, але брешеш. Ті, що з малку мріють про монастир інакше виглядають.

Інакше! Я так собі думаю, що ти просто легкодух, чого доброго й безбожник, і напевне сім правд віри не знаєш на ізуст.

Корпан спаленів. Жорстокість цього старця, була для нього за великою несподіванкою. Правда, сім правд віри, то він дійсно на ізуст не тямив, бож і минуло стільки літ з часу, коли в школі „брали“ катехізм, можливо й те, що о. ігумен мав рацію, коли звав його легкодухом, але назвати його безбожником... Ні, це була очевидна образа, на яку він собі не заслужив.

Корпан не був безбожником. За великий вплив на формування його світогляду мала пані Янова, щоб він міг здатися напорови безбожницької лектури, що тишилася такою популярністю серед його товаришів. „Не вірити“, сміятися з догматичних виводів катехета, заскакувати його зідливо-наївними запитаними, на які він з трудом находив сяку-таку відповідь, це було в моді серед молоді. Але це гімназійне „безбожництво“ було, як і кожна мода, дуже поверховне й неглибоке. Доволі було того, щоб котромусь з найбільш загорілих „безбожників“ загрозила двійка, не та страшна, на свідоцтві, але ця в записнику учителя, яку можна було кожної хвили „поправити“, щоб він, замість повторити лекцію, сотню разів шопотів „Богородице Діво“, від якої надіявся рятунку з загроженої ситуації...

І коли що, то не безбожницька лектура, але незручність катехета піддержувала й усилювала цю безбожницьку моду серед молоді. Бо катехет, який числився з пануючою серед своїх учнів модою на безвірство, сам не надто бодрий в вірі, здавав свою позицію, ще нім приступив до наступу, замість переконувати, викликав сумніви, замість скуплення й боговійного настрою викликав регіт і суматоху в клясі, яка якраз на годині релігії найкраще бавилася...

Бо що иншого, крім дів'яцького, безсабашного реготу, могли викликати такі „догматичні“ зіставлення й порівняння о. Мужичького, який, пояснюючи тезу єдності й нероздільності св. Трійці, вважав за вказане притягти до викладу „стару кобилу, що віз перевернула й регочеться“, а оповідаючи про Господню всемогучість, впевняв, що „каламар не є всемогучим“, бо не може „змі-

нитися в лошака й копнути?" Це була мало дотепна й несмачна „хлопістика“, але з догматикою вона не мала нічого спільного...

А коли навіть така „догматика“ в парі з Дрепером, не в силі була викоринити з душі Корпана віри й набожності, то знак, що посіяне в ній теплою рукою пані Янкової зерно, запало глибоко й запустило трівке коріння. І тому тепер, коли о. ігумен закинув Корпанови безбожництво, і то в момент, коли він був рішений схвати свою горячу голову в холодні мури монастиря, то для нього це був болючий, незаслужений удар.

О. ігумен завважив змішання Корпана, але, не відгадавши його причини, продовжав далі:

— А видиш, синку, що я маю рацію! Як би ти на черця змахував, то я б тебе знав, я б тебе хоч раз на рік в нашій церкві побачив, а ти напевне тільки й про те в школі думав, щоб з екзорти висмикнутися!

— Отче ігумене! Я не був приготований на таку розмову...

— Хе, хе, засміявся ігумен, від чого Корпана пройняло морозом.

— Я тебе, синку, заскочив, я знаю; ти думав, що за монастирськими мурами люде нічого не тямлять, що їх от такий, перший ліпший смик, як ти, може за ніс потягти. „Не приготований“, в тім і цілий віц! І о. ігумен засміявся, наче відкрив одну з таємниць всесвіта...

— Отче ігумене!

— Слухаю.

— Вибачте за сміливість, але я мушу вам сказати, що ви помиляєтеся, коли звете мене безбожником. Те, що я не знаю сім правд віри на ізуст, що не занадто часто ходжу до церкви, що тікав з екзорт, що я врешті рещт легкодух, це може й правда. Але я не безбожник. Колиб я був безбожником, я б сюди не прийшов.

— Ні, синку, ти не тільки безбожник, ти навіть цинік. І тому я думаю, що наша розмова покінчена, а з нею разом й твій намір постригтися в черці. Ти навіть нікому не кажи про те, що був тут й говорив зі мною. Вечером, то ти сам зарегочешся на згадку своєї візити в монастирі. Бувай здоров!

— Слава Ісусу Христу!

— Слава на віки.

О. ігумен відвернувся й постукотів собі до своєї келії пустим, монастирським коридором.

Корпан стояв сам серед розмовниці, звисивши голову, ні в сих ні в тих. Глянув на портрет Венямина Рутського, кинув оком на грізне обличчя Льва Даниловича й зніяковів. Один і другий наче насміхалися з нього. Кожний по своєму, але оба наче заразилися добрим гумором о. ігумена. Всі вони тут були на своєму місці. Отець ігумен в своїй келії, Рутський і Лев на стінах і тільки він, мов дурень стояв серед розмовниці.

Перша із спроб почати нове життя покінчилася соромною невдачею. Цікаво, яка доля судилася черговим спробам?

Виходячи з розмовниці, Корпан завважив, чи може йому так здалося, що в провірне віконце біля дверей встромив хтось закаптурену голову й голосно засміявся.

Корпан не видержав; тріснув дверми, й плюнувши, вийшов на подвіря.

— Дикі люде! „Тут не місце для невдачників!“

А хтож вони, оці всі закаптурені, безіменні постаті, що мов тіни просовуються монастирським подвір'ям? Хиба, усім їм життя рожами встелялося, хиба усі вони не тікали сюди від життєвої, суєтної радості?

Проходючи крізь монастирське подвіря, Корпан глянув на церкву, на старі нагробники, вмуровані в її фронтон і йому стало жалко за тим світом тихим, до якого не хотіли йому навіть воріт відчинити. Так, наче вони одні мали монополію на зближення з Богом, тим, що мешкає в нашому найтайнішому нутрі, але приходять до слова тільки в осяйні моменти душевного підйому і скуплення.

А він уявляв себе вже в чернечій рясі, з гостроверхим каптуром на голові, що заєдно похилена, горіла від думок про суєту цього світа. Він бачив себе похиленим у сповідальниці, до якої підходилиб старі й молоді, може колись забривби до неї хтось із його знайомих, а він мавби для всіх їх одно велике слово любови й опрощення...

Корпан бачив себе в низькій, чернечій келії, на якій лукових склепіннях виписали свою традицію століття, похиленого над грубесними, пергамяними фоліантами, розмальованими затійливими ініціалами й мініятурами... Він бачив себе на проповідниці, блідого, вітхненого й чув власні слова, що не падалиб на голови вірних, мов розпалене каміння, але, мов цілюща роса канулиб у їхні серця й душі, тихі й пройняті великою любовю й розумінням. Він не був би суддею для злочинців, але братом й другом-приятелем нещасних, життям покривджених, долею скалічених...

Але усі ті мрії розвіяло одно, до жорстокости холодне, слово ігумена, що може колись, перед літами, так само, як він шукав захисту перед життєвими бурями й негодами, як він, може, не знав сімох правд віри на ізуст, але, застукавши в монастирські ворота, мав щастя опинитися в нутрі тихого монастирського світа.

XVI.

— Слихом-слихати, видом-видати! Копу літ, дві копі зим! Деж ви пропадали, що Любінці оминали? — витав о. Ляницький свого друга-приятеля Кулицького, що злавив з запрошеного фаєтону.

— Рідший гість, ліпший гість! Дай Боже сотку! — витався Кулицький, що був сивий, мов голуб, червоний, мов буряк, мав молоду жінку й молодий гумор.

— Прошу блище, прошу блище! Я маю щастя до вас. Не могли найти кращої пори! Але — гальт! Ви певне перетряслися й зголодніли! Я зараз, зараз! І о. Аркадій кинув гостя й подався до кухні, по якій крутилася стара Патіїха, що кліпала очима, обтирала руки до замашеного черева, і як могла, заступала Мариню.

Кулицький глянув на Патіїху, а відтак на о. Аркадія й зареготався.

— Що це в вас, єгомось, без диспензи?

— Так, так, з постом приятелю, з постом...

О. Ляницький зрозумів Кулицького й пробував сміятися разом з ним тоді, як Патіїха, зміривши веселого гостя від стіп до голови, почалапала обурена до печі.

— Пропала кава, отче господар, пропала. Ваша газдиня мене не любить, все кліпає на мене очима з під лоба. З Маринею ми краще розумілися.

— Нема Марині, добре, що Патіїхи мені з хати не женуть.

— То зле! Основою нашого здоровля — є добрий апетит. При Патіїсі й їсти відхочується.

— Трудно! Раз заліз у веретено, то крутися.

— Що там новенького в деканаті?

— Нічого надзвичайного! Мальчицький вмер, з великою парадною ховали.

— Не буде вже тих іменин у Мальчицького.

— Не буде! Мальчицька мале не з порожніми торбами з села пішла. От попівська доля!

— Не завидую її ні живим, ні вмерлим. Що там ваш Дада?

Отець Аркадій спаленів. Він забув про те, що Кулицький був самотнім його повірником, перед яким не мав тайн.

Щойно по хвилі відповів:

— Зле! На цілій лінії невдача.

— Як же так?

— От не давніше, як вчора був тут. Прийшов пішки, бо не мав грошей на колію. Дощ лив, мов з цебра, хлопчисько перемок і перемерз, але переночувати не хотів — на що, каже, я вас буду компромітувати. Я, каже, прийшов вам подякувати за хліб-сіль, починаю нове життя, своїм Богом, без вас.

— Дивна штука!

— Бог його знає, в кого він вдався з своєю натурою!

— Ну й щож ви йому сказали?

— Нічого. Як собі постелить, так виспитьсся. Кожний з нас є ковалем своєї долі.

— Це ви йому сказали?

— Так, менше, більше.

— І вам не жаль?

— Жаль, але я думаю, що він так довго не витримає. Може перешумить й роздумається. Тільки в голіві в нього не шумить, там просто якийсь вулкан помислів і фантазій. Зразу вчився, припадав до книжки, був першим в класі. Потім кинув шкільні книжки, взявся до „літератури“. Пересяк тою літературою, мов губка, й почав професорів трактувати „пер дурень“. Кинув одну гімназію, до другої не прийняли. Вернув назад, тутже вистроїв щось таке, чого я сам не розумію, знову опинився поза школою, почав якусь „чорну мафію“ організувати, щоби врешті решт на власне життя наважити, потім хотів піти в монастир, а тепер рішив, що буде малярем, великим малярем, тай годі.

— На мою думку, все оно має своє оправдання, навіть ця, до кипячки, підвишена температура його крови.

— Ви хочете сказати, що я цьому винен?

— Ви не ви, але так уже наше життя дивно склалося... Тому я так собі, приватно, посміхнувся, коли ви говорили про те, що кожен є ковалем свого щастя. Наше щастя кує хто інший, не ми, навіть тоді, коли нам так здається. Але так чи інакше, ви не смієте дати пропасти вашому Даді.

— То значить?

— Ви можете стати трохи з боку, ніби обсерватор, але в моменті, коли побачите його над пропастю, мусите простягти руку й понатужитись спинити його від остаточного кроку.

— Він мене вирікся.

— А ви його ні?

— Ні?

— Значить все в порядку. Пустіть його, хай сам поплаває. Це йому не зашкодить, тільки треба дивитися, щоб не втопився. Поза тим ви зле зробили, що відпустили Мариню від себе. Воно так виглядає, як би ви визбувалися усього того, що зветься послідовністю.

О. Аркадій понурился й не відповів ні слова.

Різьбар Михайлик був несподіваним оголошенням для Корпана. Вже те саме, що прилетів під сірий галицький небосклин з широких степів України, було його привабливою екзотикою. Очевидно, він мусів відтіля титкати перед царською тюрмою, може навіть Сибіром і це обдавало його розпатлану голову чарівним німбом мучеництва; позатим, Михайлик, ще в більшій степені аніж Галавин був антитезою Корпана. Крім волосся, яке в обох було непотрібно довге й розбурхане, все інше було в них до тої міри ріжне, що Корпан нерідко, сам ломив собі голову питанням, що саме звело їх разом.

Самозрозуміло, що Корпан з місця скорився супрематії Михайлика і до лінії небувалого в нього самовідречення пішла приязнь обох.

Познайомилися в „коршмі“, де Корпан, як здетермінований письменник і маляр в одній особі, просиджував цілими вечорами й випивав безбережне море чорної кави. Не зражувало Корпана ні легковажне відношення Михайлика до нього, як до безбарвного „греко католика“, ні навіть те, що Михайлик усі вияви симпатій й прихильности Корпана приймав як самозрозумілу належну собі данину.

В атлетично-збудованому Михайлику, що ніколи не ліз за безсабашним словом у кишеню, бачив Корпан прообраз расового Українця і творця, тип, про який мріяв, що снівся йому в безсонних ночах його змагань з самим собою.

І хоч Михайлик, час до часу, моделював у глині або колунав шпахтлею в плястеліні, то Дада був певний, що його елементом є тільки сніжно-білий мрамор і граніт, та що його химерні етюди в глині відискують життя і вираз щойно в патинованій бронзі Поліклета. І тому Корпан корився Михайликови й всіх примушував зайняти супроти нього подібне становище.

Корпан, що до тепер писав тільки вірші, малював, а для „святого спокою“ пані Янкової здавав що року одну гімназійну клясу за другою під впливом Михайлика поширив межі свого зацікавлення ще й на історію мистецтва та мистецьку критику

Після дебюту в ділянці, яка ще довго потому оставала заглухлою пустинею, написав Корпан велику, й його симпатія до Михайлика, запальну статтю про нього. З того часу Михайлик перестав уже бути несимпатичним нахабою, „неокресаним Придніпрянцем“, але став найбільшим скульптором української сучасности, а Корпан його пророком.

Правду кажучи, Галичане, це найдивніше племя під сонцем, старалися яко мога приподобатися Михайликови, ще нім він подружив з Корпаном. Першою з хат, яка станула отвором для емігранта, була глуха провінціонональна плебанія, якої вітальню замінив Михайлик на свою робітню. Не надумуючись довго, викинув відтіля роаяль, на якого місці звалив дві фіри глини, що розкисала до часу, поки Михайликови не набридла суто - галицька попівська гостинність.

Михайлик опинився у Львові, де найшлися люде, що не тільки найшли гроші на його виїзд до Кракова й Парижа, але навіть видрукували йому збірку поезій, бо й тим грішив Михайлик проти здорового розуму й граматики. Алеж Михайлик, надягнувши страхітливий кобеняк, поавантурився по Кракові та Парижі, вернув назад до Львова, щоб тут разом з своїм новоспеченим другом - приятелем фантазувати про мистецтво й лаяти Галичан.

Мистецтво! Велике слово, навіть тоді, коли не переходить поза межі слова й легкокрилої фантазії.

Мистецтво... „кого ти не манило, кому мягких не слало ти перин..“

Мистецтво... кому ти ікарових крил не припинало, хто тобою не здіймався під сонце, хто тобою не падав? Чим був би світ без Бога, без кохання й без мистецтва?

Мистецтво... щойно ти уподібнюеш людей до Бога, через тебе тільки й через велике, соняшне кохання веде шлях у вічність.

Мистецтво... у твоєму горнілі ломляться гіганти, біля твого огню осмалюють собі крила нещасні нетліодноднівки. Ти підіймаєш голову малим й кидаєш на коліна перед собою великих. Ніхто з них не знає де починається й де кінчиться твоє царство.

Бо ти молоде, бо ти вічне, бо ти безсмертне —
Мистецтво!

Корпан сидів перед шталюгою й ломав собі голову над етюдом кардинала з „Жидівки“. Раз брав за кистку й мастив нею від уха, то знов хапався шпахтлі, щоби стерти нею закладені красками площі й дивом дивувався, для чого киновар з його палітри не горить й не палахкотить, як той електричний огонь на оперному кострі, що кривавою загравою обдавав старече обличчя й пурпуру кардинала. Здавалосяб — готова краска в тубі, а тимчасом, яка вона нікчемна, яка безпомічна в зустрічі з таким, ніби то простим завданням! Правда, панни й аматори заєдно починають свою малярську кар'єру від трафаретних „сходів“ й „заходів“ сонця. Ефектовність цієї повені красок в природі осмілює їх числити на певний відсоток такоїж ефектовності на полотні, але виходить щось зовсім не те — матеріальність краски перемагає й остається одно велике розчарування. Корпан теж починав від „сходів“ і „заходів“; для чого він мав бути інший, як другі? В крузі своїх знайомих він навіть здобув успіх; вони впевняли, що лебеді на його залитому сонцем озері, „мов живі“ плывуть, нагнувши свої довгі, декоративно подумані шиї, й піднявши крила, мов білі паруси корабля. Але Корпана це не вдовольало. Він навіть не показав свого „паркового пейзажу“ професорови Бонковському, який втаємничував його в аркани рисунку, строго забороняючи хапати за палітру.

Бо й дивак був той професор Бонковський! Колись гордість й надія краківської академії, кинутий долею на глухий львівський загумінок, малював тут жінок, коні й сто двайцять варіантів свого „Лісу зимою“, вічно лаявся, нарікав на „милярів“ так, начеб уся немялярська публіка займалася виключно фабрикацією мила...

Про мистецтво говорив мало; зрештою його дефініція не виходила ніколи поза ствердження факту, що „мистецтво то страшна річ!..“ Впрочім, що він мав балакати про мистецтво? Хиба мало є на світі літератів, що не мають кращої роботи? Хай вони собі балакають, спорять, хай навіть книжки про мистецтво пишуть — це їх справа, але до неї не має ніякого відношення ні ми-

стецтво, ні він — Бонковський. Мистецтво це страшна річ, тай годі. Хто не вірить, хай попробує!

Бонковському не вистарчали його жінки, коні й „Ліси зимою“ на життя. Він приймав учнів, з яких половина платила йому за науку; друга половина не платила, що гірше, казала собі платити Бонковському. Правда, не просто, але так собі „позичками“, в яких платність ніхто не вірив; ця подвійна бухгалтерія була доволі скомплікована. Тяжко було сказати, чи на ній визнавався сам Бонковський; по обчисленням Корпана виходило так, що весь прихід з першої групи учнів розходився на другу групу. Коли й оставала яка решта, то пожирали її спільні „четверги“, які були вільні від праці в робітні, але нікого з учнів не звільнювано від товариського „симпозіону“ в підрядній, але, як казав Бонковський, „мальовничій“ винарні на краківській вулиці.

— Хто хоче бути артистом, мусить розумітися на вині! Мистецтво й вино це єдиний дар богів, якого не вільно безкарно не доцінювати. Хто не розуміє одного з них, ніколи не перестане бути півчоловіком чи півсвиною, що живе тільки на те, щоб компромітувати божу премудрість. Тому пиймо вино, бо все на світі переводиться; чого доброго переведеться виноград і тоді „щлюс“ з мистецтвом!

Бонковський ніколи не приймав учнів з першого погляду. Хто не походив до нього бодай місяць, не ви-топтував його сходів, що вривалися на „пятому“ поверсі, хто годинами цілими не молився перед ним, не клявся на всі святощі неба й землі, тому не судилося попасти поміж його „термінаторів“.

— Скаже такому дурневи тітка чи инша гуска, що він має талант і вже йому ніякий розумний чоловік цього з голови не вибе. А то, прошу панства, добре є мати талант, але цього мало. Талант не така рідка річ! Хіба Матейко був без таланту? А що з того? Тут треба чогось більше, тільки я не літерат і не знаю, як це назвати...

— Тільки, ради Бога, не думайте собі, що мистецтво мірється на кільометри полотна й на кільограми фарби! Так думав Матейко і тому я зле роблю, коли його ім'я в порядному товаристві згадую.

— Тільки, ради Бога, не думайте собі, що мистецтво то такий лихварський гешефт, що на ньому неминуче муситься заробити гроші чи славу, все одно. Так думають усі театральники, усі оперові співаки і я не бачив більших блазнів чим вони. Правдиве мистецтво, прошу панства, ходить пішки, часами голодне, але заодно п'яне, коли не вином, то само собою п'яне, прошу панства; на тверезо робиться мило й пришивається гужики до штанів. Мистецтво мусить бути п'яне!

— Не журіться тим, що світ вас має за ніщо! Хіба світ журиться тим, що ми його маємо в п'яті? Хто оглядається на світ, з того ніщо на вийде! Скорше чи пізніше прийде на такого „маляря“ момент, коли він, як той передвижницький герой „в надії на талан оженився без приданого“.. Ожениться й скапцаніє, бо він був, прошу панства, дурень в своєму заложенню, бо він був блазень, не маляр...

— Корпан, або я знаю, що з тебе буде? — говорив раз Бонковський.

— Ти з якоїсь комбінованої маси виліплений. Талан, трудно, маєш. Ти навіть не дурак, а все таки ти пів-чоловік. З твого малярства нічого не вийде! Я чув, що ти пишеш вірші! Ну, ну, то ще можна, але що ти можеш писати про мистецтво? Ні, ти кинь малярство, подайся на літерата — то легчий хліб.

І тепер, коли Корпан сидів над своїм „кардиналом“, йому пригадувалися розторощуючі сентенції Бонковського. Може справді він мав рацію? Може це справді за ризикована річ двом богам служити?

Колись, коли в заграві палкого сонця Італії на руїнах одуховленого середньовіччя, прозябали підсніжки відродженого життя клясичної Гелляди, коли дощогочасні визнавці страдального Христа, почали надягати на себе осліплююче проміння Аполлона, ті, що творили те нове життя, могли собі дозволити на універсальність. Вони навіть мусіли бути „майстрами на всі руки“, життяж було тоді ще таке молоде, виднокруги його щойно творилися, кожне слово було новим, кожна нахідка відкриттям, кожна ідея переворотом. Але нині? При цьому електричному темпі життя, при його фабричній різноманітності, в цьому морю проаналізованих кличів тра-

фаретів? Ні, бути в ХХ віці Ліонардом — трудно, навіть маючи його генія!

Хтось легко постукав до дверей.

— Прошу!

В робітню Корпана ввійшов товариш Янцьо.

— Сервус!

— Ов, ти малюєш?

— Ніби...

Янцьо підійшов до шталюги.

— Знаєш, ти не злий копіст.

— Що значить копіст?

— Бо я вже десь такого „кардинала“ бачив. Десь на якомусь олеодруці в ресторані. Ти знаєш сцени з „Отелля“, „Гамлета“, дуже поширені якраз чомусь по ресторанах. І цю сцену з „Жидівки“ я десь бачив. Ану, покажи карточку!

Корпан понервувався.

— Я не копію, я так собі з пам'яті, був учора на „Жидівці“ й хотів закріпити цю найбільш, ефектовну, з малярського боку, сцену.

— То вибач, може я помиляюся, але мені так видалося...

Корпан глянув на свого „кардинала“. Справді, Янцьо мав рацію. Його „оригінальна“ композиція не відбігала нічим від замислу заялзених шинкових „Оттелів“ й „Гамлетів“. А йому здавалося, що він коли не творить, то бодай з інтензивністю пережитого відтворює своє недавнє вражіння.

Корпанови опали руки безномічно. Що з того, що він не спав усю ніч, дожидаючи ранку, щоб кинути на полотно свою пурпурову візію? Не то що краска не подавалася, ні на йоту не тратила своєї грубої матеріяльності, але й само охоплення замислу нічим не відбігало від ярмаркового траферету. Ні, мистецтво це справді, страшна річ. Відсунув шталюгу в кут кімнати й сів проти Янця.

— Що коло тебе чувати? Малюєш?

— Малюю карнети, альбоми, дрібнички. Я завидую тобі відваги. Я ніколи ще не поважився на якусь більшу композицію.

— Може тому з тебе, щось буде.

— Або я знаю, мені вже надоїли мої коники й цвіти. Я б хотів чогось більше, але не відважуюся. А ти; хиба тобі мало твоїх поезій? Я думаю, що це твій елемент, не малярство. Деякі з твоїх поезій на правду поетичні, гарні й оригінальні. Я б не витрачував сил на шукання нових доріг; шкода енергії.

— Я теж думаю, що шкода, але я сам не знаю, що мною кидає на всі боки; якесь безупинне, нічим незаспокоєне невдоволення... Ти знаєш, мені страшно жалко, що я не маю елементарних, бодай, відомостей з музики. Мені часами химериться якась мелодія, якась гучна симфонія, але я, на жаль, анальфабет в тому напрямі.

— Чого ж, не така велика річ, перестати бути анальфабетом.

— От, як би мені хто сказав, що мого життя стільки а стільки, то я б собі його так розложив, щоб усього попробувати, усього покушати. А так...

— То держися одного, не перескакуй з квітки на квітку. Все одно всіх не облетиш.

— Янцю, а мені власне здається, що в цьому якраз вся суть творчости, не заклеплюватися, поширювати свої горизонти до безбережа, до безконечности! Пробувати усього і в кожному напрямі змагати до досконалости, без огляду на те чи її досягнеться. Коли б було інакше, на скільки ми були б бідніші, ближчі до травоїдної худоби, яка нічого не пробує до нічого не рветься.

— Звідки ти знаєш, що не рветься?

— Та й це правда, відки я знаю.

Хтось знову постукав у двері.

— Прошу! Корпан підійшов до дверей в яких появився один з найновіших його знайомих, Панчицький.

Станув у дверях, глянув на право й ліво й оглядаючи стіни кімнати від стелі до долівки рушив повільним, м'яким кроком в напрямі обох присутніх.

XVII.

Корпан сидів за столиком, на якому зацарив ідеальний мистецький нелад. Проти нього стояло гіпсове погруддя Шекспіра, на кріслі лежала недбало покинута палітра, в кутку, плечима до кімнати, стояла шталюга з червоним кардиналом, якому Корпан, з досади переїхав шпахтлею по фізіономії. Вчорашня розмова з Янцьом заважала на долі „кардинала“, якому не судженим уже було побачити денного світла, разом з цілим „пурпуровим циклем“. Так бо Корпан був до безтями відважний й коли кинув на полотно перші обриси своєї невдачної композиції, бачив поруч неї цілий цикл, грімку симфонію красок і ліній, зєдинених одною великою тугою до повноти життя і виразу. Він готовився до „виступу“, який мав йому завоювати публику й раз на все задержити її в його ногах, покірну й одушевлену. „Великого бажайте“ — не було для Корпана тільки фразою дарма, що... на бажанню кінчалося.

А може справді він зле зробив, що не послухав Бонковського, який „під карою смерти“ забороняв своїм учням хапатися за палітру?

Щось, мов гіркий посмак „забороненого овоча“ відчув Корпан, дивлючись на свого „кардинала“, відверненого плечима до кімнати. Він не повинен був братися за нього перше, аніж Бонковський — дав би йому на це своє благословенство. Так, але хіба він міг сподіватися цього від Бонковського? Він наче бачив його до карикатурности скривлену фізіономію й чув слова, повні великого життєвого досвіду й цинізму:

— Бо то, прошу панства, хто хоче бути лякерником, хай мені голови не морочить і часу не забирає. Навчися, братку, рисувати, навчись, братку, дивитися, потім собі купуй лякеру хоч пів пуда й масти. А ні, то відразу йди на лякерника!

Так, але Бонковський був старий і пережитий; він забув уже свою молодість й зліквідував її до решти. Як його міг слухати Корпан, якому голова горіла.

Ще той Панчицький! Прийшов у хату, мов на гупах, тихо, безголосно, обдивив усе своїми холодними рибячими очима, а відтак почав свою промову про життя

поезію. Він, що був найбільшим банковцем поміж поетами й найбільшим поетом поміж банковцями...

Банковський, Янцьо, Панчицький, всі вони наче змовилися на Корпана. Наче в них й не було кращого завдання, як тягатися з відром холодної води й лити її там, де на їх думку, грозила небезпека пожежі. Помпери якісь, не люде!

Але ні, вони перечеислилися, коли думають, що на Корпана робить вражіння холодна вода. Вони перечеислилися!

Корпан сидів за столиком й виправляв бруліон своєї найновішої драми-казки...

То було давно. Тоді були тільки королі, васалі й поети. Публики не були. Вона народилася з хвилию, як королям поврубувано голови, а васалям віддано міністеряльні теки. Ніхто тоді не питав поета про його походження. Королі знали, що так їхня влада, як і влада поетів походить від Бога. Тоді королі здіймали з своїх голов корони й клали їх до ніг поетам, разом з половиною царства, а коли той чи другий поет захотів, ніщо не стояло йому на перешкоді назвати короля своїм тестем. Королі були щасливі й горді тим посвояченням. То було давно, так давно, що навіть історики назвали той час легендарним...

Тоді не було ні криміналів, ні судів, але час до часу, з королівського наказу займалися кострі, на яких гинули чарівниці, недотепні блазні й бунтівники. Часами гинули на тих кострах поети, які не вдоволялися половиною царства, яку їм клали до ніг королі.

Бо й тоді, хоч як це давно було, траплялися замалі королі й за великі поети. Тоді, або придворники дусили короля в подушках, або поет горів на принципальній площі столиці. Так все буває з недібраним товариством.

На престолі одної країни сидів малий король, який не мав своєї думки, бо вірив астрольогови, якого оплачував королівський васаль. Народ був привязаний до династії, але не бачив короля, що ховався поза плечі

астрольога. І сталося одної днини, що народ, який вірив в Бога і хотів вірити в короля, наповнив собою замкову подвіря з криком:

— Хочемо бачити короля.

Замість короля вийшов перед товпу астрольог, який був наемником королівського васалю. Тоді з товпи упав камінь, а кинув його обідраний поет, що, дивним дивом, не мав приступу до короля, але його піснями впивалася юрба.

Тоді астрольог подався в глибину королівських кімнат, і найшовши короля за котроюсь з готицьких шаф, сказав:

— Пане мій і володарю! Народ збунтувався проти тебе. На чолі товпи стоїть поет, якого пісні стали евангелієм народу. Маєш до вибору дві річі — або уступи цьому обідранцеві місце на престолі, аби кажи спалити поета, а я тебе заступлю перед гнівом народу.

Тоді король задумався.

— Ні, я сам вийду народові на зустріч.

Заревли бубни, загомоніли фанфари.

— Король іде, сам король іде!

В готицькому вікні замкової башти появилася постать короля. Заглухли бубни, затихли фанфари.

— Отсе я король ваш і пан!

Народ впав ниць і плакав з сорому, що він міг образити свого короля. Один тільки не падав ниць і не плакав, сірий і обідраний, як уся юрба — поет.

— Хто це посмів зневажити королівський маєстат? Хто це стоїть випрямившись серед покірної юрби?

— Я, твій приятель і союзник, я поет!

Але король був замалий на такого поета. Він заломився й казав зловити смільчака й спалити його на кострі.]

— Двох нас за багато в монархії!

На публичній площі товпився нарід. Кому було нецікаво поглянути, як горітиме поет, від якого вони усі, від малого до великого, запалювалися огнем душим, аніж огонь насмоленого лучива.

Ні в кого не піднялася рука, щоб оборонити поета. На що їм другого короля, раз вони побачили, що є в них свій, з родової династії?

Товпа любить кострі.

І вже підійшов червоний майстер церемонії до костра, вже прикладав запалене лучиво до насмоленого дерева, коли товпою пройшов таємний шум. Голови усіх повернулися до короля, що підняв руку високо в гору:

— Подождіть!

І всі бачили, як король зіступив з престола і йшов в напрямі костра. Усі здивувалися, а найбільше сам за-судженець. З висоти, на якій поставила його воля короля, він глянув на свого суддю, що здався йому зав-більшки мурашки. Звичайно він дивився на короля з долу.

— Чим можу служити, пане мій і володарю ?

— Я роздумався — тебе шкода спалити.

— Я сам думаю, що шкода. Але...

— Ти був би добрий на короля...

— Але ти не надаєшся на поета...

— Я хочу бути твоїм блазном.

— Щож, можна поспробувати.

І тоді королівські слуги кинулися відв'язувати поета від стовпа.

— Хай живе король! — заревіла товпа, поміж яку замішався король, що заміняв корону на шапочку придворного блазна.

Минали роки. Коронований поет почував себе погано на престолі. Прекрасно за те почував себе його блазен, який мов би нічого не зайшло, говорив про себе „ми“ й час до часу оголошував народові свої гумористичні декрети. На ділі нічого не змінилося. Поет, що родився на короля був так само окрасою престолу, як король, що родився блазном.

— — — — —

XVIII.

„Коршма“ була повна гамору, людей і тої специфічної задухи, якої не бувало по інших льокалях. Щось, мов невдачна сумішка шквареної цибулі, пога-

ненького алькоголю з аромом домородного тютюну, ославленої згодом марки „сам пан-тре“.

Цілий божий день шварготіли тут носаті діти Ізраїля, час до часу забіг якийсь егомосць з імосцею й дітьми, а вечорами кишіло тут від патріотів; одні грали в карти, другі в білярд, треті пили воду й займалися політикою.

На естраді ридала орхестра під батutoю „цигана“, що говорив жаргоном, мав неймовірно заздрісну жінку, підозрілої расовости фокса й походив з Бродів. Час до часу виступала з орхестри сильно перебракована п'яністка і з тарілкою в руці обходила столики, збираючи „на каляфонію“.

Нерідко з'являвся при столику „чародій“, що показував штуки з картами й зникаючими монетами; про нього говорили, що він заробив собі на „чародійстві“ три камяниці; картярі боялися його, він заєдно мав в запасі безліч асів, якими міг рятувати найбільш непевну ситуацію.

При одному з столиків „на покуті“ головної салі, куняли над часописами старші добродії, більшість яких титуловано радниками. Кожного нового гостя витали вони стереотипним „що чувати“, а нещасних кельнерів раз у раз ганяли по чисту воду, що нічого не коштувала, але викликала вражіння „руху“ в каварні. Радники рідко коли мали „щось до плачення“; вони були сильно переконані, що їхня присутність є найкращою рекламою для каварні, яка зле робила, що їм за цю рекляму не платила.

Проти цього столика радників заєдно находили собі місце Корпан і Михайлик. Корпан провокував їх мінами, Михайлик рисував з них немилосерні карикатури.

Дивлючись на радницький столик, прийшов раз Корпан до переконання, що булоб гріхом не перенести його до літератури. У вечір, в якому зродилася в голові Корпана ця думка, народилася і довжелезна „Баляда про жабориння“; вона навіть попала в друк, але „радники“ припильнували справи й не допустили до її закінчення. Пішла по руках у відписах, які вертали до Корпана з похвальними вигуками й самовдоволеними зачеркненнями...

В другому, теж доволі помітному кутку „коршми“ резидувала „Зелена Муза“, яка в противенстві до „Молодої Музи“, що резидувала в „Централці“, уявляла собою дуже різношерсте товариство, від непризнаних мистців й літератів починаючи, до адвокатських депендентів, яких титуловано „меценасами“, а деколи „директорами“. Останні заєдно пили „чорну“, часом содову воду крізь соломку тоді, як мистці й літерати заливалися пивом.

Час до часу появлялася на столику „Зеленої Музи“ черга горівок. Тоді столик оживлявся, але вслід за тим, як горівка зникала, підіймалося над столиком питання, хто за цю чергу заплатить. Звичайно той, що „казав дати“ зникав перед страшним моментом „плачення“ й черга горівок так і оставалася в неприємному завішенні.

В цьому товаристві, поза лаянням радників з протилежного стола, не говорилося про політику, частіше про літературу й мистецтво, але ніколи про любов, хоч правду кажучи, якраз любов обєднувала цю різношерсту кумпанію. Очевидно, не любов ближнього...

Центр салі, поміж „радниками“ й „Зеленою Музою“ виповняла принагідна публіка, якої було завсїгди доволі на те, щоб покривати недобори в рахунках „штамгастів“. Поміж нею зявився часом котрийсь з представників „залізного“ студєнства, що показував як петься 16 „бом“ відразу, щоб відтак закусити шклом „гальби“... Нерідко такий молодець зати́гав того чи другого з публіки до зеленого столика, де вже йому була з гори суджена смерть легка й безболісна. Коли такого гостя викидали з „коршми“, то великодушне товариство з поза зеленого столика платило за нього „картове“ й одного „капуцина“.

А тимчасом на естраді ридала істерично музика. Більш музикальні гості псикали не менше музикальних, які своїм гамором не давали їм слухати музики, але це мало помагало: за наші гроші можна нам і покричати.

Особливо весело й гамірно було по середині салі, під вікнами, де при двох зсунутих столиках сиділо дві пані — одна помітно старша й розмальована, мов кепська пастеля, друга молодша; довкола них ціла каваль-

када старших й молодших, грубших й тончих панів. Міка, так звали при столі старшу паню, була... трохи трагічною постатю...

Чоловік, що її очевидно не зрозумів, покинув її на другий день по вінчанню. Тоді вона переконалася про безвартність мушин і несподівано для себе й отруєння, почувала... потяг до сцени...

Богом га правдою, то ні вона, ні ті, яким вона звірювалася і з своїх задушевних мрій, не в силі був очеркнути її сценічного жанру. На всякий випадок до ролі „наївної“ вона не підходила. Під тугою верствою пудру, шмінки й чорнила ховалася тайна її віку, покликання й минулого. Позатим вона говорила гестикуючи і нерідко реготалася там, де цього ніхто не сподівався. Усіх і вся запевняла про дощ запрохань, якими засипує її кожна почта, але вона не дасться спровокувати за скоро і виступить не тільки з власним репертуаром, але й власною школою сценічної гри й інтерпретації, якими з місця мусить „взяти“ публику. Хто це чув, хитав спочуваюче головою, але Міка, не завважуючи того, готувалась до дебюту. А що вона була „не нинішня“, то не минала нагоди, щоб втаємничити в свої заміри ріжного крою редакторів й рецензентів, не минаючи й вільних поетів, яких потребувала для опрацювання „свого“ репертуару. Свого часу добилася вона й до Корпана, що мав уже славу доброго перекладчика й запропонувала йому якусь опереткову партію. Корпан прийде до неї, в хату, й вони перекладуть партію разом, при роялі.

В першій хвилі Корпанові це подобалося. Справді, вінв жіночому будуарі, сам на сам з жінкою, старшою бо старшою, але жінкою, яка мала мистецькі претенсії... Але глячучи на Міку, просверливш очима грубу верству пудру й шмінки, що покривала її обличчя, Корпан заявив, що прийде, як вона „поставить“ вино й коняк для нього й для Михайлика. Але що Міка погоджувалася поставити вино тільки для Корпана, він не пішов й справа не пішла. Міка була ображеною й тільки над тим думала, якби Корпанові віддячити.

Бо жінка все вибачить й зрозуміє, але злегковаження своєї пропозиції ніколи.

Корпан перешітувався з Михайликом й оба час до часу поглядали на столик, біля якого, в оточенні старших й молодших муштин, реготалася Міка.

До „коршми“ ввійшов Панчицький. Станув при вході й, кинувши оком по салі, пустився поміж столики з заміром присістися там, де його найбільше будуть просити. Михайлик не любив Панчицького й старався, яко мога, впоїти свою ненависть в Корпана, але даремне. Корпан лип до Панчицького, хоч бачив як мало їх обох еднає. До істеричности вибуховий Корпан і галляретно холодний Панчицький.

Панчицький присівся до Корпана. Почали розмову про новий випуск „Бібліотеки“, яку редагував Панчицький. Корпан не погоджувався з тим, що Панчицький куриє фіміям перед Ляцьким який був третьюрядним новелістом, нарратором, але поверховним і неглибоким обсерватором життя, яке все узалежнював від постави до його особи. Люди були у нього розумні й чесні настільки, наскільки його боготворили; хто ставився до нього критично, був очевидно кретин і шубравець.

Корпана, який найшовся в його товаристві, назвав Ляцький „молодим богом“, але це не перешкодило Корпанові назвати Ляцького „старим богом“ і не вірити в його медичні студії та філософічні спекуляції, якими Ляцький старався імпонувати слухачам.

Ляцький, який для хліба, був скромним асекураційним урядником, любив уживати в розмові гучних фраз й небуденних назвиск, якими охрещував звичайно людей, що ніколи до них не признавалися. Панчицький й Павшан, літературний критик, що теж був пророком Ляцького, заєдно „тушували“ моменти в яких Ляцький „пересаджував у сакраментях“, але Корпан рідко коли пускав такі моменти плазом. Бути товаришем, а навіть бути „на ти“ з таким реклямованим письменником як Ляцький, це влещувало честилюбію Корпана, але теж саме честилюбіє заставляло його ставитись до Ляцького так само, як він, колись в гімназії, ставився до своїх вчителів, яких трактував „пер дурень“.

Панчицький, що може й погоджувався в тому напрямі з Корпаном, офіційно стояв на становищі, що Ляцький є непризнаним генієм і що слід робити все,

щоб народ признав й поклонився цій геніальности. Панчицький був дитиною убогого, холодного й голодного карпацького Підгіря. Хоровитий й слабосилий змалку, був зразу призначений батьком „на пана“ й як такий відданий до коломийської гімназії. Тягся старий Панчицький з останнього, щоб допомогти синові, що вчився блискуче; але з року на рік ставало тяжче, поки, на порозі вищої гімназії, не побачив себе Панчицький полишеним на власні сили.

За мало було на удержання „лекції“ і Панчицький прийняв посаду писаря в провінціальному банку. Тягли там з нього усі сили, забирали весь вільний час, вимотували молоді нерви, але за те платили „пенсію“, яка очевидно не стояла ні в якій пропорції до платні директора, що „репрезентував“ банк і мріяв про неменше „репрезентаційну“ посаду в столиці.

Панчицький, який мріяв про скінчення гімназії й про столичний університет, працював за десятьох й гнувся в чотири погибелі перед директором, що як не як, був паном його життя й смерти. Він ненавидів його й погорджував тим провінціальним плянтатором, але не його річ було робити революцію. А коли Панчицький здав матуру й їхав до Львова, то на своїх плечах віз туди ж свого директора добродія...

Тільки Панчицький не жив одним хлібом тільки. В ранній молодости усміхалася до нього чарівна й зрадлива муза поезії, час до часу снілася йому „література“. Кому вона з молодих не снілася?

Але ж стати письменником, хоч би й великим не було мрією Панчицького. Бути літературним критиком, великим видавцем, от поле, праця на якому, могла йому дати вдоволення, свідомість своєї ваги й значіння.

Так, бо Панчицький, якого гнобив й експлуатував директор банку, не хотів бути письменником, якого б так чи инакше використовував видавець. Він сам хотів бути видавцем! Не для матеряльної користи, ні! Хто міг думати про матеряльні користи, працюючи в українській літературі?

Але стати видавцем, це значить з одного маху стати особою, з якою будуть числитися, з якою мусять

числитися. Так повстала „Бібліотека“ Панчицького, на цьому тлі зродилося його захоплення Ляцьким.

Панчицький був молодий, але в порівнанні з своїми товаришами однолітками, з яких може жадному не доводилося так тяжко пробиватися крізь життя, вніс у свою молодість більше досвіду й скептицизму, а перш за все непомірно багато тієї специфічної філософії, яку москалі прозвали „хитрістю малороса“.

В момент, коли такий Корпан розгублювався, спотикався й падав в круговороті своєї романтичної фантастики, Панчицький увиходив у життя з певним, можна б сказати, стратегічно умотивованим пляном.

Банк, якого шефа приніс Панчицький на власних плечах до Львова, не був тільки основою його злиденного існування. Для Панчицького він був чимсь далеко більшим. Пять гірких літ банкової практики навчили Панчицького більше, аніж його шефа, який мав невідкличну постанову вмерти ігнорантом

Панчицький не тільки опанував складну техніку банковості, але й зрозумів вагу банкової інституції в національному й суспільному житті. Він, як ніхто з його товаришів знав, що справжній банковець, творець і помножитель капіталу, заслуговує на крицевий монумент так само, як творець геніяльної драми, симфонії чи картини. Банковець, що сидючи за зеленим столом, кермує життям...

Панчицький був за розумний, щоб ідеалом такого банковця вважати свого шефа. Директор Калмук-Калмуцький був для нього тільки відстрашуючим типом грайзлерника, що один тільки міг зогидити банковість в очах громадянства, а „Зелену Музу“, яка ширяла в підхмарних просторах до решти впевнити, що банк, це така спелюнка, в якій обдирають затягнуту підступом жертву до семої шкіри. Так, бо Калмук-Калмуцький був тільки вбогодухим, галицьким патріотом, що починав свою громадянську роботу від аматорських театрів, а свої „фінансові операції“ від посередництва поміж краєвим урядом, який закупував землю під будову залізниці, й мужиками; на тому він мусів заробляти 300 процент в час, коли 12 процент признавав закон лихвою. Бо Калмук-Калмуцький не був банковцем, але та-

ким собі провінціональним міняйлом, що не гидував й еміграційною агентурою, як що тільки вона обіщувала йому сякий-такий дохід.

Не такий банковець був ідеалом Панчицького!

Залишаючися в банку й мріючи про становище великого літературного критика й не меншого видавця. Панчицький вірив, що працею й специфічною мужицькою упрямістю він вибеться на становище директора, на яке його шеф дістався автоматично з титулу свого „патріотизму“.

Він надіявся, що ставши директором, він вілле в заглухлу крамничку духа широкої ініціативи й кров кипучої американської підприємливості й праці.

Ставши керманічем фінансової інституції, він закине раз на все затасканий і витертый клич „свій до свого“, бо це добре для третьюрядного шевця чи кравця, який не в силі побороти конкуренції.

До його банку піде як свій, так і чужий, бо в ньому він найде найкращу запоруку дохідности своїх капіталів. В його банку гроші ніколи не заплісняють, вони будуть заєдно в русі, заєдно в циркуляції, мов та здорова мужицька кров.

Український промисл, українська торгівля, ремісло, все те черпатиме оживчі соки з його банку, якого остаточною метою буде всеж таки українська культура, література й мистецтво, які звернуть увагу Європи на Україну.

Все те є до зроблення, все те мусить бути зроблене, очевидно не методами „банковости“ Калмук - Калмуцького.

Панчицький бовтав ложечкою в мутній течі, офіційно званій „кавою“ й оглядався по „коршмі“.

— Дивно, скільки ці люде мають часу й охоти сидіти в такій спелюнці.

— Ви хочете сказати, що „час то золото“ — заговорив Михайлик.

— Пісок теж золото — докинув Корпан, задивлений в афіш якоїсь німецької, цементової фірми.

— Біда тільки, як комусь це золото пересипається в голову, — відрубав Михайлик і глянув з добродушною єхидністю на Корпана.

Корпан глянув докірливо на Михайлика, мовляв — який ти мій приятель, раз ти, в присутності Панчицького, дозволяєш собі на жарти на тему золота-піску, що пересипається в моїй голові. Всеж таки, проти звичаю, не відтяв йому, але старався зацікавити присутніх чимсь іншим. Робив так все, коли почував себе ніяково.

— Ви не бачите, товаришу Панчицький, як вас Міка кокетує.

Панчицький глянув у бік Міки, що в тойже мент відвернулася.

— Кислий виноград, пане добродію, — процідив Панчицький, всеж таки вдоволений, що хтось його може кокетувати.

XIX.

Отець Михайло Річицький був зразком громадянина в рясі. Дрібний, непоказний блондин, з характеристичним розділом на голові, був втіленням енергії й завзятости. Ним тільки держалася робота в повіті, на ньому теж окошувалася ненависть політичних противників й зависть „однодумців“. З першими жив Річицький в біблійній злагоді, не цурався гостей по дворах й участі в полюваннях, з яких привозив до хати більше добрих „віців“ аніж заяців, але в тих взаємовідносинах з „панамі“ була маркантна межа, поза якою існувала тільки безоглядна й безпощадна боротьба на ножі. Без огляду на це, що входило в гру; чи вкрадена при хресті „душа“, чи вишахрований при виборах голос, чи заквестіонована українська метрика, урядовий свисток паперу, чи просто якесь не надто обережне слово, кинуте в український бік. Кожна така справа мусила з правила покінчитися в суді, без огляду на те, з яким успіхом для отця Річицького. Отець Річицький правувався з запалом загородного шляхтича, хоч знав, що на процесі йде весь, зовсім не малий, дохід з парохії й ерекціо-нального поля.

На парохії, з якої його попередники виїздили з маєтками, отець Річицький не міг кінця з кінцем звязати. Гідно секундувала йому в цьому напрямі його

жінка Оля, що, в противенстві до свого мініатюрного мужа й свого доволі здрібнілого імени, була особою гігантських розмірів, яким вповні відповідала її „туша“. Варто було глянути, як обое панство Річицькі виступали де небудь публично — він, наче незамітна, але не менше рухлива протинка поруч великого „О“. Коли приказка про те, що „extrema se tangunt“ малаб бути правилом, то клясичною ілюстрацією до нього моглаб послужити ця виїмкова, симпатична, впрочім, пара.

Пані Оля не поділяла з своїм чоловіком замилювання до безустанної боротьби й процесів, мала за те „слабість до гостей“, особливо таких, що не обмежувалися до одного обіду чи вечері, але не відмовлялися користати з її гостинности довше — тиждень, два, місяць, рік, як кому випало. Особливо гамірно було в панства Річицьких протягом шкільних ферій. Хто не мав куди чи за що їхати, цей їхав до Річицьких. У них теж був вимірний захист для емігрантів, для яких в пані Річицької отвиралося серце до того, що коли один з них, осмілений гостинністю пані Олі, попросив руки її дочки, вона погодилася без вагання. Протестував трохи проти цього отець Михайло, що був шляхтичем і волів би впевнитися що до „кондуїти“ свого зятя, але пані Оля, залишаючи о. Михайлови вільну руку в політиці, того роду „домашні справи“ полагоджувала сама.

З часу цього „емігрантського мезаліянсу“, як називав подружжа своєї старшої дочки о. Михайло, запанувала в домі Річицьких „мода на придніпрянщину“. Усі, за виїмком впертого о. Михайла, старалися подабати на придніпрянців, перш за все у вимові, в якій заедно підчеркувано подвійне „н“, замість „л“, уживано щось в роді „ль“, постійно „цекано“ й обогачувано убогий „галичанський жаргон“ наглядними москалізмами. Така була мода і як кожна мода була вона всесильною.

Коли на галицькому ґрунті появился Михайлик, то очевидно дім панства Річицьких не міг спокійно заснути, пеки в його стінах не спочив екзотичний придніпрянець. Михайлик почував себе тут як дома; може навіть краще.

О. Михайло перестав бути „єгомосцем“, а став „панотцем“, пані Оля не була вже „імосцею“, але „пані-

маткою“, панни дому стали „попівними“, замість „попадьянок“, сирій галицький борщ з ушками уступив місця „українському борщеві“, після якого непривичні Галичане не могли вже їсти дальшого обіду, на втіху Михайликови, що в парі з помітним мистецьким таланом мав непересічний апетит.

— Пане Михайлик, обід на столі, говорила ввічливо пані Оля.

— Брешете, паніматка, говорив Михайлик, йдучи до їдальні.

Пані Оля не ображувалася, бо коли так говорив Михайлик, то певне це було „по придніпрянськи“. Вона навіть думала собі, що то не завадилоб, як би так Михайлик одружився з її молодшою дочкою.

Всесильною була мода на придніпрянщину в домі панства Річицьких.

Алеж все йде, все минає. Отець Річицький, вернувши з якогось віча стомлений і спітнілий, як потому виявилось, тікаючи, що кінь скочить, перед збаламученими москвофільством мужиками, занедужав й поклався до ліжка, щоб більше з нього не встати...

Такого похорону, який справлено о. Михайлови не затимили в повіті. Щойно на ньому виявилось, чим був покійник, що на політичні процеси пустив діти й жінку з торбами. Сотні духовенства, десятки тисяч народу, безліч вінків, делегацій, промов і церемоній. Прийшли навіть ті, з якими дерся о. Михайло за кожний клаптик урядового паперу, прийшли віддати останню прислугу своєму невмолимому, але чесному противникови. Не бракло й тих „однодумців“, що в глибині своїх малих душ завидували о. Михайлови популярності; вони навіть не обурювалися величавістю похоронів — все одно в друге така „парада“ не повториться...

Помер о. Михайло як жовнір на становищі, а по собі лишив до опоки зораний народній ґрунт в повіті, вдову й четверо сиріт. Останнім полишився інвентар, довги й світла пам'ять по батькови. Коли не могло бути більше, доволі й цього.

Пані Оля не падала духом. Продала інвентар, сплатила найпекучіші довги, а решту поділила на чотири рівні часті й повклала дітям на щадничі книжочки.

Може колись щось з того й виросте. Зібравши меблі й книжки о. Михайла, переїхала до Львова. Тут найняла помешкання й завела „станцію“, що тихо непомітно замінилася в зліквідовану плебанію з усею її гостинністю й непрогомнілою „модою на придніпрянщину“. Відновив традицію Михайлик, що в ніякому з львівських ресторанів не міг найти ані українського борщу, ані полтавських галушок, які з давню готовістю варила непоправна, в своїй слабости до гостей, пані Оля...

— Корпан, письменник і маляр, рекомендував Михайлик свого приятеля, поглядаючи на молодшу панну дому Любку, що напихала папіроски для гостей й складала їх в деревляну касету в формі швейцарського домика.

Корпан червоний від ніяковости, розкланювався на право й на ліво, домашнім і гостям, яких було тут непомірно багато. До речі, ніхто ним надзвичайно не зацікавився; по хвилі „репрезентаційної“ церемонії, кожний вернув до початої забави чи розмови. Це було очевидне щастя Корпана, що хотів сісти собі де небудь в кутику й згубитися.

Не дозволила на це панна Любка, що, кинувши папіроски, присілася до Корпана.

— Нам дуже, дуже приємно вас пізнати. Я читала ваші поезії...

— Так? Дуже мені приємно почути.

— Але я не знала, що ви також маляр...

— То значить, я не маляр, але от так собі малюю потрохи...

— Я цікава на ваші образки. Я уявляю собі, що вони мусять бути якісь дуже ніжні...

— Ні, якраз противно. В мене почерк доволі твердий.

— Дивно, а ви якось так виглядаєте, що я собі уявляю, що ви малюєте тільки акварелями.

— Чому, акварелями теж, але переважно...

Корпан не вспів докінчити, як панна Любка підірвалася й побігла на зустріч новому гостеві.

Дивлючись у слід за Любкою, Корпан щойно тепер мав нагоду окинути її спокійним, критичним поглядом. В супереч рекомендаціям Михайлика, Любка не

подобалася Корпанови. Коли він говорив з нею, то завважив, що вона має нічого собі сині очі, цікавий закрій губ, але на носі було в неї за багато веснівок як треба. Тепер він завважив, що вона була більш як низька блондина і мала повикривлювані запятки. І хоч запятки не належали до особи інтегрально, хоч можна було їх заступити новими, то Корпана вони чомусь вразили не менше як те, що Любка покинула його в тімжеж моменті, коли на порозі появилася новий гість.

Він знав його ще з гімназії. Доволі чудернацька сільвета підстарілого гімназиста з довжелезними, рижими усами врзалася йому раз на все в пам'ять. Трухменський мав славу „літерата“ ще в гімназії, хоч ніхто не мав нагоди прочитати хоч один його твір, чи послухати його реферату. Всеж таки всім було відомо, що він „пише“. Крім цього мав він славу бібліофіла, який заєдно працював над поширенням своєї бібліотеки; без огляду на те, якої вартости й провенієнції книжками. На університеті літературна слава Трухменського дещо приблідила. Виявилася, що він „писав“ тільки шкільні задачі, а говорив тільки запитаний та й то гикаючись. Злобні люде впевняли, що він безнадійно дурний, але на стільки хитрий, щоб многозначною мовчанкою покривати свою глупоту. Позатим він примазувався заєдно до того, що звалось „літературними й научними кругами“ в тому слушному, впрочім, переконанні, що відблеск їхньої літературної чи наукової ореолі паде й на його особу. В Річицьких він був постійним гостем; тут бувало чимало людей, примазуватися до яких не було для нього без інтересу.

Тепер він стояв на порозі, солодко усміхаючись до присутніх. Любка взяла його під рамя й рекомендувала тим, які його ще не мали приємности знати.

— Панове знайомі?

— Навіть доволі добре, відповів Корпан й хитнув головою в бік Трухменського.

Корпан не любив Трухменського. Він бачив у ньому тільки упрямого карієровича, який, хвилево, не орієнтувався, що в літературі він карієри не зробить. На думку Корпана Трухменський надавався на політика, де він, при своїй хитрости, міг зайти дальше, аніж сягала його

амбіція. Щоб вибитися в літературі, для цього, на думку Корпана, треба було чогось більше, аніж дядьківської хитрости й масляної усмішки. Тегер, коли Корпан бачив Трухменського поруч Любки, його призирство до Трухменського, невідомо чому змоглося.

Щоб сяк-так затерти неприємне вражіння, Корпан присівся до старшої сестри Любки, замужної пані Наді.

Коли Любка не була вдаряючою красою, але звертала на себе увагу своєю рухливістю й невтомною балакучістю, то пані Надя мала ще менше зовнішних даних для розбудження симпатій до своєї особи. Бодай в очах Корпана. Дещо вища аніж Любка, такаж блондина як і вона, з тупим, веснянкуватим носом й нездецидованою краскою очима, які вона, через свою сильну короткозорість, заєдно прижмурювала. Для людей, які не знали про її короткозорість, погляд пані Наді був до певної міри визиваючим. Люде з нормальними очима дивляться так на щось, до того мале й нікчемне, на що взагалі не варто звертати уваги. Але пані Надя була короткозора й колиб тільки те прижмурювання очей було в неї несимпатичним, то справа, на загал, стоялаб з нею не найгірше.

Пані Надя, вихована в перемиському ліцею, доповнила свою освіту гімназійною матурою, щоб дістатися на університет. Доволі несподіване подружжа спинило її на тому шляху. Чоловік її, виїмково інтелігентний, талановитий й енциклопедично освічений публіцист мусів тепер заступити її насолоду університетських студій й повагу докторського диплому. Від тепер вона заєдно виступала як жінка свого сильно експонованого чоловіка, не тратючи рівночасно глибокого переконання, що сума інтелігенції її й чоловіка, переростає суму інтелігенції усіх, без виїмку, шарів українського громадянства. Було щось хоробливо неприроднього в цьому її пер. конанні. З нього теж зродилася в неї нестерпна погорда до всіх й дивна, неоправдана ненависть до кожного, хто так чи инакше зважився заопонувати її, понад міру упрямим й аподиктичним твердженням.

Крім цього живлова й нешкідлива балакучість Любки була нчим супроти нервозної й до душегуб-

ства їдкої балакучости пані Наді. Горе тому, хто хотів її переконати, тричі горе тому, хто хотів її перебалачити.

Присідаючись до пані Наді, Корпан не припускав, яка страшна доля судилася йому в повені її слів. Присівся з довірям як до старшої, освіченої дами, і хоч з гори напняв себе на найвищу ноту бистроумности, хоч зібрав до купи все, що вмів й чого навчився, не помогло йому це ні крихітки

Почали з літератури, яку Корпан знав незгірше, коли одначе побачив, що позиція його в тій матерії захиталася, перескочив на мистецтво, в якому надіявся здобути безсумнівну перевагу над панею Надею.

Даремні, одначе, були сподівання Корпана.

Правда, пані Надя виявилася, в його очах, ком-плетною ігноранткою в справах мистецтва. Поза кількома найчастійше повторюваними іменами й найпопулярнішими назвами мистецьких стилів, уся ділянка світової плястики була для пані Наді одною великою, невідомою країною; всеж таки побідницею з дискусії вийшли пані Надя. Так бодай виглядала справа для посторонніх. Останнє слово було за нею, коли Корпан до краю стомлений й оторопілий дивився перед себе широко розкритими очима.

Горкнувши цього й того, спинилися на Рембранді, якого портретами Корпан опянював себе до безпритомности. Виявилось, що пані Надя змішала Рембрандта з якимсь сатириком французької революції і з того моменту ні на йоту не хотіла здавати своєї помилково занятої позиції. Чого Корпан не пробував, яких слів, яких дат і аргументів не вживав — нічого не помагало. До кінця дискусії так і остався Рембрандт... Французом з доби революції, а Корпан ігнорантом, що не знає таких елементарних річей. Корпан був близький плачу, але переконати пані Наді не було найменшої надії.

На тому й стануло. Пані Надя була п'яна побідою, а присутні, не виключаючи Трухменського, раді були з поразки Корпана, що мов коса на камінь попав на паню Надю.

Один тільки Михайлик посміхався під своїм розтріпанним усом, перешіптуючись з Любкою.

— Ну, як вам, панно Любо подобається мій приятель?

— Як би не те кучеряве волосся, то можнаб сказати, що зовсім нецікавий хлопець — відповіла Любка.

Любці імпонувало кучеряве волосся; вона завидувала його мущинам, які, частіше аніж жінки могли пишатися тією природною окрасою голови. Кучеряве волосся мав і Трухменський, тільки воно було в нього риже.

Згадуючи про кучеряву голову Корпана, вона поневолі глянула на Трухменського, що сидів у протилежному кутку великої кімнати, й здавалося, з великим зацікавленням і зрозумінням прислухувався літературній суперечці, яку завів чоловік пані Наді, публіцист Дмитриїв.

Ні, Корпан був кращий від Трухменського. Його високе чоло, довгий ніс й характеристичний підборідок, викликали вражіння якогось зовсім не славянського, західньо-європейського типу. Їй здавалося, що вона вже бачила подібне обличчя поміж портретами німецьких поетів чи музиків. Очиці, які носив Корпан постійно, в парі з буйною чуприною, нагадували їй обличчя молодого Шуберта — автора „Домику трьох дівчат“... Так, але Корпан не мав матури.

Сумніви Любки дотично практичної вартости Корпана, наче підхопив Михайлик й шепнув Любці в ухо:

— А знаєте, що Корпан богач?

Любка глянула на Михайлика, поневолі зацікавлена.

— Трийцять десятин зсмілає.

— Справді?

— Їй Богу! Крім цього якийсь маєток в готівці...

Любка не була матеріялісткою. Борони Боже! Алеж що варта молодий чоловік, що має літературну чи мистецьку жилку, а не має матури?

Впрочім, яке їй було діло до того, чи Корпан має матуру чи ні? Не цікавив її впрочім його маєток в моргах і готівці. Гільки, що з таким чоловіком інакше говориться.

Любка покинула Михайлика — в хату ввійшов новий гість, тим разом Панчицький. Як і Трухменського, взяла його попід руку й завела в найбільший гурт

гостей, серед яких сиділа пані дому Річицька, й лускаючи оріхи, обчисляла на скільки гостей доведеться заставляти вечеру. Бо коли пані Оля не була від того, щоби свою молодшу дочку видати заміж, то доволі слушно рахувалася з тим, що найблища дорога до серця муштини веде крізь жолудок. І хоч би вони спорили про найбільш абстрактні проблеми, пані Оля все одно бачила в них голодних сибаритів. Такий уже мала погляд на світ і муштин...

Корпан простяг руку Панчицькому, який привитався з ним доволі протекційно, а навіть не зміг укрити здивування відкілья найшовся Корпан в товаристві, до якого він його не впровадив. А тимчасом Корпанови обізналося в серці, щось в роді незрозумілого невдоволення, що стільки людей поводить ся тут, мов у себе в дома тоді, коли йому припала скромна роля новика.

Михайлик сидів далі в кутку кімнати, не спускаючи ока з Корпана.

При всій примітивності своєї полтавської льогіки, Михайлик не без розмислу впровадив Корпана в дім панства Річицьких. Він тільки лякався, щоб Корпан, передчасно не розшифрував його замів. Так уже життя людське складається, що ті, які привикають ходити прямими дорогами, заедно тільки набивають собі синці на голові. Михайлик був прямолінійний не тільки з уродження, але й з того передуманого принціпу, який оплачує нам нашу прямолінійність що найменше подивом й пошаною з боку ближніх. Між іншими Корпана „взяв“ Михайлик якраз на цю свою вроджену й яскрау прямолінійність; Корпан бачив у ньому повне втілення духа українського степу, який не привик до крутих доріг, раз серед степу — куди глянеш, куди думкою сягнеш, туди й дорога. Але в даному випадку бачив себе Михайлик примушеним зрадити своїм принціпови.

З часу, коли Корпан „устаткувався“, коли поєднав свої мрії про поезію й мистецтво з приблизною обов'язковістю обивателя, проминуло вже чотири роки. Найшовся чоловік, що краще аніж пані Янова чи о. Аркадій, зумів переконати Корпана, що в галицькому сере-

довищі нема місця навіть для геніїв без... патенту. Втиснувши йому в руку Ібсенового „Бранда“, він навіть означив йому дату, від якої малоб початися „все або ніщо“ північного самопереможця. Цею датою мала бути... гімназійна матура, яку Корпан повинен перебороти на перекір 'свому переконанню, що геній може обійтися без цього „ослиного мосту“. І можеб о. Балтаровичеви не вдалося було так легко переконати Корпана, можеб він був так само злегковажив й висміяв його дивну мікстуру ідеалу спокійного обивателя з безкомпромісовим Брандом, як легковажив до тепер усі ради й поради своїх найблищих, якби не те, що о. Балтарович крім свого неймовірного „синтетичного зміслу“ й переконуючого світогляду, мав вимріяно гарну, розумну й чаруючу дочку...

Корпан нерідко застановлявся над тим, чи панна Ніна є безконкурентною красою. Була це висока й стрюнка брунетка з дещо за широким, як на дівчину чолом, на вдивовижу великими, чорними очима, рівним, тонким носом й устами, яким на правду не находив Корпан пари. Коли в усій постаті панни Ніни може найшов би якийсь заприсяжений знавець певні відхилення від ідеалу краси клясичної Греції, то всеж таки очі й уста панни Ніни були без конкуренції навіть у порівнанні з тими мраморними Афродитами й Венерами, які оглядав Корпан в гіпсових відливах мистецької академії... Так, бо уста й очі панни Ніни були на правду виїмкові; він навчився розуміти кожний вираз її погляду, кожне стиснення чи розхилення тих уст, що були найбільш вимовними в момент, коли найзавзятіше мовчали... В присутності панни Ніни опанувувала Корпана якась дивна й незрозуміла тривога; він боявся промовити слово, за якого розважність він не міг ручатися, він не був певний чи його один рух не примусивби панну Ніну прогнати його геть від себе одним тільки поглядом, якого краса рівнялася його невмолимій строгости. Корпан губив у присутності панни Ніни усю свою бравуру й вимовність. Але він хотів оставати в її присутності як найдовше, хочби тільки в сірому кутку кімнати, хотів дивитися не неї хочби крадькома, хотів

слухати її хочби те, чого слухав, було присудом смерти на нього...

Він ніколи не говорив до неї незапитаний, очевидно заедно про якусь дрібну, буденну справу в роді того, чому пан Корпан не замкнув дверей за собою, або чому, йдучи через покій, загнув і не вирівняв килима під фортепяном...

Він мусів завсігди перед нею ізза чогось виправдуватися, за щось перепрошувати. Це, очевидно, не належало до приємностей, але Корпан погоджувався з гори на найбільші неприємности, тільки щоб його ніхто не гнав з кімнати, в якій була панна Ніна...

Правда, раз навіть, а було це одного зоряного вечора в червні, прийшла Корпанови до голови божевільно-очайдушна ідея. Бо й чому ж би він мав цього не зробити? Він піде до панни Ніни, очевидно, застукавши перед тим в двері й попросить, щоб вона приняла від нього цвіти, не живі, мальовані цвіти, його роботи; він навіть напише на них дедикацію, щось в роді „на спомин“, чи „в незабудь“... Ні, краще без дедикації. Чого доброго він міг би в ній щось попутати.

І Корпан дійсно пішов. Застукав у двері, панна Ніна сказала „прошу“ й Корпан станув, мов вритий на порозі, з своїми цвітами.

— Що скажете, пане Корпан?

— Я...

Панна Ніна глянула на Корпана і в тому моменті щось таке з ним сталося, що нещасні цвіти висовгнулися йому з руки й стукнули об долівку. Корпан схилився по цвіти весь червоний, мов рак.

— Я хотів вам показати мій найновіший етюд... ледви видусив з себе Корпан.

Панна Ніна глянула на Корпана, потім на цвіти й, не підіймаючися з крісла, сказала наче до себе:

— Вам цвіти в голові, а матура набіжить, що й не оглянетесь...

Корпан вхопив за цвіти й вибіг з кімнати.

Ні, він рішуче перецінював панну Ніну! Що з того, що вона гарна й розумна? Вона ж така сама, як всі ті, що пруть його насилу до матури! Добре, добре, він

здасть „ім“ матуру, хай тішуться, але чому панна Ніна... Добре хоч, що не писав на тих цвітах дедикації.

Коли, одначе, прийшов вечір й пані Балтаровичева просила до столу, Корпанови було дуже приємно, що хоч продовж вечері посидить в присутности панни Ніни. Колиб не ті обіди й вечері при спільному столі, Корпан бувби вже давно найшов собі инше помешкання, може навіть „кавалерське“ з осібним входом.

Знайомість з Михайликом піддержала дещо Корпана на дусі. Михайлик теж не мав матури, а чейже ані пані Балтаровичева, ані панна Ніна, не взяли йому цього за зле, коли він, впроваджений в їх дім Корпаном, засів до вечері. Панна Ніна була тоді навіть понад прийняту міру говірливою й без застережень погодилася позувати Михайликови до погруддя...

Говірливість панни Ніни й готовість позувати Михайликови, збентежила Корпана не менше, як те, що Михайлик перестав уже з ним говорити про мистецтво й лаяти Галичан, але заедно повертав розмову на панну Ніну. В глибині своєї збентеженої душі, обвинувачував Корпан свого нового приятеля в чорній невдячності. Бо і якже?

Коли Корпан почув, що Михайлик поклався на ліжко в Академічному Домі й рішив годувати, він перший відвів його від цього пляну й, прогонувавши з власної кишені протягом кількох тижнів, нарешті найшов йому пристановище в панства Балтаровичів. Він готов був навіть платити пані Балтаровичевій за харчування Михайлика.

Одначе — Корпан вмів бути великодушним. Ставати на проу з Михайликом, обожаним мистцем, подиву гідним характером, степовиком, що підіймав одною рукою пів сотнара глини? Ні! А впрочім — хіба це не комічне зіставлення: він, Корпан і вона, панна Ніна? І Корпан уже думками подружив Михайлика з панною Ніною.

— — — — —
Так, за рік, за два вони поберуться, наймуть роскішну, двоповерхову віллу. На першому поверсі буде помешкання й апартаменти пані Ніни, на другому буде велитенська робітня Михайлика... ні робітня буде в пар-

тері; тож не маляр — це скульптор з горами глини й каміння!

Пані Ніна устроюватиме літературно-мистецькі четверги, на яких збиратиметься „сметанка“ й з поза круга „безсмертних“. Це буде отвертий дім вищого типу: в ньому куватимуться нові цінності й окрилювати нові ідеали.

Але Корпан приходитиме до панства Михайликів тільки в ряди годи. Бо він не захоче своїм досмертним смутком ворухити гармонії їхнього щастя. Він терпить, як герой, в тиші й самозабутті.

Правда, час до часу, приступить йому щось таке гірке й болюче під серце, чого він не зможе ані представити, ані словами висказати. Тоді він візьме з собою портрет панни Ніни й піде в світ за очі, пропаде в якомусь надморському містечку, може навіть вхопить за чарку з перлистим вином, яку вихилить так жагуче й пристрасно, якби це була його остання чарка...

А може він успокоїться скорше, аніж це йому зараз здається можливим й зачне нове життя, горде й великодушне, як його саможертва з любови до панни Ніни?

Ні, він напише роман, поему кохання й самовідречення, бо життя не дасть видержати в ролі героїв, воно тихо й непомітно розмінює наші великі жести на дрібні й театральні...

— Слухай, Дада! — говорив раз Михайлик.

— Слухаю...

— Ти маєш до мене жаль?

— Ні, не маю.

— Не бреши, Дада, ти любиш панну Ніну.

— Так, я люблю панну Ніну.

— Це твоє перше кохання?

— Не знаю, мені здається, що перше.

— А панна Маня?

— Панна Маня? Я думаю, що це було моє літературне кохання.

— То була твоя перша муза?

— Така собі муза, перша-ліпша з берега.

— А панна Ніна?

- Панна Ніна?
— Панна Ніна була твоєю черговою музою.
— Ні, панна Ніна не відповідає мойому жанрові.
— Отже ти не любиш панни Ніни?
— Ні, я люблю панну Ніну, але вона про це ніколи не довідається.
— Хиба?
— Так, але я й тебе люблю, Михайлик!
— Слухай, Дада! Панна Ніна це не є твій тип. Вона сильніша від тебе. Ти бувби бідний навіть тоді, коли б добився в неї взаємности.
— Я навіть цього й не пробував ніколи.
— Попробуй!
— Можеб був й попробував, але я бачу, що вона тобі подобалася; ти маєш на неї вплив, більший аніж моглоб здаватися.
— Бо до жінки слід підходити з батогом, розумієш?
— Я це десь читав, але я цього не розумію.
— І ніколи не зрозумієш. Ти не був і ніколи, мабуть, не будеш мущиною. Ти, такий собі, безборонний лірик...
— „Безборонний лірик“, це добре сказано.
— Добре й влучно! Ти такий могомовний і краснорічливий в мужеському товаристві, а в жіночому треба тобі слово за словом з горла видирати. А знаєш що?
— Що?
— Я маю щось для тебе!
— Це значить?
— Я знаю дівчину, гарненьку блондничку, яка тобі pomoже вговоритися.
— Ну?
— Нічого, я тебе познайомлю з твоєю справжньою музою.

Корпан задумався. Ні, той Михайлик і хитрий і дурний. Хиба він в силі зрозуміти, чим була для нього панна Ніна? Хиба є ще така одна під сонцем? Очевидно, нема, але якраз цю одну-одинокую під сонцем дівчину він готов був забути ради цієї миргородської галушки. Бо він любив Михайлика, а панну Ніну обожав до того, що не вважав себе гідним її одного погляду. Це вже

рішено і Михайлик був несмачний і за мало тонкий, коли говорив йому про рекомпензату в формі нової знайомости.

— Чого ти, Дада, розкравився? Збирайся, підім до панства Річицьких!

Корпан зібрався, узяв нову краватку, старанно розчесав своє кучеряве волосся й пішов, мов теля, за Михайликом...

Михайлик сидів, не спускаючи ока з Корпана, що в свою чергу вовтузився й нервувався на своєму кріслі. Погляди їх зустрілися.

— Ходім відси, — шепнув Корпан.

— Куди? Зараз подають вечеру.

— Я не остануся, я маю роботу.

— Кинь ту свою „роботу“, ти... „безборонний лірик“!

В тому ж моменті підійшла до Корпана панна Любка і взяла його під рамя.

— Куди ви, пане Корпан, зараз вечера.

— Ні, вибачайте, але я не можу остатися на вечері.

— То трудно, кинула Любка й побігла в напрямі Панчицького, що теж робив вражіння гостя на відхідному.

— Але ж, пане Панчицький, у нас перед вечерою не можна відходити!

— Це прошу вас, невинне насильство, але я піддаюся.

І Панчицький знову сів на своє крісло.

Де дальше Корпан почував себе все більше збентеженим.

Ні, він тут далі не витримає. Встав і рішуче підійшов до пані Річицької.

— Цілую ручки, пані добродійці. Дуже мені було приємно, але ми вдвох з Михайликом мусимо відійти.

— Але ж залишіться, панове!

— Ні, може другим разом побудемо, як що пані добродійка дозволять, довше. Цілую ручки.

Поцілував паню Річицьку в руку, решті присутніх поклонився й моргнув на Михайлика, що зовсім не збирався виходити перед вечерою.

Рад не рад, Михайлик піднявся й почав розклянуватись.

Вийшли. Корпан біг попереду Михайлика, нерівним, нервозним кроком.

— Куди ти біжиш, мов навіжений?

— Геть, геть відсіля! Чого ти мене в такі широкі товариства впроваджуєш? Мене денервує те все!

— Ов, то добрий знак, раз тебе „те все“ денервує.

— Що значить „добрий знак“?

— То значить, що я зробив добре, коли тебе туди завів.

— Я тебе не розумію.

— Бо ти дурак, то й не розумієш.

Якийсь час йшли мовчки.

— Слухай, а ти знаєш, що мені говорила про тебе панна Любка?

Корпан не обзивався.

— Ти не цікавий почути, яке ти вражіння зробив на панні Любці?

— Не цікавий!

— Брешеш, Дада, брешеш голубчику! А панна Любка казала...

Корпан поневолі насторожився.

— Ну, що казала твоя панна Любка?

— Казала, що як би ти мав більше розуму, як маєш...

— Ти дурак.

— Може й дурак, але ти...

— Ні, слухай Михайлик! Бог з тобою й твоєю панною Любкою, але я не привик до цього. А поза тим твоя панна Любка веснянкувата кокетка й має повикривлювані запятки.

— Запятки запятками, але хіба ти не завважив, як вона любо щебече, як дзвінко сміється?

— Щебече, певно що щебече, до всіх.

Михайлик зареготався, мов кінь. Корпан видивився на нього, чи часом його приятель не збожеволів.

— А бачиш Дада, чи я не мав рації, коли казав, що тобі треба слова з горла видирати? Чи панна Ніна з своєю мовчливою неприступністю могла тебе коли-небудь привести до того, щоб ти з першого погляду,

став ревнувати? Але до речі, то ти панні Любці дуже подобався. Казала — скромний, коханий хлопчик! Вона так про нікого з присутніх не говорила...

Корпан йшов далі не обзиваючись...

Михайлик наспівав за Корпаном.

— Слухай, Дада, який ти, їй Богу, квач! Ходім, випемо по чарці.

— Ходім!

Завернули в безсмертну „коршму“, з якої чорною хмарою сунули жидки, роблючи місце патріотичній публиці. Пристанули біля буфету, випили по чарці „сильної з міцною“, закусили селедцем й посідали один проти одного за столом. Корпан підпер голову руками.

— Михайлик! Скажи мені, ради Бога, чого ти мене провадив до тих Річицьких?

— Таж я тебе туди волами не тяг.

— Не тяг, певне, де тобі до волів; ти сам як віл. Там стільки людей, самих ріжношерстих; топчуть собі по пятах і вдають страшно задоволених й розбавлених. А та Любка...

— Ой, та Любка!

— Та твоя Любка тільки те й робить, що...

— Звичайно, бавить гостей..

— Та хай собі бавить, яке мені до цього діло? Я не звик до цього, ти знаєш, що я не звик до цього.

— Та хіба я знаю до чого ти звик? От впровадь такого йолопа в товариство, він сяде тобі де небудь в кутку, носа поверх верхньої губи пустить і... ревнує, що Любка не припадає біля нього, а й інших гостей пильнує. Ні, Дада, скажи по правді — ти ревнуєш?

— Та чого ти мені це ревнування, мов жидови, хобору навязуєш? Нецікава мені твоя Любка, тай годі!

— А я тобі кажу, Дада, що брешеш! Вона тобі цікава! Вона така, що мертвого з гробу підійме, вона навіть такого квача як ти розворушить! Ти мені не говори!

— Я їй не буду тобі говорити.

— Дада, а ти бачив якими мясенькими очима вдив за Любкою Панчицький?

— Яке мені діло до Панчицького?

— Ти знаєш, він теж поет! Варто було послухати, як він деклямує, а як співає!

— Такий він поет, як я арцибіскуп!

— Але він має посаду, він буде колись директором банку...

— Хай буде собі на здоровля.

— А Трухменський; в нього таке кучеряве волосся, як в тебе...

— Але риже.

— Рижі люде мають щастя в жінок.

— І пощо ти мені все те плетеш? Скажи, пощо?

— Бо ти квач і може всього того не бачиш. А тимчасом... вір мені, Дада, Любка козир-дівка! Мені так здається, що з вас була би добра пара.

Корпан спаленів.

— Та чого ти мене на силу сватаєш?

— Бо я твій приятель і добра тобі бажаю. Ти тільки уяви собі...

Корпан задумався. А може справді? Може цей шибай-голова Михайлик не говорить від себе, може він має в цьому напрямі доручення панни Любки? Він бачив, як вони обоє з Михайликом перешіптувалися, час до часу поглядаючи на нього. Якесь тепло підбехтаної амбіції пройшло йому крізь серце. Так, але раз він не помиляється, то хай і Михайлокови не здається, що він „летить“ на першу-ліпшу з черги.

— Михайлик, чи ти віриш в любов з першого погляду?

— Так і тільки в таку любов вірю.

— А ти думаєш, що в панні Любці можна закохатися з першого погляду?

— Я б не вірив може колиб на тебе не дивився. Таж ти, голубчику, потонув уже там по уха! Ти тільки боронишся вигадками про веснівки й викривлені запятки панни Любки, яка сама по собі зробила на тебе вражіння! Так, так, не пробуй навіть перечити. Ти нині зненавидів і Панчицького й Трухменського й усіх тих, хто тільки заговорив до панни Любки! Бреши, крути як хочеш, але ти „впав“, безповоротно впав!

— Ні, Михайлику, ти просто вмовляєш в мене.

— Ану, попробуй те саме вмовити в мене!

На хвилю зацарила при столику мовчанка. Михайлик тріюмфував. Ще один-два вдачні наступи і... вовк буде ситий і коза ціла. Шлях до панни Ніни протертий і приятель не втрачений.

З естради лилася мутними каскадами „циганська“ музика, Корпан сидів підпершись, Михайлик силувався на вимовність:

— Жінок є три роди: музи, матері й уличниці. Нашому братови трудно обійтися без музи. Вона не мусить бути гарна, краса кваліфікує жінку на вулицю; вона не мусить бути розумна, розум потрібний для матері й господині; але вона мусить бути тонка й чула на подуви творчого леготу, мусить мати те, чого даремне шукаємо в „публики“. Муза мусить бути спрagnеною твоєї творчости, якої цінности вона має вичувати інстинктовно. Муза, яка може й не чула ніколи про основи поетики. плястики чи статики, має рішати про висоту твого лету, про красу й переконуючу силу твоєї форми. Мущина мусівби цього вчиться роками, жінка, яка родилася музою, родиться з цею несистемізованою освітою.

Муза є до невмолимости конечна для поета, маляря, скульптора, архитекта. Вони всі творять перш за все тому, що мусять творити, а в другу чергу заєдно для „Неї“, яка пишеться й вимовляється з великої букви. Муза, що може не має ні крихітки з героїні, муза, яка мліє, почувши шорох миші, є конечною для героя, що йде вперед, грудьми ломить й розторощує мури Бастиль, а коли гине, гине для Неї, з Її іменем на устах.

Хиба ти думаєш, що колиб не було муз, то жорстоке, звірське й кровожадне навіть в своїй екзальтованій набожности середньовічча полишилиб нам по собі снюявну легенду хрестоносних походів і не менше геройську як тонку й затійливу мережу готицьких соборів? Уяви собі Дантого без Беатрічі!

— Михайлик, чого ти почав виклад про музи? Мені музи не треба. Я, впрочім, маю музу... то значить не маю, я мав музу..

— Панна Ніна?

Назви її як хочеш, це неістотне, але я за музою не тужу.

— За чим же ти тужиш ?

— Як би тобі сказати...

— Кажи, як хочеш.

— Я тужу не за музою. Я настільки багатий фантазією, що можу іменувати своєю музою першу з черги куклу за фрізієрською вітриною і обоім нам буде з тим добре. Але, коли вже пішло на щирість, то я тужу за жінкою чи дівчиною, що могла б мені дати материнське серце, якого, ти знаєш, я ніколи не відчув біля мого серця. Над моїм сирітством заєдно милувалися чужі люде... Я не є невдячний! Благословлю ніжну й великодушну руку пані Янової, що сама зголосилася на мою прибрану бабуню, але в парі з тим, я ніколи, від перших днів моєї самосвідомости, не міг визбутися почування, що ця ніжна і великодушна рука, яка не раз сховувалася з любов'ю по моїй голові, була все ж таки чужою рукою.. Я міг, з собачої вдячності, цілувати її кожний спрацьований палець, але права, вродженого права, я не мав ні до одного з тих благородних пальців. Я знаю паню Янову, я можу рік думати й придумувати усі найнеможливіші можливості і не дійду ніколи до переконання, що ця ласкава рука могла б коли небудь мені зрадити, але почування, певности, що під крилами тої ангельськи-доброї жінки я є в себе в дома, ніколи не міг викресати з свого серця...

Право кохання є не менше сильне й переконуюче, аніж право материнського, інстинктивного тепла. Воно навіть душе від нього. На ньому оперлася не придумана, але самозрозуміла в своїй основі й природности проблема родини, яку творить двоє чужих собі, аж до моменту закохання, людей. Тільки подумати — двоє чужих людей, з двох ріжних півкуль земного гльобу находити себе, і з першого погляду проймає їх, наче блискавка почування, що вони свої, рідні, що належали до себе, ще нім одно другого побачило і належатимуть до себе, до віку, до гробової доски, бо вони сотворені для себе й тільки для себе...

Святість подружнього звязку... хиба міг бути такий геніяльний законодавець, щоб такий закон придумати ? Його міг кинути в людське серце тільки Той, що сам

те серце сотворив, що держав його на своїй долоні ще занім воно здригнулося, ворухнулося першим ударом...

— Дада! Ти, бачу, теж на прелегента змахуєш.

— Ні, ти цинік. Чому ти мене перебиваєш?

— Бо нецікаво, бо нудно...

— Але ти мене спровокував до говорення.

— Це можна коротше. Отже: ти любиш Любку?

— Не знаю.

— Але ти хотівби, щоб вона тебе любила?

— Вона, чи друга, третя, сотня, все одно!

— Тільки любила?

— Так, я тужу за справжнім взаїмним коханням.

Я тужу за моментом, коли кризь моє серце пройде блискавка великого, осліплюючого почування...

— А зараз ти цієї блискавки не вичув?

— Ні, але ти знаєш, я можу вмовити її в себе.

Можу, бо хочу, бо я маю досить того „сам” на сам“.

— Досить...

— Так, досить тих безмозгих диспут з тобою, з Панчицьким, диспут, в яких нема нічого, крім порожній зле маскованого самолюбства. Досить!

XX.

Панна Любка не була з каменя. Корпанови навіть здавалося, що вона його виріжняє. Частіше, аніж першого разу й довше, аніж з другими, проводила вона час на розмовах з Корпаном. То значить, вона заєдно щебетала, а він більш за все потакував, або заперечував, рідко коли допадаючи слова для довшої промови. Любка не терпіла ніяких викладів, навіть про те, що заєдно було в Корпана на язиці, скільки разів він не приходив до панства Річицьких.

Корпан взявся на спосіб. Попробував говорити мовою цвітів. Добирав усі тони рож від сніжно-білого до криваво-багрового; Любка заєдно приймала цвіти, але їхньої мови чи не розуміла, чи може не хотіла розуміти.

Не дармував за те Михайлик. Він навіть прийняв на себе ролю почитильона — усе мав щось Корпанови

сказати, усе ніби від панни Любки, а Корпан тільки дивувався, як така балакуча дівчина, потребувала аж посередництва Михайлика для цього, що могла далеко краще сказати сама. Не дармував тут і Панчицький, тільки, що депозиції його були відмінні від Михайликових. Він заедно підіймав розмову про панну Любку, кинув два-три слова про її прихильність до Корпана, щоб потім з іще більшою силою підчеркнути їх прихильність до того чи другого гостя панства Річицьких. Корпан ходив, мов п'яний, раз у раз хвилюючись, раз у раз перескакуючи з крайности в крайність. Згодом поділилися Михайлик з Панчицьким ролями. Те, що збудував Михайлик, руйнував Панчицький і хоч з його слів нераз проглядали білі нитки інтриги, Корпан не міг обутися без Панчицького, шукав його товариства, а навіть заходив до нього до дому.

Одного вечора вийшов Корпан з дому панства Річицького разом з Панчицьким і його шкільним товаришем Луком. Корпан був у виімково гарному настрою. Йшов улицею й з розмахом стукав палицею в кожну ліхтарню, в кожне придорожне дерево. Панчицький з Луком ледви наспівали за ним.

— Панчицький! Позич мені п'ятку, підемо на вино!

Панчицький вийняв п'ятку й дав Корпанови, що вже завернув до найблищої винярні.

— Прощу! — і Корпан, як господар, пустив своїх гостей передом.

Сіли й замовили „мушкательку“. Панчицький і Лук, непомітно переглянулися поміж собою. Корпан цього не бачив; він був п'яний щастям, гордий своєю перемогою.

— Панове! — почав своє слово Корпан. Я нині такий радий, такий задоволений, яб сказав щасливий що трудноб мені було не поділитися з вами моім щастям...

Панчицький знову переглянувся з Луком, а Корпан говорив далі.

— Що тут багато говорити! Я просто на просто, по слові з панною Любкою...

Корпан глянув на своїх товаришів, все одно не завважуючи ехидної усмішки Панчицького.

— Що ти не говориш? По слові з панною Любкою!
— ніби радісно дивуючись спитав Панчицький.

— Так, по слові! Скінчилося моє трубадурство, скінчилося витоптування тротуару під вікнами панни Любки, від нині починаю нове життя! Я навіть признаюся вам, з панною Любкою „на ти“, очевидно тільки сам на сам, публично собі „тикати“ було б, я думаю, передвчасно.

— Я теж так думаю, докинув Лук, пересовуючи костистою рукою по своїй виімково гарній, чорній бороді асирійського мага.

— Перш за все я мушу скласти матуру, скінчити університет, здобути катедру а потім... Потім це вже само собою уложиться.

— Позволь же, Дада, випити на твоє здоровля! сказав Панчицький, підіймаючи чарку з мушкателькою.

Корпан підхопив чарку й заімпровізував:

Прийде момент, велика, ясна хвиля,
В якій весна зединюється з літом,
Коли квітки до дому скрані хиллять,
А в північ ліс палає огнецвітом...
Як руки нам в гірлянди рож повяжуть
І чола нам в вінки уберуть ярі,
Привіт весільний за столом прокажуть:
Хай тільки щастя, що перлин в тій чарі!

— Дай Боже здоровля корові! — вирвався Лук, з розмахом вдаряючи чаркою в чарку Корпана. Хай живе молода пара!

Корпан був у семому небі й мало не розтовк чарки, цокаючись з Луком.

— Бачиш Лук, щастя само не приходить, його треба вміти підглянути, зловити й вдержати в руках, бо воно мов хрустальна куля, легко висовгується з рук й розбивається...

Треба вміти встати рано,
Вміти ждати і підглянуть
Забажать не в жарт!
Хто лінуючись не вспіє,
Хто вагаючись не сміє,
Щастя цей не варт!

— От-то Корпан молодець! І хто б то подумав? — вигукував з удаваним захопленням Панчицький.

— Стільки людей, з патентами, посадами, становищами й нікому не вдалося вимогти на панні Любці слова, а Корпан... Позволь собі зложити мої гратуляції! І Панчицький простяг руку до Корпана. Корпан стиснув її й потряс нею з усею силою своїх молодих мускулів і щастя.

— А знаєте, продовжав свою соняшну візію Корпан, коли ми подружимося, побудуємо на селі велику, розкішну віллу в якій буде повно цвітів, мистців, письменників, велика прийомна саля з картинною галереєю, розкішною бібліотекою...

Панчицький не видержав. Затуливши уста лівою долонею й моргаючи очима в бік Лука, він видусив з себе, характеристичне: Ги-ги!

Корпан глянув на Панчицького, злегка збентежений:

— Що тобі Панчицький?

— Нічого, я так тішуся тими підльвівськими Атенами...

— Ні, ти кажи, чого ти регочешся? Тобі смішно з моїх фантазій?

— Дада, вмшався простосердний Лук. — Він сміється, бо ти дурак, він тебе „бере на бас“.

— Що значить „на бас“?

— Ти не розумієш? Так собі „на бас“, як хочеш то „на скрипки“, все одно ти влопався з тим своїм „словом“.

Корпан збентежився до решти. Поглядаючи то на Панчицького то на Лука, ледви процідив, глухо й беззвучно:

— Я вас не розумію, що значить „влопався“?

— Аби баламуцтво не ширилося, відповів Панчицький, то я тобі скажу, що те „слово“, яке тобі дала панна Любка можеш кинути під трамвай разом з твоєю порожньою мошонкою... Ги-ги...

— Вибач, але я далі нічого не розумію. Чого ти смієшся, Панчицький?

— Бо смішно! Таж як би проти тебе поставив фякеського коня, то й він би зареготався.

Корпан пробував узяти себе в руки. Дійсно, він зовсім непотрібно вивернув перед Панчицьким свою душу, мов рукавичку. Він не повинен був цього робити, хоч би з огляду на панну Любку. Але чого той ходячий нежит регочеться?

Панчицький не переставав сміятися. Відставив чарку, глянув на Лука й нахилившись до Корпана говорив:

— Слухай, Дада! Ти знаєш — гумор, це основа нашого здоров'я. Коли люде вмирають, то напевне на смуток, що є неменче страшною хоробою, як чахотка. Ги-ги! Але не штука сміятися, коли тобі смішно. В добре зіграному товаристві, в якому є все крім веселости, треба вміти собі цю веселість зааранжувати. Треба щось або когось пожертвувати для цього, то трудно... В даному випадку не було нікого кращого від тебе. Вибач Дада й не впадь з крісла, коли тобі скажу, що я сам порадив панні Любці спровокувати тебе до... освідчин і...

— Що?! — ревнув Корпан, який до тепер слухав Панчицького з широко розкритими очима.

— Спровокувати тебе до освідчин, прийняти їх і... ти вже далі знаєш усю історію, разом з тим сакраментальним „словом“ включно...

Корпан не видержав. Зірвавсь з крісла і замахав руками, мов вітряк.

— Брешеш, Панчицький! Брешеш! Це була б проста, нікчемна провокація! Ні, ти брешеш, я в це ніяк не повірю! Я зараз йду до панни Любки! Я спитаюся! Коли це правда, то... але ти брешеш. Ти з зависти брещеш і вигадуєш!

Панчицький не тратив холодної крові й тої спочутливої усмішки, яка найбільше Корпана дратувала. Лук гладив бороду, час до часу підіймаючи до губ чарку; він не сміявся але й не ставав пе стороні Корпана, що робив звичайно. Тільки хтось третій, до того ж чуткий психолог, міг з його обличча вичитати, що він тут не безпристрасний обсерватор, що справа цікавить його не менше чим Корпана а непомірно більше, аніж Панчицького. Лук до безпам'яті кохався в молодшій панні дому панства Річицьких...

— Дада, заспокійся! говорив далі посміхуючись Панчицький.

— Ні ти перший ні ти останній з тих, яких беруть на бас...

— Але ти на правду останній! Вибач, таж я з тобою далі й сидіти не хочу! Платити!

— Дада, а коли ти віддаш мені п'ятку?

— П'ятку? — і Корпан зніяковів. Віддам тобі завтра. Позичу собі у Михайлика і віддам.

— В такому випадку, віддай п'ятку зараз, я сам заплачу за вино.

— Я не хочу, щоб ти платив мені за вино.

— Все одно п'ятка пропаде. Дай, дай п'ятку.

— Як собі хочеш. Маєш свою п'ятку, а я тобі винен за третину вина.

— Хай буде.

Корпан одягся і вибіг з винярні мов з праці. Біг у напрямі „коршми“. Коли Михайлика не було в Річицьких, він напевне там. Куди він, впрочім, мав дітися.

— Ні, це немислиме! Це нікчемна провокація Панчицького!

Добре, але хиба на таку кабалу погодилася панна Любка? Все інше, тільки не те! Ах коби найти Михайлика!

Припущення Корпана виявилися вірними. За одним з столиків сидів Михайлик, але не сам. Корпан був занадто збентежений, щоби підходити до чужого товариства, тому моргнувши на Михайлика, сів собі в протилежному кутку. Казав подати вісімку вина, хоч грошей на заплачення не мав. В найгіршому випадку поборгує. Випив вино одним душком і потонувши в пружинах коршемної канапи, задумався.

Як це так? Чому йому все так на виворіть життя укладається? Чому завжди найдеться хтось чи щось, що роздує й по вітру пустить райдужну баньку його мрії, його ніколи не осягненого, заєдно скривленого, спотвореного його бажання? Але чого той Михайлик бариться, чому він не прийде й не розвіє його сумнівів. Так чи інакше. Все одно, тільки б не потапати в тій мраковині томлючої непевності...

Ні, це справді дивно, чого він липне до цього Панчицького? Лазить за ним, нав'язується йому з своєю дружною. Та хиба Панчицький може його трактувати інакше, як зеленого дурника недотепу, яким можна, в найкращому випадку „побавитись“?

Все одно яким коштом. Такий Панчицький! Іде собі крізь життя тихо, на пальцях, м'яко й безголосно мов кіт, що часом задавить мишу а часом, тільки пограється, помучить і пустить, щоб знову зловити і задавити. От так собі, безкорисно, для забави, мистецтво для мистецтва.

Але чого той Михайлик бариться?

Корпан підійшов до Михайликового столика:

— Перепрошую, я з паном артистом, два слова...

— Я зараз, Дада, сядь хвильку і вижди.

Корпан вернувся назад до свого столика. „Хвилька“ Михайлика довжилася йому в страшну, безпросвітну вічність. Махнув би рукою на розмову з Михайликом; все одно до нічого з ним не договоришся, алеж треба заплатити за вино. Може Михайлик якраз при грошах..

Нарешті, Михайлик розпрощався з своїм товариством і підійшов до Корпана.

Чого тобі так спішно, Дада? Ти понервований.

— Так, понервований. Михайлик, скажи, може й ти в змові з Панчицьким?

— Бог з тобою, Дада!

— Я б навіть не здивувався. Виходить таке, що не можна нікому довіряти.

— Не вір собаці з переду, бо вкусить, а коневі з заду, бо копне..

— А чоловікови не вір ні з переду ні з заду — все одно вкусить. В найкращому разі — копне..

— Але що тобі, Дада, зібралось нині на таку чорну філософію?

— Ти бачився нині з Любкою?

— Бачився.

— Говорив з нею.

— Раз бачився, то й говорив.

— Не казала тобі нічого „переказати“?

— Нині, виїмково, нічого.

— В тім випадку вона покористувалася Панчицьким.

— Не розумію.

— Я теж ні, але щоб ти знав, то я нині о годині шестій говорив з Любкою. Я признався, що її люблю, вона сказала мені щось в тому ж змислі, дала мені руку, дозволила, в чотири очі, говорити собі „ти“ і т. д. а о год. 7. сказав мені Панчицький за вином, що все те вигадка, що все це — просто ним придумана „забава“...

— Це можливе. Я ніколи не захоплювався Панчицьким.

— Але панна Любка...

— Вона мені теж перестала подобатися.

— А чого ж ти мене туди тяг і насилував до „слів і словечок“?

— Тоді як я тебе „тяг“ було інакше, а тепер інакше. Ти тимчасом влопався на добре...

— Що ти хочеш тим сказати?

— Те, що чуєш. Панна Любка давно вже не та, якою я її пізнав. Зрештою на цьому львівському смітнику й золото почорніє.

— Ти маєш щось конкретного на думці?

— Ні, борони Господи, але знаєш, та безупинна метушня гостей в домі Річицьких, атмосфера, яка по неволі утворюється в галичанському товаристві довкола „панни на виданню“... Те все мені вже давно не подобається. У нас, на Полтавщині, все те діється зовсім інакше...

— Шож ти мені радиш?

— Хиба тобі можна що путнього порадити? Впрочім, порадити то можна, але хиба ти мене послухаєш?

— Ну приймим, що послухаю.

— Ні, ти не послухаєш, але я тобі пораджу.

— Слухаю.

— От побув у товаристві, поморочив собі трохи голову, понервувався, ну й годі. Літо йде, матура не за горами — „присядь фалди“ як то у вас говорять, складай матуру і виїжджай геть зі Львова. Тут нічого путнього не досидишся

Корпан понурих одчаяно голову. Не такої поради ждав він від Михайлика. Хай же не гнівається, коли він його не послухає.

— Слухай, Дада! Наскільки я визнаюся в ситуації, то не слабше й не менше щиро від тебе забігає довкола панни Любки Лук...

— Лук?

— Так, Лук. Тільки він мудріший і більш зрівноважений від тебе. Він водить за панною Любкою очима, але мовчить. Поки що він перевірює ґрунт, але прийде його час і він заговорить...

— Заговорить...

— Так, він заговорить, і його так само як тебе не викинуть, за те, за двері. Пощо викидати порядних людей за двері? Але ти його не лякайся так само, як не маєш причини лякатися Семчука; йому так само як і тобі не подобається це широке, розбавлене товариство. Иньша річ Демчук! Ти бачив його знимку в старшинському однострою? О це вже страшніший противник! Але так Богом а правдою, то найстрашнішим твоїм противником є якрав той сам Панчицький, до якого ти так липнеш.

— Панчицький?

— Так, Панчицький. Ти не забувай, що це ніякий легкодух твого поколю. Він пише поезії то правда, займається літературою, видавництвами; все те належить до того „доброго тону“, який не перешкаджає йому бути солідним банковцем не тільки в бюрі але й в життю. А крім цього, і це найважніше, він має за собою „плечі“ пані Наді, що як не як, а покищо командує в домі Річицьких...

Корпан вдивився в шматок обідраної папери на стелі й не говорив нічого.

— Але Дада, яке тобі до цього діло? Демчук, Панчицький чи який иньший Лук — хіба стільки світу, що в вікні?

— Михайлик, так не можна. Ти, може не припускаєш, як далеко зайшло. Я на правду люблю панну Любку.

— Тобі так здається. Ану поспробуй розлюбитися так само як, хіба ти забув, на силу залюбився...

— Хібаж так можна?

— Можна, Дада, можна! Поживеш то побачиш.

— Ні, вибачай, але я з тобою вже про це й говорити не буду.

— Найкраще зробиш!

— Заплати за мене вісімку вина, я мушу йти! Михайлик почав шпёртати в своїй калитці. За той час Корпан стояв уже на порозі.

— Ти куди?

— До Річицьких.

— Та йди до злиднів!

Опинившись на вулиці, Корпан зразу опам'ятався, що йти до Річицьких пізно. Але він піде до Панчицького. Немає нічого гіршого, як така непевна ситуація. В Панчицького світилося. Постукав у двері й увійшов. Панчицький лежав уже в ліжку, але не здивувався пізною гостиною Корпана. в дві години після того, як Корпан торжественно з ним „зірвав“. Він навіть силувався на вишукану ввічливість господаря.

— Закури собі, Дада!

— Дякую.

— Що новенького?

— Нічого, старовина. Я хочу з тобою поговорити.

— Прошу дуже.

— Як ти думаєш зліквідувати цю „забаву“?

— Нащо її ліквідувати, раз люде добре бавляться?

— Я б не хотів, щоб вони бавилися моїм коштом.

— Чи то не все одно чий коштом?

— Мені не все одно.

— А мені все одно; я думаю, що й панні Любці теж. Річ в тому, щоб люде жили, ворушилися, не кисли. А хіба мусиш признати, що панна Любка вміє бавитися і бавити...

В Корпанові закипіло. Він підірвався з крісла, і не отямившись кинув під адресою панни Любки словом, тяжким мов камінь. Не вспів іще пожалувати промаху, коли Панчицький, наче діждавшись того слова, несподівано змінив тон.

— Пане Корпан! Що ви дозволили собі сказати?

— Те, що чули! — відповів Корпан ударений офіційністю Панчицького.

— В такому разі будьте ласкаві подати час і місце в якому зволите прийняти моїх заступників.

— Що?!

— Я думаю, що ви не здивується, коли я стану в обороні неprisутної тут панни Річицької...

Корпан не видержав. Панчицький хоче йому прислати своїх заступників! Панчицький знаходить себе в точці й „стає в обороні“ панни Любки тоді, як це могло б і мусіло б бути противно. Ні, це вже йому не вміщується в голову! Хто знає наскільки панна Любка причасна в затіяній Панчицьким „забаві“, що вивела його з рівноваги, довела до крайности в якій вирвалося з його уст це рівно необачне як несправедливе слово, а тут Панчицький, то й сам, що йому те слово вирвав з горла, кує вже з нього капітал. Ні, це нечуване!

Так, але не пізніше як завтра довідається про все панна Любка. Вона довідається, що Корпан її образив а Панчицький станув у її обороні! Нічого собі табльо!

І Корпана облив зимний піт.

— Пане Панчицький! Я дивуюся, як ви так можете...

— Коли і де маю вам прислати моїх заступників?

— Але ж пане Панчицький опам'ятайтеся! Я не лякаюся ні вас ні ваших заступників, але ж розберіться в ситуації і зрозумійте, що ми необачно поміняли ролі! Я не можу стати проти вас, раз ви стаєте в характері оборонця панни Любки!

— Отже ви відкликаєте те, що сказали і на мої руки перепрошуєте панну Любку?

— Відкликаю і перепрошую...

Панчицький ехидно посміхнувся, але Корпан цього не завважив. Він нервово одягся й розпрощавшись з Панчицьким побіг до дому. Не думав уже про ніщо й про нікого. Тягар останніх переживань переростав його сили. Він мав тільки почування, що в нього не має ні одної кістки, а весь він мов гутаперхова банька, м'ягка й податлива.

Прийшовши до дому, кинувся на ліжко а не могучи заснути, отворив якусь німецьку книжку й не розбираючи нічого читав:

Доктор Фавст нарікав, що він такий убогий, що заєдно мусить бігати пішки а за ціле своє життя не поцілував навіть дівки від коров. Він рішив записати

свою душу чортові за коня і принцессу. Закликаний чорт являється зразу під постатю різних звірят, свині, вола, малпи, але Фавст проганяє його геть словами: „Ти мусиш страшніше виглядати, аби мене злякати“. Чорт являється в виді розлюченого льва, але й тепер не злякав він доктора Фавста й з підогнутим хвостом мусів схватись за куліси, щоб за хвилю появитися в постаті велитенської гадюки. „Ти ще не є досить страшний і відразливий“ сказав доктор Фавст. Ще раз ховається засоромлений чорт за лаштунки, але небаром виходить з поза них як прекрасний юнак, огорнений в червоний плащ. Щойно тепер знаходить Фавст постать чорта відповідною й каже: „Нема нічого більш відразливого й страшного, як чоловік. В ньому домують прикмети й хиби усіх інших звірів — він такий нечистий як свиня, брутальний як віл, смішний як малпа, лютий мов лев, їдкий мов гадюка; чоловік це сумішка усеї звірськості“...

А коли д-р Фавст підписав чортові контракт на купно-продаж душі, пролонує йому чорт цілий хоровід жінок, щоб він вибрав собі з поміж них найкращу.

„Я не хочу прикроювачки голов“, сказав д-р Фавст, коли перед ним станула Юдита.

— Може хочеш Клеопатру?

— Не хочу! Вона занадто розтратна й коштовна; вона зруйнувала багатого Антонія—вона живиться жемчугами..

— То може тобі дати прекрасну Олену з Трої? Говорить, підсміхаючись, чорт й додає не без іронії: — з цією особою можеш провадити конверзацію по грецьки...

Остання пропозиція припала Фавстові до вподоби тільки він зажадав, щоб йому дали молодість, красу й одяг Париса та коня, яким би він міг вїхати до Трої...

Книжка випала Корпанові з рук. Останками енергії потушив лампу й, обернувшись до стіни, заснув сном праведників. А в сні він бачив Панчицького, що не без іронії й самовдоволеного гумору питався його, чи він не хоче прекрасної Олени Троянської, з якою мігби говорити по грецьки. Корпан відмовлявся, бо грека була, поруч математики, ахилевою пятою його гімназійної освіти.

Потім приснилася йому сцена з біблії, де Путифара силується збаламутити благообразного Йосифа; Путифара була похожа на Міку, тільки була молодша й краща.

Піднявся Корпан з болем голови й нестерпним почуванням пустки. Випадало братися за книжку, що робив Корпан кожного ранку, але нині здалася йому матура такою смішною й безцільною, що він сам собі подивувався, як він міг до тепер з такою бюрократичною систематикою витверджувати лекцію за лекцією й складати іспит за іспитом, аж до осьмої кляси включно, після якої ждав його ще той один „ослин місток“ — матура.

Так бо зразу робив це для „святого спокою“ о. Аркадія й пані Янової, згодом не давав себе засоромити панні Ніні, яка вчилася блискуче, вчора іще хотів скласти матуру для панни Любки, а нині — не було вже для кого. Йому самому матура непотрібна так само, як властиво само життя не має для нього ніякої вартости. Ні, є ще в житті одно, що може дати ілюзію щастя — поезія, мистецтво, і вони ніколи не зраджували Корпанови. Поезією можна жити, краще аніж хлібом, що тільки переладовує шлунок й раз у раз нагадує нам нашу невизволену звірськість.

Сів біля столика й опер голову в долоні.

Так, він уже ніколи не піде до Річицьких. Йому нецікаво наскільки панна Любка заінтересована в „забаві“, зааранжованій Панчицьким. Може більше, може менше, може вона й не знає про ніщо, але хиба це не все одно? Йти туди, на силу втискатися в те ріжношерсте товариство, яке топче собі по пятах й розтручує себе ліктями — не варто.

Він остане з боку, він любитиме панну Любку такою, якою він її собі уявляє, без огляду на те, на скільки твір його уяви покривається з дійсністю...

Жемчуги твої — з моїх сліз,
Що легіт їх до тебе ніс...
Ти соняшна лиш тим промінням
Яке я викував терпінням!
Усе, що в тобі вічне є,
Це все без виїмку — моє!

Так, бо він поет і йому дано творити вищу, кращу дійсність, супроти якої сіра буденьщина, так звана матеріяльна правда є нічим.

Вхопив олівець і на свистку паперу почав писати:

Ти пішла — за тобою*
 Пішла решта спокою
 А остали по тобі
 Тільки смуток з тугою...
 Ти пішла, а на гробі
 Надій вбигих, в жалобі
 Сіла Туга і плаче
 І сумує по Тобі...

Хтось застукав у двері, Корпан зімняв записану римами карточку й сховав її до кишені. На порозі станув його корепетитор Біляк.

— Добрий день, пане товаришу! Як там аналітика? Зробили задачі?

— Слабо з аналітикою. Я нині, вибачайте, не дис понований; краще всього ми зрезигнуємо з сьогоднішньої лекції.

— Пане товаришу, так не можна. Ви раз у ра химерите, а матура за два тижні! Буде зле!

— Гірше як є не буде. Хто знає, чи я взагалі сідатиму до матури.

— Чому, боїтеся?

— Не боюся, але мені взагалі все те набридло.

— Ви так говорите, як той студент, що найшов у книжці волос і „збридив“ собі книжку.

— Це старий дотеп.

— Старий, але добрий. А мені таки здається, що ви найшли в книжці не один волос, а цілий кучер, може навіть цілу косу русяву й шовкову...

— Може це й правда. Так чи інакше зрезигнуймо з нинішньої лекції, завтра побачимо.

— Трудно, силуваним конем ще ніхто не доробився, але я роблю вас уважним, що перед нами ще цілі гори неторканого матеріялу. На передодні матури ми все одно його не рушимо з місця.

— Це вже побачимо, а поки що, вибачайте.

— Про мене, бувайте здорові. І Біляк вийшов помітно невдоволений. Корпан витяг зімняту карточку і дописав закінчення:

Та ти вернеш — я знаю
Скажеш казку о раю,
На цю казку, дівчино,
Я до смерти чекаю...

Остання стрічка подобалася Корпанови найменше, але цілість сповнила його творчим задоволенням. Немає то як бути поетом з іскрою божою. Інший витягає з шуфляди револьвер або отруює з аптечної шафки. Поет ліквідує свої страждання кількома менше чи більше вдалимими римами.

Корпан прочитав свій твір ще раз, переписав на чисто й недбало одягнувшись, побіг в редакцію „Світла“, якого чергове число було вже на машині. Редактор не відмовився вмістити вірш ще в тому ж числі, без огляду на технічні труднощі. Він мав слабкість до Корпана.

XXI.

Михайлик пильнував Корпана від білого ранку. Помагав йому в цьому Біляк; оба рішили хочби силою приставити Корпана до матуральної комісії.

— Алеж я не хочу здавати матури. Мені начхать на матуру! — боронився Корпан.

— Начхаеш, коли здаш; тепер збирайся і йди.

— Пане товаришу, що вам вскочило в голову? Задачі зробили, і як довідоуюся добре, а перед устною матурою згедзилися...

— Як би не ваща упрямість, я б і задач не писав.

— Послухайте мене ще раз, а потім до побачення.

— Але ж я перепаду!

— Нічого на тому не втратите. Ходім.

Михайлик з права, Біляк з ліва, узяли Корпана під руки й мов арештанта потягли до гімназії. Ще хвиля рукопашної боротьби під дверми конференційної салі і Корпан опинився перед комісією, збентежений і

розтераний. Пришов останній з свого „терна“. Двое його товаришів сиділо вже за столом. Головував в комісії старий знайомий Корпана — Цератка. Він навіть посміхнувся доброзичливо до Корпана, наче задоволений, що кінець кінців Корпан таки добився до матури, хоча він давно вже махнув на ньєю рукою, як на пропашого.

Почався іспит.

Українське пішло не зле, хоча Корпан поплутав автора „Слова о казнях“ з автором „Слова о князях“. Досить гладко відповідав Корпан на питання з історії про останні бої з маврами на європейському заході. Сяк так пішла латина. Але з грекою й математикою пішло гірше.

Греку питав старий, змуршавілий педагог Наливай.

Він не долюблював Корпана, що прекрасно читав а ще краще скандував грецьких клясиків, але розібрати речення не вмів.

Наливай поклав перед Корпаном Софокля з зачеркнутим, червоним олівцем, уступом. Корпан прочитав без закиду. Сам Цератка заслухався й одобрю оче хитав головою.

— Ну прошу, досить, прошу розібрати ось цю фразу Полінейка.

Корпанови вдарила кров до голови. Софокля він бачив тільки на сцені. Навіть в перекладі не читав, не то в оригіналі.. Мовчав.

— Дякую. І Наливай посміхнувся задоволений.

— Абітурієнт не читав „Антигони“? вмшався Цератка.

— Не читав, відповів Корпан глухо. Тут вмшався Наливай.

— Абітурієнт, на скільки його знаю з попередніх іспитів, слабкий грек, а письменну задачу написав не тільки добре, але на одно речення забагато, як було треба...

Корпан знову поденервувався й глянувши на ехидну усмішку Наливая пожалував, чому того його не спалено в мідяному биці замість його завзятого прапрадіда... Всеж таки, наскільки міг пошепки, відповів:

— Я відписв грецьку задачу з „брика“...

— Як, як ?

Корпанови було цього за багато. Тепер вже сказав голосно :

— Я слабкий грек, пан професор знають. Я відписав грецьку задачу з „брика“; через те вона добра й на одно речення за довга...

— Дякую!

Матура Корпана була вже пересуджена. Тому то коли прийшла черга на математику, він зробив добре дві перші задачі а перед третьою з аналітики, відложив крайду й заявивши, що аналітики зовсім не „рухав“, відійшов на своє місце.

Небаром прочитано абітурієнтам вислід іспиту Корпана репробовано на пів року з заввагою, що він давно вже виломившись з шкільної дисципліни, поведився при іспиті з професорами як з... товаришами в каварні.

Корпан поклонився й вийшов, щоб тутже за дверми напоротися на Михайлика і Біляка.

— А що? А що ?

— Кляпа!

Михайлик затиснув п'ястук і кинув під адресою професорів найбільшою з образ, які мав у своєму репертуарі. Біляк тільки розвів раменами.

— Я казав, що на передодні матури аналітики нз рушимо.

— Чорт з нею, махнув Корпан рукою і всі в трьох пішли в напрямі „коршми“.

— Так чи інакше, треба справу покропити.

— Певне що треба, рішив Корпан. Через вашу матуру я цілий день голодую.

Пішли в коршму, казали собі подати вечеру й пиво. В час, коли Михайлик виговорював несотворені речі на Корпанових професорів, а Біляк не обзивався, то Корпан поводив себе так, наче він склав матуру з відзначенням. Щойно під кінець вечері споважнів і стратив свою первісну вимовність.

— А все ж таки було б краще, як би мені матура „пішла“.

— Певне, що краще — відповів Біляк.

— Але я не журюся! Все одно — нащо мені ма-
тура здалася? Хай живе мистецтво! Михайлик, по фе-
ріях ідемо до Кракова!

— Давай поїдемо!

— Мистецтво це страшна річ! Кинув Корпан, до-
пиваючи „бомбу“.

Професор Нестор був типом, на очеркнення якого українська мова не придумала ще виразу. Німці очер-
кують його словом „Schöngeist“, якого точний україн-
ський переклад в роді „гарнодух“ разив би може своєю
новиною, але мав би не менше надії на право горо-
жанства, як з давен-давніх вдомашнений „легкодух“.

Професор Нестор, як і більшість галицької інтелі-
генції, був поповичем, тільки що плебанія його батька,
яка тулися десь серед золотоколосих ланів галицького
Поділля, мала попри затишну тінь тристалітніх лип, не-
менше стару традицію. Це мало свій вплив на форму-
вання не тільки душі, але й обличчя професора Нестора;
воно було наглядно інтелігентне, тонке й виразисте в ри-
сунку. Поза історією літератури, якої Нестор вчив
у гімназії, займався він сам літературою, яку обогачував
віршами, новелями та нарисами. На порозі своєї профе-
сорської кар'єри, викинутий поза межі ріднього краю,
опинившись серед чужого, мазурського оточення,
вносив у свою літературну творчість безліч польонізмів
разом з подихом західньої культурної атмосфери. Одно-
й друге неприємно вражало його галицьких земляків,
що відносились до його творчости з холодною резервою.
Впрочім жанр Несторової творчости ніколи не грішив
темпераментом ані не поривав формою. Темперамент
його творчости відповідав її формі спокійній і зрівнова-
женій як плесо тихого, забутого озера. Дзвеніла там
одначе нотка глибокого смутку по чомусь безповоротно
втраченому й туга до чогось неземськи далекого, мов
тихий гомін монастирських дзвонів, що котиться по
срібlistому плесі безіменного потока.

Краків, клясичний пам'ятник старої німецької куль-
тури й польської династичної помпи, мав крім греко-
католицької церкви, в якій молилися українські слуги
й робітники, кільканадцять українських більше й менче

репрезентативних домів, але справжньою амбасадою українства на краківському ґрунті був дім панства Несторів.

Тут в першу чергу легалізувала свої папери українська мистецька богема, тудою переїжджалося з Львова на дальший захід, до Відня, а навіть в Європу з її столицею над Секваною. В атмосфері того дому дрожала заєдно насторожена цікавість до всього, що виростало понад рівень греко-католицької побутовщини, без огляду на те, чи це була непризнана у Львові книжка, картина чи врешті переладована ідеями голова.

І хоч пані Несторова була не тільки з вигляду, але й з виховання тонкою й дистингованою, вона нераз, може й насилу здержувала себе, щоб не крикнути, коли котрийсь з заприсяжених членів богемиступав по її гуцульських килимах заболоченими чобітьми, які трактував з таким пієтизмом, що навіть сідаючи на отоману посередині сальону, не опускав ніг в долину, але клав їх на шовкову, батіковану подушку. Професор Нестор мав уже час переконати свою дружину, що з богемою треба поводитись інакше аніж з звичайними смертельниками; тому то колиб в домі панства Несторів, якийсь високо заавансований політик, директор банку чи інший патрійот позволив собі на свободу такого хочби Михайлика, був би без обиняків викинутий за двері.

Дві були міри, два підходи до двох відмінних людських пород в домі панства Несторів.

Корпан, що вчився поетичної азбуки на поезіях професора Нестора почув себе у сьомому небі, коли Михайлик впровадив його в дім панства Несторів. В перше від уродження дихнув він тут повітрям мистецької оранжерії, таким відмінним від задухи, що панувала при коршемному столику Зеленої Музи.

Порівнюючи вечорі в панства Несторів з вечорами у панства Річицьких, він де далі переставав вірити, що власне в домі Річицьких витратив він стільки часу, енергії й нервів. Подумати тільки — там командував й суфлерував Панчицький, тут надавав тон й напрям розмовам професор Нестор. Два світи, два підсоня, а поміж ними чорна, безпросвітна пропасть.

Тут щойно зрозумів Корпан, який він ще убогий знанням, який небогатий культурою й неширокий світоглядом, в якому стільки річей не находило собі приміщення. І мов той тяжкий, розкаяний грішник на порозі церкви, почував себе Корпан, де небудь в кутку салбону, заслуханий в загальну розмову. Він не приймав участі в дискусіях; проти свого дотеперішнього звичаю він тільки слухав, винотовував собі в пам'яті назви книжок й імена авторів, щоб потім бігти по антикварнях й розшукувати книжки, яких незнання почало справжнім соромом палити його обличчя.

— Михайлик!

— Що?

— Не знаю, як ти, але я відчуваю, що щойно на порозі в Несторів я почав дивитися на світ так як слід, без досьогочасних упереджень моєї мегальоманії.

— Переборщуєш.

— Нічого подібного! Я їхав до Кракова на підбій, а доведеться попалити усю свою досьогочасну скриптуру...

— Шкода, краще продай на масло.

— Ні, я спалю те все і дивлючися, як воно палахкотить, відчуватиму розкіш новонародин!

Не маю нічого проти, але ти все переборщував і тепер робиш те саме. Хто раз народився, той може тільки вмерти...

— Нічого не розумієш. Ввалишся з чобітьми на килимову отоману в Несторів, розсипаєш попіл з папіроски по воскованій підлозі і думаєш що, це „фасон“. Добре, що Нестори терплять й вибачають тобі й таким як ти цю коршемну поведінку, але не в тому діло. Я уявляю собі, що дід Несторів, колиб стояв не тут, в чужому Кракові, але навіть у Львові, то й там бувби він одинокою зеленою оазою серед пустині галичанського хамства.

— Може бути.

— Ні, не „може бути“, але так є! Я знаю наприклад, що один наш великий патрійот має автентичну гуцульську обстанову, якою дуже пишається, але він її просто-напросто вимантив у нещасних Гуцулів за спаси-біг так само, як цілу колекцію гуцульського

мистецтва, яку не соромився відступити польському музеєві. Усім здавалося, що цей добродій любив й цікавився мистецтвом, а він любив тільки гроші, а цікавився дівчатами, яких теж по своєму обманював. В домі цього пана не запомігся ні один з українських мистців, хоч власне на творах тих, на його думку, „покидьків суспільности“, він зробив гроші й кар'єру...

Я знаю, що один наш великий банковець, якому інституція платить двічі стільки, що цілому персоналові своїх білих муринів, славиться в кругах йому подібних як меценат; що року виїжджає за кордон, відкіля привозить десяторядні „оригінали“ справжніх покидьків мистецького світу, але українського мистця, якого на правду розпирєє талан, а добиває голод, запитує його служниця: „Від кого ви прийшли?“

Я знаю патентованих, славних і ославлених патріотів, яких ударить апоплексія в моменті, коли їм скажуть, що в нас народилося велике, національне мистецтво, та що вони з титулу свого титулу мають супроти нього певні зобов'язання. Так було недавно з будовою театрального будинку. Щастя одначе, що їм в пору сказано, що гроші на театр буде збирати „громадянство“, а вони могтимуть ними господарити, як власними. Річ в тому, щоб були гроші, а театральний будинок можна поставити або ні, зрештою до того ще донеко, впрочім побачимо. Я знаю патріотів, яких цілу домашню бібліотеку творить щаднича книжечка польської щадниці, бо до української вони не можуть мати довіря, раз вони самі засідають в її надзірній раді.

Нові книжки й журнали купують в нас гімназисти й студенти, що в свій час теж стануть патріотами і т. д.

Я знаю... але що тут багато балакати! Крутимосся не позаду „гнилої“ Європи, але в тіні її прихвостнів, а коли попадемо в такий загумінок, як от хочби той мізерний Краків, нам здається, що ми попали в мальштром мистецького життя, в кратер культурного вулкану!

— Дада! Розбалакався ти, як стара баба, а побачимо, що ти говоритимеш про Нестора завтра-позавтра.

Тобі здається це і те, а в самій речі Нестор це такийже патрійот, як ті, що ти їх там покинув у Львові, тільки він у рукавичках, а тамті без. От і все діло.

— Ні, не все діло! Може він і патрійот, кождому це вільно. Але він чоловік з культурою й сантіментом, який при некультурности наших львівських патрійотів вироджується в звичайне собі хамство.

— Плюнь Дада! От я тобі скажу новину: на днях приїждає до Кракова український театр.

— Що ти не кажеш?

— Я бачив у Гілевского рисунок афіша.

— Чомуж у Гілевского? Не могли замовити афіша в когось з наших?

— Ти щєб чого хотів?

— От бачиш, ще одно хамство більше. Навіть така провінціональна шміра, навіть така примусова богема не має довіря до свого мистця. Конче мусить бути „загра нічний“. Уявляю собі вже з гори цей афіш.

— Якусь замотиличену краковянку малює.

— Та було йому хоч якусь ідею піддати.

— Нащо? Він сам її убрав з переду і з заду в плахту. Вистарчить! Гратимуть в старій військовій стайні, за Вислою. Починають з „Гриця“, а закінчать „Вієм“. Але це пустяк. З театром приїде кандидатка на прімадонну — чарівна Кармен, що через неї уже кількох нафтярів втопилося в кипячці...

XXII.

Панчицький сидів біля свого бюрового столика ті з вправою уродженого бюрократа полагоджував „впливи“ та обслуговував „сторони“. Почерк на його квітанціях і касових зшитках був заедно до каліграфічности зрівноважений, розмови його з сторонами були не менше поправні в вислові і видержані в тоні. Навіть ті, що відходили від нього з порожними руками, були задоволені ясними й вичерпуючими інформаціями. При інших столиках, не кажучи вже про кімнату головного директора, трактували їх, наче милуючись над ними, нерідко гримали на них й насміхалися з їхньої непорад-

ности тоді, коли Панчицький був заєдно усміхнений і готовий навіть до надобовязкових послуг.

В ліквідатуру увійшла пані Надя Димитрієва. Панчицький, хоча зайнятий викладом якоїсь складної трансакції, якомусь не дуже то дотепному панотцеві з провінції, завважив її зразу, але звернув на неї увагу щойно в моменті, коли вона станула перед його столиком. Зірвався на рівні ноги й, глибоко кланяючись, простяг до неї руку:

— Цілую ручки пані добродійці! Чим можемо служити?

— В мене є діло до директора Калмук - Калмуцького...

— Прошу дуже, я можу вас зараз таки зголосити.

— Дякую, мені не спішиться. Як поживаєте?

— Щире спасибіг за ласкаву пам'ять. От так собі.

— Чого це ви до нас, пане Панчицький не показуєтеся?

— Нераз збираюся, але заєдно щось перешкодить. Впрочім... і Панчицький зробив таємниче - заінтриговану міну.

— Ніяке „впрочім“, пане Панчицький! Заходьте, Любка вже кілька разів питалася, чому ви не заходите.

— Дуже радо, тільки хвиливо я не можу вам сказати коли прийду.

— Ой недотепа з вас, пане Панчицький! Коли ви такий урядовець у банку, то не знаю за що вам платять. І пані Надя засміялася.

— Трудно! і Панчицький глянув на двері директора, з яких вийшов якийсь селянин з досадно затиснутими п'ястками. — Може ви позволите до пана директора?

— Ні, дякую, иншим разом. А покищо бувайте здорові і приходьте!

— Цілую ручки пані добродійки.

Панчицький поклонився й посміхнувся задоволеню.

Того вечора Панчицький кілька разів розбігався до панетва Річицьких, був уже навіть під їхньою брамою, але в останньому моменті завернув з тим більшим по-

спіхом, що на закруті вулиці побачив Лука, який похнюпившись й гладючи свою бороду чимчикував до панни Любки.

— Бідний Лук, подумав собі Панчицький і зник в сутінках улиці.

Другого дня, мало не першою з сторін, явилася в банку пані Надя, що зновуж таки мала діло до директора, але, відложивши конференцію з ним на неозначений час, запитала Панчицького, чому він не приходить. Панчицький викрутився як міг, але й того вечора не був у Річицьких. Коли одначе третього дня забігла до банку сама панна Любка й запросила Панчицького на вечеру з проходом, Панчицький рішив не перетягати струни й пішов.

В сальоні панства Річицьких було вже повно і як усе гамірно. Тільки панна Любка не бігала вже від гостя до гостя, але з моментом, як на порозі станув Панчицький, не випускала його з під опіки. Панчицький поводив себе, як звичайно, вишукано чемно й по змозі свobodно, але думка про те, що панна Любка проти звичаю усю свою гостинність сконцентрувала на ньому, всеж таки відбирала йому свободу рухів. Час до часу тільки поглядав Панчицький на Лука, що на око прекрасно бавився, час до часу пориваючись до палкої, й з гори засудженої на невдачу, дискусії з панею Надею. А Любка щebetала, час до часу спорхувала з крісла, мов стрівожена пташка, заєдно кружляючи довкола Панчицького.

Перед вечерою запропонував хтось „підкидного дурня“ й більшість гостей сіла довкола стола з картами. „Підкидного дурня“ привіз у Галичину Михайлик; це була суто українська гра, без тіни газарду, але зате з вульканічними вибухами сміху, над яким заєдно брав гору Михайлик своїм кінським реготом. Тепер не було за столом ні Михайлика, ні його прозеліта Корпана, але тим неменше забава йшла з вервою й сміхом, в якому проводила тепер панна Любка. Вона сіла собі біля Панчицького і в момент, коли він забирав цілу купу „лев“, мимоволі торкнулася коліном його коліна. Панчицький вибачився й відсунув коліно.

Підкидний дурень продовжувався. Сміх панни Любки дещо притих і вона, наче сонна й стомлена, пробувала витягнутись, перехиливши голову. Виглядала мов шовкова кітка, на що звернув увагу Лук, але Панчицький наче не бачив цього руху. Він роздавав карти, весь зайнятий своєю невдачею при останній грі.

Попросили до вечері. Кожен з гостей брав своє крісло й переходив з ним до їдальні. Тільки Панчицькому не дозволила Любка взяти крісла, але, вхопивши його під рамя, посадила тутже при пані Олі Річицькій, проти свого крісла. При вечері наглила усіх, щоб спішилися з „напиханням“, бо шкода прекрасного місячного вечора. І дійсно гості спішилися, як могли. Одні з голоду, другі з обовязкової туги до місячного вечора. Скінчили, і без принятих в інших домах церемоній, почали збиратися. Випало так, що кожному з присутніх муштин припало якесь жіноче товариство. Лукови припала пані дому, Панчицького повела панна Любка.

Ішли в напрямі Високого Замку, якого головна алея тонула в таємничих сумерках, мережаних срібними плямами місячного сяйва. Де не де під ногою зашелестіло пожовкле листя, з квітників доносився тусклій чад осінніх квіток. В повітрі панувала тиша й благовійна мовчанка теплої, осінньої ночі.

Панчицький йшов з панною Любкою позаду. Він чув під раменем тепло її невеликої руки, що якимись розкішними хвилями розливалось по всьому його тілі. А всеж таки не здавався.

Поки в товаристві був Михайлик й Корпан, Панчицький заедно говорив, деклямував, а нерідко співав про гуцулочку русяву з синіми очима і стежив за тим, яке це вражіння робило на Корпанови. З панною Любкою поводився як з старим, випробуваним товаришем, не без того одначе, щоб не почувати до неї певної, блище неозначеної симпатії.

Але тепер, коли він бачив, як Лук силувався говорити з панею Річицькою про домашнє господарство, коли не було Корпана що був вимріяним обектом загальної забави, коли він в решті решт зрозумів, що на

нього наведено генеральну атаку, йому стало може в перше в життю ніяково, моторошно.

Шли мовчки, а Панчицький передумував, як то двічі заходила до банку пані Надя, ніби до директора, а на ділі пригадати йому, що він їх занедбує, передумував наглу зміну й дивну, як на панну Любку, послідовність в її нинішньому обиході і не переставав дивуватися. Алеж хоч він був добрим урядовцем в бюрі й неменше практичним чоловіком в життю, він всеж таки був тільки чоловіком. І хоч усі довкола нього могли жити ілюзіями і фантазіями, а він один міг дивитися на світ тверезо, то тепер, чи може в наслідок нерозгаданого місячного сяйва, чи може під впливом цього тепла, що розливалось по його тілі з під правого рамени, він наче очадів і дезорентувався в ситуації.

Товариство давно уже пропало в сумерках поперед, а вони в двох опинилися на самоті, серед чаду осінніх квіток, обсіпані сріблом місячного сяйва.

Любка щebetала про щось нестомлено. Панчицький мовчав.

Нараз ні з цього ні з того, мов заворожений, вирвав Панчицький свою праву руку з руки панни Любки, одним рухом обняв її за стан, притиснув до себе й поцілував у ліву щоку...

Поцілуй був незручний і, це він відчув відразу, примітивний, мов ритм початкуючого поета; капелюх Панчицького хитнувся і впав на землю — треба його було найти. Схилитися і підняти капелюх. Він це зробив і власне, підіймаючи капелюх з землі, він зрозумів, що стрілив першу з дурниць у своєму життю.

Панна Любка мовчала хвилику від несподіванки. Щойно згодом спитала спокійно, але без нотки образи й невдоволення:

— Чому ви це зробили?

Панчицький мовчав. Панна Любка ждала на відповідь.

— Чому ви це зробили? — спитала ще раз, підчеркуючи кожне слово.

Панчицький опановував себе. Що він міг відповісти на таке питання? Колиб не та підготовка, колиб не

те, не ним сконструоване тло, на якому стався випадок, він може говоривби про опяняючий запах осінніх квіток, про зрадливе сяйво місяця, про чар ночі, можеб задеклямував щось з Олеся, якого одну лірику підложив під власну, ним тільки інтерпретовану й признану музику, але тепер він зрозумів, що кожне його сказане тепер слово візьметься на папір, а він чейже був перш за все банковець, хоч і вихилений хвилево з своєї рівноваги.

— Я вам відповім завтра...

Трудно сказати, щоб панну Любку заспокоїла така відповідь. Всеж таки вона хитнула одобрююче головою. Якийсь час йшли мовчки й наблизилися до решти товариства.

— А гарно, гарно! — відізвалася пані Надя — ховаєтеся по кутиках, тікаєте від товариства! Добрий знак!

Товариство засміялося, не виключаючи Лука, хоч він був цим найменше вдоволений.

Під кінець проходу панна Любка пригадала собі Корпана.

— Пане Панчицький, що чувати з Корпаном?

— Корпан? В Кракові. Але я думаю, що нині-завтра він знову вирине на львівському ґрунті. Він не зможе витримати без вас.

— Без мене?

— Так, будь що будь, ви всеж таки не виявили супроти нього ідеальної байдужости.

— Не виявила? Може так, а може ні! Впрочім, яке кому до цього діло. Корпан симпатичний хлопчик і годі! Але хиба не думаєте, що його можна трактувати поважно?

— Я взагалі нічого не думаю.

— Так, але ви зовсім непотрібно наробили шуму тою забавою з „освідчинами“ й „словом“. Мені жаль Корпана.

— Жаль, симпатія, любов, кохання, то діти одної матері...

- Ви справді думаете, що я...
- Кажуж вам, що я нічого не думаю.
- Але слухайте, ви завтра відповісьте на моє питання?
- Маю вражіння, що відповім.
- Тільки вражіння?
- Трудно, панно Любко, я не є Корпан. На його відповідь ви б так довго не ждали.
- Не будьтеж зарозумілі, пане Панчицький!
- На другий день Панчицький не прийшов. Не було його й третього дня. Четвертого дня пані Надя знову мала діло до директора Калмук-Калмуцького.
- Ов, щось ви псуєтеся, пане Панчицький!
- Я вже з ґрунту зіпсований.
- Не жартуйте, але приходьте до нас, Любка чекає...
- Дуже вдячний за пам'ять, прошу сказати що прийду.

Того вечора Панчицький прийшов. Як не думав, чого не вигадував, відповіді на sacramентальне питання Любки таки не приніс.

Ну? — привитала його Любка на порозі.

Панчицький тільки розвів руками.

— Квач — кинула Любка словом, мов каменем і підійшла до Лука.

А тимчасом Панчицький, сам не знаючи яким робом, опинився в маленькій кімнатці в бік від сальону. Закурив папіроску, сів біля столика й старався свої думки як мога здисциплінувати. Що Любка „летить“ на нього, було очевидне. Що він не почуває до неї відрази, було не менше вірне і правдиве. Але що ні вона його, ні він її не любить, про те теж не можна було сумніватися. Тут затіяв гру хтось третій і Панчицький в перше станув перед фактом, що тим третим, який затіяв гру не був він. Тільки це не була забава а'la Корпан. Тут була поважна гра з холодно придуманими прийомами. Він знав, що пані Надя була його приятелькою, наскільки справа йшла про евентуальний зв'язок його з Любкою. Пані Надя була занадто несантіментальною, щоб думати іншими категоріями аніж практичними...

Так, але здобутися на остаточну, ясну й недвозначну відповідь тепер, було Панчицькому трудно, неможливо. Скаже „ні“, буде зле, скаже „так“, буде ще гірше; найкраще полишити питання отвореним аж до часу, коли буде можна сказати так або ні.

Панчицький придушив недокурену папіроску й перейшов до товариства. Коли проходив попри Лука, біля якого щебетала панна Любка, зробив міну чоловіка дуже враженого зміною фронту, але не сказав нічого. Панна Любка щебетала тим завзятійше, з чого Лук був дуже задоволений.. А коли гості розходилися й Лук зрівнявся з Панчицьким, дуже мало бракувало до того, щоб історія з „словом“, яким так передвчасно зрадив Корпан, не повторилася тепер з Луком, який теж вимахував палицею й стукав нею в кожную придорожню ліхтарню. Бо є річі в життю, які все остаються новими, хоч повторюються частійше, аніж ми це завважуємо. Але Панчицький був занадто сумний а Лук занадто веселий, щоб можна було почати розмову. Прощаючись, подали собі руки досить офіційльно.

XXIII.

Новеля, яку переписував Корпан на чисто дуже подобалася Галавинови, що маючи дижур, чистив начиння після вечері, але він вважав, що вона має початок, середину, але не має кінця. Такого кінця в якому вилилася квінтесенція замислу, свого рода „мораль“. Назарак, що лежав на ліжку з піднятими на спинку ногами вважав, що новеля може бути без кінця, раз це найвигідніша літературна форма в якій імпресія то грунт!

Корпан признавав в дечому рацію Галавинови й переписуючи новелю, робив це з надією, що ідея льогічного закінчення прийде йому до голови в тракті переписування.

— — — — —
Молодий, незнаний і непризнаний в батьківщині поет, що мав чутке ухо для музики й око для маляр-

ства, горів жадобою слави, що не була меншою від творчого примусу й туги за повним висловом своєї індивідуальності.

Ні одна з ідей, якими він обвантажив свою творчість не імпонувала йому й не викликала певности, що вона заволодіє масами. Масу треба осліпити формою, пірвати й покорити змістом. Кожна з форм, якої він не хапався, виходила старою й зужитою, кожна з ідей заносила тенденцією.

В часах, коли не придумано ще пороку, кожна з форм була новою й кожна ідея революційною. Молодий поет почув жаль до батьків, які привели його на світ так пізно. Ні! Але є ж таки можливість нової форми! Слово, звук, лінія, площа, елементи, змонополізовані й стисло розграничені поодинокими формами мистецького вислову, ще ні разу не запряжено до одного аполлонського возу рівночасно. Винахід! Безсумнівний винахід.

Так, але там, де винахід був тільки експлуатацією випадкового експерименту, не було теоретичного заложення, якому, як в даному випадку, так далеко до реалізації! І знову почув наш поет жаль до батьків, які привели його на світ в епоху, що зрезигнувавши з припадкових відкриттів, попереджує свої винаходи теоретичним міркуванням. Синтезу аналізою а не навпаки.

Ах! Перенестися хоч би думкою в діточий вік людськості, глянути на неї в дівичому пралісі її первопочинного примітивізму! Найдти в ньому жемчуги проблисків духової творчості, неошліфовані самоцвіти несконплікованих, самочинних вибухів творчої волі!

Думкою? Чому думкою тільки? Та ж не весь ще земський гльоб оплела сітка телеграфічних дротів, не всюди ще станула нога зарозумілого на свій XIX вік європейця!

І поет не думаючи довго вхопив за торбу й палицю мандрівника й пустився в світ непроснених снів і не проказаних казок. Довго - предовго, шукав він степів з непротоптаними шляхами, пралісів без орієнтаційних табличок, людей без середнього формування задоволеного з себе європейця. Проміряв чотири континенти, переплив моря й океани, поки щаслива буря не прибила

Його до самотного, невідомого географам острівця. На острівці панувала тиша, повільно красок і сонця, які мусіли колись панувати в раю, якого опис подала нам біблія, після доволі далекого від оригіналу переказу. Громова музика морського прибою, що обсіпував жемчугами сніжно білу крейдяну скелю, єдналася з ляцанням прибережного птацтва в якусь нечуту ним до тепер симфонію красок, світел і звуків. Щоб тільки почути одно слово пана всього творіння людини, що в цьому закутку мусіло бути зовсім відмінне від вирахованого, купецького скреготу „білих“...

Ухо поета здригнулося нечаяно від якогось несамоовитого реву, що міг вирватися з горла, що було по діточому здивуване й не менше по діточому врадуване.

В тому ж моменті побачив себе в вінку невеличких людоців, яких нагетіло вилискувало до сонця мов бронза. Ще один громовий рев і всі вони були вже при ньому; деякі з них, мабуть найвідважніші, схопили поета за руки й ноги.

Поет глянув по обличчях своїх нових знайомих. Вони були погані будовою, але прекрасні діточою радістю. Щойно по хвилі визбувся наш поет сумнівів що до мотивів цієї елементарної радості.

Бронзові руки, що стискали до тепер його руки й ноги тепер уже були підняті в гору, а коли поет хотів крикнути у відповідь на рев, який знявся довкола нього, почув, що на його шиї зашморгнуто якесь дуже примітивне, але не менше ціпке ляссо.

Так, тут не було сумніву, що радість цих дітей природи розбудила його особа, тільки, що мотиви тої радості були тіж самі, що в Європі. Його вели на зарізь і напевне парцелювали його вже очима.

На чоло поета виступив смертельний піт. Ще раз попробував крикнути, але в тому ж моменті прокинувся з сну...

З радістю глянув на чотири стіни свого піддаша, сягнув рукою по папір й, не протираючи очей, почав писати новелю під заголовком „Ляссо“...

Корпан прочитав новелю ще раз, але коли Назарак заявив урочисто, що його поет дурак, зімняв записаний свисток паперу, одягся й пішов під гостинницю, в якій мешкала Кармен; попереднього вечора казала йому прийти й відпровадити себе до театру.

Кілька хвилин проходжувався Корпан попід гостинницю. Нечайно на першому поверсі отворилося вікно. З нього виглянула голова Кармен.

— Здрастуй!

— Добрий вечір!

— Виходь на гору. Я ще не готова. І вікно знову зачинилося.

Корпан підбіг до брами, але нім натиснув на клямку пристанув й задумався.

З Кармен став він другом-приятелем від першого погляду. На привітальному банкеті зблизився до Кармен і занім розійшлися, запив з нею „брудершафт“. Вони були з собою на „ти“. Він відпроваджував її до театру і з театру до каварні, відкіля знову вела доволі довга дорога до гостинниці. Розмовляли з собою дуже інтимно, як старі приятелі; вона сповідалася йому з своєї мінувшини, яка була романтична й наперфумована, він усвідомлював її національно. Поправляв її русицизми й впевняв, що ключ до майбутньої України лежить хвилево у Відні. Вона слухала його, але мало виявляла зацікавлення для політики. Що дня обурювалася на директора театру, який возить її по цілій Галичині й зволікає з її виступом в титуловій ролі. А вона хоче заграти, для цього приїхала до Галичини. На Україні мала за багато конкуренток, що мали „плечі“ й не пускали її перед рампу. Корпан знову ж не цікавився її театральною карієрою. Для неї він не находив у Кармен даних поза справді осліплюючою красою, яка могла бути джерелом щастя й життєрадості так само, як западнею для необережних новиків. І хоч Корпан ніколи, навіть думкою, не вибігав поза ролю друга-приятеля Кармен, всеж таки одного вечора написав в її записнику:

Ти можеш бути піснею пісень,

Промінням сонця, кинутим в глуші

У тобі може згаснути мій день —

Ти можеш бути трутою душі...

Кармен казала собі пояснити записку, після чого була дуже задоволена цим двояким виходом свого життєвого призначення. Її невеличка, прекрасна головка не примушувала себе до думання над більш скомплікованими питаннями, як приміром те, чому її опікун, старий, але бездарний актор Малиновський, що кохався в ній і був серед акторської братії прозваний „Отеллом“, не вертає вже на Україну, де йому давно скінчилася відпустка театрального інтенданта.

На ділі „Отелло“ не думав покидати Кармен і подібно, як вона, нарікав на директора, що не допускає його до титулової ролі, в якій би він міг заімпонувати не так публіці, як самій Кармен. І хоч він прекрасно надавався для декорації своєю поставністю, то, гикаючись, викликав тільки спочуття для своїх незаспокоєних амбіцій й туги за ласкавим поглядом Кармен.

Корпана він ненавидів усею силою своєї скривдженої душі, трактував його, як молокососа, що знову ні в чому не бентежило Кармен, яка бавилася цею нерівною конкуренцією.

Тепер, коли Корпан держав за клямку гостинниці, готовий слухатися заклику Кармен, стало йому чомусь моторошно. Отворив двері й коли станув на мягкому хіднику фое, ноги в нього затремтіли й подалися. Вхопив за перило сходів, щоб не впасти. Всеж таки опанував себе й з трудом підіймався сходами в гору.

Станувши під номером Кармен, ще раз застановився, після чого, зібравши усю силу й відвагу, трі-можно постукав у двері.

— Вийдіть!

Корпан увійшов. Проти нього вибігла Кармен з волічковою куклою на руці. Одягнена була в костюм, до якого Корпан не привик у доцьогочасних своїх гостинах. З широких рукавів мягкой тканини білілися її ідеально формовані руки, повище ліктів; з розкішно розвинутого декольту вихиялялася її лебедина шия; час до часу розхиявся декольт доволі глибико, глибше, аніж це Корпанови доводилося бачити на вечорницях. Дрібонькі ніжки Кармен в шовкових башмачках безголосно потапали в високо стриженому килимі. В кімнаті царив полу-

сумерк в парі з опяняючим запахом перфуми, невідомої Корпанови марки.

— Будь гостем, Дада! і простягла до нього шовкову ручку.

Корпан з легка стиснув руку Кармен, але, мов прикований, не міг ворухнутися з місця. Кармен узяла його за руку й потягла на середину кімнати. Тут посадила його насильно на мягкому, турецькому табуреті.

— Дада, розрухайся, чого сидиш й лупаєш очима? І Кармен нахилилася над ним, а подих її розкішного декольту оповив його опяняючим чаром. Мов сонний, вхопив Кармен за руку й припав устами до її мягкого згибу, під яким почув стрівожене биття живчика.

— Кармен!

— Тільки чемно, Дада, тільки чемно!

— Кармен, вибач. Кармен, викинь мене за двері!

— Ха! ха! ха! Дада! Що тобі на голову впало?

— Викинь мене Кармен, викинь!

Кармен присунула другий табурет й, сівши на ньому, прихилилася до Корпана.

— Яка ти, їй Богу, дитина! Ні ти жартуєш Дада, ти актор, Дада, актор!

Корпана кинуло в огонь.

— Кармен, чого ти мене кликала на гору? Я міг там постояти і підіждати, як завжди!

— Чого кликала? От так собі! Хиба тобі кривда сталася?

— Не сталася, але може комусь статися.

— Дада, ти любиш когось?

Корпан глянув на Кармен, з поза якої наче виринув привид Любки. Чи він когось любить?

— Любиш, любиш, дурачок, любиш!

— Ні, не люблю. Впрочім я не знаю...

— Ні, ти любиш Дада, але повір мені, не варто нікого любити.

— Не варто?

— Не варто! Найкраще от так, як ми у двох. Ми себе любимо, правда? Любимо себе нині, може ще завтра, а післязавтра...

— Післязавтра...

— Післязавтра ти туди, я туди, а поміж нами нічого, навіть спомину. Ні, спомин то може бути, але не сміє бути жалю, туги, тої гіркости, що то все остається поміж людьми, що все собі говорять про кохання, а на ділі...

— На ділі?..

— На ділі, то вони себе тільки взаємно мучать, ображують, кривдять... Дада, повір мені, я не приїхала до Галичини для тої нікчемної театральної буди, в якій люди гризуться і зажирають себе, мов щурі! Я приїхала погуляти, пошуміти, покрутити голову собі, другим, от так, як тобі... А знаєш, де не приїду я всюди найду от такого коханого, зеленого дурника, як ти, не гнівайся. Але ти дурник, такий собі коханий, любий дурник, ну не гнівайся... і Кармен поцілувала Корпана в самі уста.

— Кармен! Кармен! Викинь мене за двері, трунь мене з сходів бо..

— Бо що?..

— Бо я збожеволю, Кармен!

— Ні, ти за розумний, Дада, для цього! Хиба тобі мало цього, що я тебе так щиро, так дуже щиро поцілувала?

— Ні, Кармен, мені цього за багато, але...

— Але ти дурник, дурник... і Кармен знову поцілувала Корпана в самі уста, після чого порхнула з табурету й побігла.

— Ану злови мене, Дада!

Корпанови світ в голові закрутився, він був певний, що впаде, як тільки встане на ноги. Все ж таки плигнув з табурету й рознявши широко рамена кинувся в напрямі Кармен. Долав її біля вікна і захопивши в руки пригорнув до себе. Кармен не боронилася. Перехилила головук назад, вслід за чим її чорне волосся розплилося шовковими хвилями по плечах. Корпан почув у своїх руках тягар тіла Кармен. Похилився над нею й не найшовши її губ, поцілував у чарівно вигнуту шию... Кармен оплела його шию раменами.

— Дада, Дада... шептала Кармен.

Корпан силувався піднести її на руки й понести, або він знав — куди? Кудись в якесь повне солов'їв й місячного с'ява затише, посадити її десь в віночку зелені, припасти до її білих ніг й цілувати, цілувати!

— Кармен! шептав похилений над нею.

— Кармен, ходім, тікаймо відсіля! Кармен!

Кармен ворухнулася в його обіймах.

— Куди?

— Геть, геть відсіля!

— Відкіля?

— З цієї проклятої циркової буди! З поміж тих злобних маленьких блазнів!

Кармен простягла руку й погладила Корпана по чолі.

— Ах ти мій солодкий, коханий дурнику! Поцілуй мене, ще раз, ще, але так..

Корпан цілував її в чоло, уста, волосся, руки, поки стомлений і вичерпаний, на силу не поклав її в фотель, сам клякаючи біля її ніг, з яких здійняв шовкові башмачки й обцілював кожний рожевий палець. Кармен поклала йому руки на голову й шептала:

— Дада, мій солодкий, коханий дурнику! Покинь уже, покинь! Встань, упорядкуй свою чуприну і йди. Завтра знову прийдеш. Завтра, післязавтра і може ще коли. Але не збирайся нікуди летіти, нікуди тікати нема змислу. Не від тебе першого я таке чую. Але... хиба ти собі уявляєш, щоб то сталося, якби я тебе на правду вислухала?

Корпан підняв голову й глянув на неї.

— Ні, ти собі не уявляєш! Благословенний хай буде момент, який ніколи не довжиться, хвиля, яка несе з собою щастя мов метелик золото на своїх крилах. Завтра, післязавтра, прийдуть будні й золото обсіплеться. Ти цього ще не знаєш, ти ще цього обсіпання не пережив... Щаслива та нетля, що гине в полум'ю свічки, до якої летить. Дада, повір мені, я живу й хочу жити болючим, смертельним щастям тої нетлі...

— Чому?

— Тому, бо поза тим самоспаленням, нема щастя, нема, повір мені, я це краще знаю.

— Ні, Кармен. Тобі так тільки здається. Хтось чи щось влило каплю отрути до твого молодого серця, що мов шумуюча чаша, повна вина. Повір, що є щастя, яким можна виповнити не тільки один проминаючий момент, але ціле життя. Повір мені, що є весна, літо і осінь того великого щастя.

— І зима...

— Очевидно і зима, з своїми споминами при тріскаючому ватрані. Кармен, повір мені!

— Ні, Дада! Я вірю в те, що ти так віриш і так думаєш, але це, незалежно від цього, неправда. Скорше чи пізніше ти переконаєшся в своїй помилці. Чим скорше, тим краще для тебе.

— Наплювать, правда?

— Наплювать, так тільки наплювать! Поцілуй мене Дада ще раз і йди. Йди і може не приходь більше...

— Кармен!

— Ні, таки справді не приходь. Чого доброго, я повірю в те, в що вірити не можна. Йди!

— Кармен!

— Ні, йди! Я не хочу нести тебе на моїй совісті. Бачу, що з тобою жартувати не можна.

— Не хочеш мене нести на совісті? Скажи, Кармен, хто тебе несе на совісті?

— Хто? Ніхто! Я, я несу одного, двох, трьох, або я знаю скільки таких солодких дурників, як ти...

— Кармен, запиши собі ще мене, ще мене одного, але не проганяй мене від себе, не проганяй...

І Корпан знову припав до її ніжок й обсипував їх поцілунками. Кармен похилилася над ним, ніжно поцілувала в чоло і підвела на ноги.

— Ну, вже годі! Тепер гарно обернутися до печі, так так, але не оглядатися. Я вберуся й підемо до буди. Ага! Ти навіть не знаєш чому я тебе поклікала. Ти знаєш, я граю нині Ріту в Чорній Пантері.

— Ріту?

— Так, Ріту. Але не лякайся! Цікавішим аніж ціла песа буде скандал, який сьогодні зроблю цьому проклятому Пірецькому.

— Ну, що ти думаєш зробити?

— Нічого, я хочу зробити скандал. Звичайний скандал. За довго він надумувався над моєю ролею! Впрочім я люблю скандали. Ну, але ти не оглядайся!

Корпан довбав пальцем в печі й думав над скандалом, який рішила „викинути“ Кармен. За той час Кармен одяглася.

— Ходім!

Вхопила його під рамя й, тріснувши дверми, потягла його за собою сходами в низ. Здовж улиці минали їх прохожі, дехто цікаво оглядався, тут і там хтось скинув капелюх. Пара з них була справді небуденна.

Прибігли до театру, Кармен кинулася в гардеробу, в якій відтирала вже директора, понервованого її півгодинним опізненням. Одяглася й, не говорючи ні слова, вскочила за куліси. Заскиглив дзвінок один, другий, третій. Занавіса піднялася. З появою Кармен на сцені загули на салі оплески. Майже безпосередньо по цьому пройшов салею неспокій. Ріта омліла, занавіса впала. Приведена до свідомости, побігла в свою гардеробу і ще нім вспів директор її спинити, переодяглася й рушила до виходу.

— Кармен! благав директор.

— Нема Кармен, пішла до дому!

— Алеж Кармен, що ти робиш!

— Йду до дому.

— Кармен отямся! благав Отелло, який найшовся під рукою.

— Па! Па! помахала ручкою й вибігла з театру.

Але того вечора казала Кармен до Корпана:

— Наплювать, Дада, такий один скандал варта більше, аніж десять удачних виступів. Повір!

Якийсь час ішли мовчки, поки Корпан не завважив, що Кармен, втуливши лице в свого розкішного, білого лиса, плакала...

— Кармен, що тобі?

— Нічого, плачу.

— Чого, за чим?

— Нічого й за нічим. Так собі. Ти може думаєш, що я істеричка, авантюриця, а я... і Кармен заплакала.

— Кармен, я не думаю ні одно ні друге, але мені здається, що від твоєї крикливої філософії „пошумить“

— віє пустою й безплідністю. Я думаю, що тепер тобі це прийшло на думку й ти плачеш...

— Може, але мені не сходить з думки твоє „тікаймо, геть далеко“ і т. д. Я не можу собі уявити такої ситуації, а хочу. Поможі мені уявити собі ситуацію після того, як би я тебе послухала і ми в двох дійсно кудись втекли.

— Кармен, вибач, але коли маю бути щирим, то я й сам собі її як слід не уявляю. Я тільки почуваю, що ти і я, повинні кудись втекти, на всякий випадок кинути те, з чим до тепер зжилися.

— Дадіку коханий! Не думай собі, що це моя згода, що це моєї пів з годи на твою пропозицію. Я тільки хочу освідомити тобі міщанськість твого пориву.

— Міщанськість?

— Так, міщанськість. Ви всі тут в Галичині міщане. Позатим такі собі дрібні, маленькі егоїсти.

— Егоїсти?

— Так, чогож тут дивуватися? Ти кажеш „тікаймо“, бо ти егоїст. Ти б хотів втекти зі мною кудись, деб тобі не було конкуренції. Ви міщане завсігди називаєте це „затишем“ і розмальовуєте той нудний, нецікавий куток найнятого помешкання усіми красками райдуги. А це ніщо, тільки паперовий домок вашого міщанства й егоїзму.

— Ти мене зле розумієш.

— Ні, Дада, я тебе гарно розумію. Я уявляю собі навіть, що ти б зі мною одружився. Так, ти б мене затяг до церкви й казав собі присягати на досмертню любов, вірність і послухенство. Ти б теж на все те мені поклявся, але потім, за день, за два дні, за рік...

— Що потім?

— Потім, то яб тебе мусіла, як у вас тут говорять, „зрадити“, покинути й піти за другим, щоб не вмерти при тобі з нудьги і від тої великої, брехні, яку ви звете „родинним щастям“... Ні, ти не думай собі, що я мусілаб тебе перестати любити, щоб тебе зрадити. Яб тебе могла любити до самовідречення, але коли б ти мені чогось відмовив, а скорше чи пізніше ти б мені чогось відмовити мусів, то яб тебе кинула й пішла за тим, щоб мені те дав, чого я захочу.

— Ти матеріалістка, Кармен.

— Ні, чого матеріалістка. Це, чогоб я колись за-
бачала не мусілоб бути ані автом, ані надморською віл-
лею. Ні, ти собі тільки уяви. Колиб я тобі нині сказала:
візьми револьвер і пусти кулю в голову он тому до-
бродієві, що глянув на мене поганим оком, тиб це зро-
бив без надуми. Але колиб ми були муж і жінка, тиб
цього не зробив. Тиб мені вияснив, тиб мене на-
віть переконав, що я химерю й забагаю собі неможли-
вого. Це очевидно далеке від правди, але уяви собі таку
евентуальність...

— Кармен! Я тебе справді перестаю розуміти.

— Тим краще, тим краще для тебе. Це безсум-
нівна признака твого міщанства і як у вас тут говорять
„добробо виховання“.

— Кармен, чому ти все говориш „у вас“. Хибаж
„у вас“ немає цього, що ти звеш міщанством?

— Є, чому нема. Але вона яқесь таке скромне
й несміливе в товаристві, а найважніше воно живе собі
своїм до нікчемности скромним життям, без усвячення
законом публичної опінії й доброго тону. „Публична
опінія“. Ти знаєш, цього слова я навчилася щойно тут,
по цей бік Збруча?

— Можливо, але всеж таки Кармен, ти перебор-
щуєш. Я не думаю, щоб воно так зле було з нами, яб
хотів сказати „з мною“.

— Зле не зле, але далі кажу тобі, уяви собі наше
„родинне щастя“.

— Ти смієшся Кармен.

— Ні, чого сміятися з того, що є загальне, загально
приняте й нормальне, Хочеш, я тобі скажу.

— Ну...

— Ранок. Сонце вливається золотими хвилями
в нашу кімнату на піддашу. Очевидно на піддашу, бо
ти не маєш грошей на приличне помешкання. Ти мене
любиш, так, і ти мені дозволяєш довше поспати. Сам
встаєш, одягаєш старий плащ замість китайського шляф-
рока, береш молоточок і товчєш каву на снідання.
Я не можу від цього стуку спати, але це тебе не бен-
тежить. Ти з запалом, гідним кращої справи готуєш
кепську каву, цілуєш мене в чоло й просиш снідати.

Я страшно задоволена і щаслива пю цю „каву“, загризаю вчорашніми скоринками, бо на свіжі ріжки ти не маєш грошей.

— Кармен, ти насміхався з мене.

— Ні не насміхаюся, маюю тобі наше родинне щастя найкращими фарбами. Колиб ти не був тим чим є, краски булиб гірші. Миб мешкали в мезаніні, тиб мав справді китайський шляфрок, каву робилаб служанка і булиб до неї свіжі масляні ріжки, чого доброго по сніданню миб відбули проїздку по парку верхом. Форма булаб дещо відмінна, але зміст — до зануди той сам.

— Корпан, чому з тебе говорить щось, що не є тобою, щось що є тільки кепською літературою, тепер вже я скажу, „вашого“ замряченого підсоня.

— Чого замряченого? Підсоня України чисте, ясне і свіже.

— Але по ньому снуються дими московської півночі, отруйні дими самоошуки й шарлатанства,

— Це є так завше. У нас це інакше називається. Наше міщанство такеж як і ваше, але та між ними ріжниця, що ми з того міщанства не творимо ідеалу, ми йдем повною парою проти нього..-

Дійшли до гостинниці й спинилися перед брамою.

— Кармен, прийти завтра по тебе?

— Ні, не приходь.

— Чому?

— Раз, що я завтра до театру не йду, а друге можу піти сама. З тобою ходити вже мені набридло.

— Не сумуй, Дада й не ображайся. Хиба ми вже собі не сказали всього, що мали сказати? Що ще остається?

— А всеж таки...

— Ні! Вже нічого нам, крім нудьги, не остається. Слухай, я чула, що ти маєш суджену...

— Ні, не маю.

— Але вона тебе має. Признайся.

— Ну, а як би?

— Отже піди до неї і виклади її мою філософію. Скажи, хай не спішиться з тобою до вітваря, бо ти доб-

рий, ти знаменитий на закуску після сильної горівки, але позатим ти нестравний. Станеш її кісткою в горлі скорше чи пізніше. Зродиться з цього непорозуміння, брехня й взаїмна кривда, яку ти назвеш трагедією і захочеш, щоб люди тебе зрозуміли, то значить, щоб з тобою спочували... Брр! Я не зношу цього, нерозумію, не навиджу. Прощавай!

— Кармен, pozwolь мені відпровадити тебе до твоєї кімнати.

— Що? Тепер в ночі? Ти жартуєш хіба?

— Я не жартую.

— Значить, ти мене хочеш образити?

— Ні, не хочу. Алеж я в тій кімнаті вже був.

— Забудь про те! Був, бо я так хотіла. А більше не будеш, бо я того не хочу. Зрозумів?

XXIV.

Пані Янова перебирала чотки, час до часу зітхаючи. Отець Аркадій давно вже до неї не показувався і вона дожидала його з дня на день. Дада завірувався десь у Кракові; почування самотності й сирітства, яке опанувало паню Янову чимраз частіше, придушило тепер її серце ледяною кригою. Пані Янова вже від року не була власничкою свого домику. Безустанні вибрики льокаторів, вічні репарації знищеної віком будівлі й магістрацькі драчки, примусили її то того, що вона визбулася своєї тяжко запрацьованої власности. Купців найшлося багато, але вона вибрала з поміж них одного, що хоч заоферував найнищу ціну, але запевняв, що він „Русин“. Почування, що її майно не переходить в чужі руки, осолодило гіркий момент розстання з рідним кутком. Найняла кімнатку в сусідстві, перед тим іще розділивши осягнені з продажі гроші на давно вже задумані цілі. Не поминула ні одної добродійної інституції, ні одної з своїх убогих знайомих, багато записала на церкву, але найбільшу пайку поклала на банкову книжочку з назвиськом Корпана.

І хоч небаром побачила, що купець її дому, який прикидався „Русином“, був ним тільки з походження, хоч бачила, що Дада її занедбує, а ближчі й дальші

знайомі тільки про те й думають, щоб видерти в неї тяжко запрацьований гріш, старалася не тратити рівноваги духа. І хоча сирітський смуток оплів її старче серце кільчастим терням, вона заєдно силувалася на усміх.

Перебирала чотки зітхаючи й думала про Даду. Де то він в тому далекому, чужому Кракові обертається, як проживає, чи не сходить на дальші манівці, з яких, як її здавалося, заверянув останніми роками.

В' тім скрипнули двері, на порозі станув Корпан.

— Бабуню!

— Дада!

Він кинувся до її рук, вона обсипала його голову поцілунками й слізми.

— Дада, Дада! Забув стару Янову, забув Дада мій, коханий Дада! І знову сльози й поцілуї покрили голову Дади.

— Як живете?

— Останні дні свої молитвами оплітаю, за себе, за своїх покійників, за тебе, щоб тобі Бог дав щасливо твою молодість перебути. А може ти покладешся, спічнеш?

І пані Янова заметушилася по хаті. Корпан поклався на канапу й водив очима по хаті. Усе по старому, нічого не змінилося.

— Бабуню!

— Що дитинко?

— Я маю певні відомости, що буде війна...

— Я знаю не від нині. дитинко, що буде, але я день і ніч Бога прошу, щоб не дав мені вже цього оглядати.

— Побачите, бабусю, побачите. Усе вже до війни приготоване. Ждуть тільки „зачіпки“. Австрійські жандарми мають списки усіх москвофілів, яких арештують в першій годині після вибуху війни.

— Боже мій! І щож буде з тими нещасними?

— Посаджають їх в тюрми, бо бояться зради.

— Боже мій, Боже, а скільки то невинних людей потерпить!

— Трудно, бабуню! Москвофіли робили до тепер роздор між нашим народом. За царські рублі називали себе Москалями і других тягли в московське багно. Тепер відпокутують.

— Алез Дада, таж ті ваші „москвофіли“, то наша кров. Хиба інжинір Оленко теж брав царські рублі?

— Він не брав, бо він чесний чоловік і те, що робив, робив з переконання. Але таких Оленків між москвофілами мало.

— Ну добре, але що нам, що нашому народови з цього прийде?

— Нам? Коли Австрія виграє, розпадеться Росія, в якій є 30 мільонів наших людей! Тоді повстане вільна, самостійна Україна.

— Дада, Дада! Що ти говориш! Та хтож такій силі опреться, як Москаль? Я тямлю ще польське повстання. Пішли шибайголови і понесли свої дурні голови під московські кулі. Хто не згинув, прийшов без руки, без ноги, калікою на ціле життя. Ще до нині ті повстанці о жебраному хлібі ходять.

— Бабусю, що инше повстання, а що инше війна великих держав.

— Та що ти собі думаєш, Дада? Що таке Австрія напроти Росії?

— Австрія Австрією, але вона не буде сама; з нею піде Німеччина.

— Хто? Пруси? Таж з Прусами ще недавно Австрія воювала.

— Тепер Німеччина піде з Австрією.

— Та Бог з ними, Дада, Бог ласкав, може ще до того не прийде.

— Ні, бабуню, прийде! На рік скорше, на рік пізнійше, але прийти мусить! Річ в тому, щоб насця війна не заскочила неприготованими.

— Шож ви зробите?

— Ми збираємо своє, українське військо. Воно піде з Австрією, але за Україну, за її волю й самостійність.

— Ой Дада, Дада, дай Боже, щоб я помилялася, але мені здається, що історія з польськими повстанцями повториться ще раз... і пані Янова підняла очі до ікони, глибоко зітхаючи...

КІНЕЦЬ ПЕРШОЇ ЧАСТИНИ.

